کلیاتِ شبلی

فارسی

یعنی

مجموعۂ قصائد، غزلیات و مثنویات و قطعات و رباعیات

مولانا شبلیؒ کہ

پیشتر اجزائش متفرقاً بنام دیوانِ شبلی و دستۂ گل و بوئے گل و برگ گل

شائع شدہ بود، حالا بہ یک مجموعۂ مکمل

فراہم آوردہ شدہ است،

باہتمام مولوی مسعود علی ندوی

در مطبع معارف چاپ شد

فہرست کلیات شبلی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

قصیدہ عیدیہ

در پس از شرح دادن گرمیٔ ہنگامۂ عید یختی از برہمے کار اسلامیان نمودہ آمد،

سنہ ۱۸۸۳ع

ز عیدست ودگر کار جہان گشت بساز — باز شد برخ گیتی در امید فراز
ست بیداد فلک آن ہمہ کوتاہ شدہ است — کہ دگر فتنہ نیارد کہ کند پاے دراز
ے را باز لب از خندہ فراہم آمد — چون گل تازہ کہ غنچہ اش نتوان کردن باز
ن از مے چہ کنی بادہ چہ خواہی امروز — [illegible]
چہ از خانہ برون آے کہ دیدن دارد — این ہمہ گرمیٔ ہنگامہ و این زینت و ساز
مان بین کہ زہر ناحیہ گرد آمدہ اند — ہر یکے در ہنر خویش ز دیگر ممتاز
در راہ طلب گرم نفس چون خورشید — عید گہ کعبہ و ایشان دشت نوردان حجاز
مان بسکہ زہر گوشہ فراز آمدہ اند — نگہ از تنگی جا بار نیابد بار

آن یکے جلوہ فروش آمدہ در خانۂ زین ‎ وان دگر پردہ بہ ہودج زر بالش ناز

آن یک از تابش خور پردہ فروہشتہ بروی ‎ وان دگر در کنفِ چتر شدہ جلوہ طراز

واعظ آراستہ عمامہ و از روے شرف ‎ شملہ را کردہ چو سر رشتۂ امید دراز

زاہد سادہ ہم از کلبۂ تنہائی خویش ‎ با کہن خرقۂ خود رفت برون بہر نماز

با ہمہ شوکت و فر با ہمہ تمکین و شکوہ ‎ خلق در عیدگہ آمد زرہِ صدق و نیاز

نفسے چند نشستند دو زانو وانگہ ‎ راست چون سرو ستادند پئے ذکر و نماز

مفتی شہر ہم از جا باہت برخاست ‎ با ہمہ صدق و صفا با ہمہ اخلاص و نیاز

انچہ بایست ز ترتیل و سکون در قرات ‎ ہمہ بر وجہ حسن کرد ادا آن ممتاز

پس دگر خطبہ بفرمود بآواز بلند ‎ خطبۂ چون سخنِ قامتِ محبوب دراز

شاخ و برگِ سخن افزود ہم از جا رفتم ‎ خود نگویم کہ چو انجام پذیرفت آغاز

شور برخاست ز مردم کہ مبارک بادا ‎ عید و این گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز

در سخن بود یکے کز غم دنیا رستم ‎ دیگرے گفت علی الرغم سپہر کجباز

کودک از روے ادب عرض نیایش میکرد ‎ پیر گفتے صد و سی سال ترا عمر دراز

پدر از مہر بپاسخ پسرش را گفتے ‎ مرحبا اَیَّدَکَ اللّٰہُ بِعِزٍّ ممتاز

حیف کاین شور طرب یک دو نفس بیش نماند ‎ چہ کند عید بدروے کہ بود صبر گداز

جمع اسلام چو باشد ہدف تیر بلا ‎ خود چو کج باخت بایشان فلک عربدہ ساز

فرق نبود بحقیقت ز محرم تا عید ‎ آہ از فتنہ گری ہاے سپہر کجباز

خود همان جمع که میداشت بهم تیغ و قلم
آنکه در انجمن فضل نمیداشت همال
آنکه جان در تن افسردهٔ معنی بدمید
هیئت و هندسه را پایه از و گشت بلند
نظم او بنگر و انگه سخن از سحر مگوی
دآن رونق و بازار هنر در بغداد
قرطبه آنکه از و کسب هنر کرد فرنگ
خود همان جمع که افراخت بعیوق علم
آنکه پامال خرامش چه خراسان و چه پارس
آنکه دیلم به جبین داغ سجودش برداشت
روم را لرزه بر اندام ز بانگ غضبش
فتح را از پئے طاعت خم تیغش محراب
رمح او بود که تاج از سر قیصر بربود
اینک آن قوم بحالیست که نتوان گفتن
دست هر یک شان از دامن مطلب کوتاه
همه را از ستم حادثه خون گشته جگر
غم بدان مایه که هرگز نتوان دید تهی

خود همان قوم که بوده است بهر پایه فراز
آنکه در بزمگه دهر نبودش انباز
آنکه برداشته قفل از در گنجینهٔ راز
منطق و فلسفه را داده هم او زیب و طراز
نثر او بین و دگر قصه مخوان از اعجاز
یاد آن گرمی هنگامهٔ فن در شیراز
وان سلرنو که اطالیه باو داشت نیاز
آنکه بر اوج فلک سود کله گوشهٔ ناز
آنکه تاراج نگاهش چه عراق و چه حجاز
آنکه سلجوق بخاک در او کرد نماز
هند را غلغلهٔ مقدم او زهره گداز
بخت را بهر پرستش در او کعبهٔ راز
تیغ او بود که شد با دل کسری همراز
خود ببین تا بچه انجام رسید آن آغاز
هر یکی را به غم و غصه زبان گشته دراز
همه را شیوهٔ بیچارگی و عجز و نیاز
دیده از اشک و دل از غصه و جانها ز گداز

نالهٔ بخواست برآید ز دلِ خستهٔ ما — شیشه راهست بهنگام شکستن آواز
هی چه سازیم و خود از دست که فریاد کنیم — کین جفاها همه از ناست بما آمده باز
هرچه بر ماست هم از دست سیه کاری ماست — گله نیست ز بخت و فلکِ عربده ساز
زهره کیست که این قصهٔ غم گوش کند — داستانیست جگرخون کن و اندیشه گداز
گر درین نظم کمیتِ قلم از پویه بماند — بال و پر ریخت اگر مرغ سخن در پرواز
عذر من نه که محالست بیک نغمه سرود — داستانِ غم و افسانهٔ محمود و ایاز

شرح این حادثه از شبلی دلخسته مخواه
شب بود کوته و افسانه درازست و دراز

ترکیب بند

که در چارمین بزم تعلیم منعقده مقام علیگڈه مورخه دسمبر ۱۸۹۰ع انشا نموده آمد

حیرتم می برد اینک که بدین زینت و ساز — چیست کین بزم بآئین دگر بست طراز
جلوه گاهیست همانا همه رنگ و همه بوی — بزمگاهیست همانا همه برگ و همه ساز
مژده باد اهلِ نظر را که تماشا مفت ست — شاهدِ بزم دگر چهره برافروخت بناز
بسکه شورِ طرب از خاک بگردون برشد — باز این گنبدِ فیروزه پرست از آواز
هان بآئین ادب آی که سرتاسرِ بزم — پردهٔ دین بود و فرشش پهنا و دراز

بزم را تا چه قدر پایه بلند است امروز
بسکه والاگهران اند در او جلوه طراز

در صفت صدر جوان حوصله پیرے بنگر
رهبر قافلهٔ ما به نشیب و به فراز

وان گرانمایه بزرگان که ز بیتابیٔ شوق
در نوشتند بپاے طلب این راه دراز

همه خوشخوے و همایون نفس و پاک نهاد
همه دانش طلب و دین ور و نکته نواز

گر حدیث از شرف نسبت ایشان گزرد
انجمن را بتوان گفت که بر خویشتن بناز

فرّهٔ بزم نگر گرمی هنگامه ببین
ور بپرسی که چه سر اینهمه زیبست طراز

باز لختے به سخن پیچیم و در ذوق سخن
ندهیم پاسخ و افسانه ز سر گیریم باز

انتظار تو و شوق تو چو از حد گذرد
لاجرم پرده گشاییم ز رخ شاهد راز

تهنیت گوییم و از جا رویم از جوش طرب
مژده بر مژده رسانیم که بصد زینت و ساز

با همه فرّه و فر با همه تمکین و شکوه
چارین مجلس تعلیم نهادند آغاز

هی چه آغاز - که پیرایهٔ ایام است این
هی چه آغاز - که طغراے صد انجام است این

هان بیا عرصه گه شوق و تمنا بنگر
هان بدریوزهٔ فیض آی و دم واسا بنگر

انچه از گرمی هنگامه و انبوهی ناز
هیچ جاے نتوان یافت بهر جا بنگر

گوشها - محو نواهاے دل آویز ببین
دیده ها - را همه حیران تماشا بنگر

آن گرانمایه بزرگان که بدانش مثل اند
همه را جاے - درین بزم دل آرا بنگر

درفشان می طلبی - بهر شناسا بودن
فرّهٔ تابش اقبال - به سیما بنگر

نگہ از مہر سوے حالی آزادہ فگن ‌‌ — ‌‌ وان نذیر احمد طوطی شکر خا بنگر

آن یکے را بلب۔ آن نغمۂ جانسوز ببین ‌‌ — ‌‌ وان دگر را بکف۔ آن دفتر انشا بنگر

پس ازان پایہ فرود آئی و بہ پائین بساط ‌‌ — ‌‌ شبلی دل زدہ را۔ زمزمہ پیرا بنگر

نالۂ چند کہ ریزد ز لبش باز شنو ‌‌ — ‌‌ پس ز جا رفتن دلہاے شکیبا بنگر

تا بسنجی کہ فغانش نبود بے چیزے ‌‌ — ‌‌ انچہ بر ما رود از چرخ ستم زا بنگر

ہرچہ از شوکت اسلام شنیدی زین پیش ‌‌ — ‌‌ اینک آن زمزمہ را مایۂ سودا بنگر

اینک آن دفتر اقبال پراگندہ ببین ‌‌ — ‌‌ اینک آن نسخۂ اسلام مجزا بنگر

دودمان ہا۔ ہمہ سرگشتۂ حرمان دریاب ‌‌ — ‌‌ خان و مانہا۔ ہمہ در رفتہ بہ یغما بنگر

آن جگر دوز فغان سنجی احباب شنو ‌‌ — ‌‌ وان دل آشوب شکرخندۂ اعدا بنگر

بگذر از کجروی چرخ و نگونساری بخت ‌‌ — ‌‌ انچہ بر ما رود از جور۔ ہم از ما بنگر

چند۔ با بخت و فلک۔ دست و گریبان باشیم
صرفہ آنست کہ از کردہ پشیمان باشیم

روزگاریست کہ سرگشتۂ سعیم ہمگر ‌‌ — ‌‌ نخل اندیشۂ ما ہیچ نیاورد ثمر

ہرچہ گفتیم و شنیدیم بجاے نرسید ‌‌ — ‌‌ گرچہ۔ صد بار بگفتیم ز بگوئیم دگر

ہیچ از ناوک تدبیر نیامد بہ نشان ‌‌ — ‌‌ ہمہ بگذار۔ ہمین کانگرس را بنگر

چار سال است کہ این جادہ نوردیم و ہنوز ‌‌ — ‌‌ حاصل ما نبود زان ہمہ جز بوک و مگر

تا چہ سود است کہ در بزم بہنجار سخن ‌‌ — ‌‌ نغمۂ چند سرایند بآہنگ اثر

تا چه سود است که در عصر سالی دو سه روز / مصرعی چند بیابند و بخوانند از بر

هم ز هر ناحیهٔ دیده وران جمع آیند / وانگه آن دفتر پارینه گشایند از سر

آن یکی گرم ز جا خیزد و استد بر پای / رو به بزم آرد و بحثی نهد اندر محضر

هم بر آن حرف دلاویز ز برهان و حجج / گوید آن گونه که رسم است در آیین هنر

حاضران جمله به تسلیم و به انکار آیند / خودگمان برده که از پی بودش نفع و ضرر

پس فراوان سخن از گفته و ناگفته رود / تا بجای که خود آن حرف شود یک دفتر

دو سه بحثی که گزینند بپایان سخن / جمله دارند قبولش که ازین نیست مفر

بعد ازان کانهمه هنگامه نشیند از پای / بزم برهم شود و خلق شود راه سپر

آن سخنها همه افسانه و افسون گردد / آن بناها همه یکبار شود زیر و زبر

دل ز اندیشه تهی گردد و یاران عزیز / مست خسپند بغفلت کده تا سال دگر

خود همین ست گر آیین طلبگاری ما
ولی بر باد برین هرزه زبان کاری ما

چند سال ست که یک کس ز عزیزان دیار / می ندانست که چون میگذرد لیل و نهار

تا چه نیرنگ همی آورد از پرده سپهر / تا چه در باخت ز بازی فلک عربده کار

از غلط کاری ما بر سر اسلام چه رفت / تا چه بودیم و چه هستیم و چه داریم شعار

غافل از کار و هم از فتنه گریهای فلک / فارغ از خویش و هم از خستگی خویش و تبار

همه را بادهٔ دوشینه فرو برده بخواب / همه را مستی پیشینه در افسرده خمار

ماهمان مست بخواب اندر و نیرنگ سپهر — فتنها ریخت نه چندانکه توان کرد شمار

سختی دهر چو از حوصلهٔ صبر گذشت — برگرفتیم سر از خواب سراسیمه و زار

لب پر از مویه که آه این چه جفا رفت بما — دل در اندیشه که هی تا چه بود چارهٔ کار

هر یکی گرم براه طلب افتاد چنان — که در آن پویه ندانستی روز از شب تار

گرچه راندند درین ره به نشیب و به فراز — پا بپا گرچه درین مرحله ماند از رفتار

هم ز بے راه روی بود که با این تگ و پوی — خود بسر منزل مقصود نیفتاد گذار

از تبه کاری و بربادی ما هیچ مکاست — ما همانیم و همان بر همی شهر و دیار

پستی بخت۔ هم امروز چنان ست که دی — حالت جمله هم امسال همان است که پار

داورا ایکه جهاندار و جهان بخش توئی — بندگان تو دریغ است که باشند نزار

مپسند اینکه نشینند باین روز سیاه — خاک بوسان سر کوئے رسول مختار

داورا۔ هان مپسند اینکه درین کد باشیم
ماکه از حلقه بگوشان محمدؐ باشیم

نامه

بنام خواجہ امین الدین صاحب لکھنوی

متضمن

حالات سفر از لکھنؤ تا حیدرآباد

سنه ۱۸۹۱ع

مرحبا قاصد فرخنده به گام براه — که ترا فضل خدا باد بهر حال پناه

تیز تر میرود در راه میا ساسے دمی
حضرت خواجہ امین او صلی اللہ بہ
بہ نیاز آسے و زمین بوس و بنہ جبہ بخاک
پس ز من عرض سلامی کن آنگاہ بگوی
کہ تو رخصت شدہ چون دل بنہادم بسفر
با صد اندیشہ بکالسکہ نشستم ناچار
گہ غم اینکہ ہنوزم اثری ہست ز ضعف
گہ غم اینکہ رہِ دور و دراز آمد و من
گہ غم اینکہ چو از قافلہ دور افتادم
با صد اندیشہ غرض دل بنہادم بسفر
لطف حق بین کہ بیک چشم زدن ناگہ زرہا
ہمرہِ من بنشستند بکالسکہ دو کس
مصطفیٰ احمد زان ہر دو یکے بود بنام
درمیان گرچہ نہ بد سابقۂ معرفتے
آشنایانہ بمن روے بیاورد و بگفت
از کجا میرسی و عزم کجا میداری
گفتمش آہنگ دکن دارم و بس دلتنگم
تا بجاسے کہ رسی در حرم آن درگاہ
صاحب لطف و کرم صبغۃ اللہ فداہ
ہم دعاگوسے و ہم آئین ادب دارنگاہ
ہر چہ پیش آمدم از واقعہ در عرضۂ راہ
تا چہ گویم کہ چسان گشت مرا حال تباہ
دل حریف غم و لب ہمنفس نالہ و آہ
آن مبادا کہ تپ و سم باز بگیرد ناگاہ
از قضا خادمکے نیز ندارم ہمراہ
تا چہ حاصل بُوَدم زین سفر طاقت کاہ
بزبان بود کہ لَا قُوَّۃَ اِلَّا بِاللہ
زان ہمہ عصر دواندہ مرا بار الٰہ
کہ من از حالتِ شان ہیچ نبودم آگاہ
کہ ز اعیان او و منفردست از اشباہ
از عزیزانش یکے کرد ز نامم آگاہ
دیرگاہست کہ مشتاق تو بودم واللہ
وین چہ حالست کہ رنگ رخ تو ہست چو کاہ
کہ جدا ماندہ ام از قافلہ با حال تباہ

نه رفیقی که با هم بود از رنج سفر / نه انیسی که با وحرف زنم گاه بگاه

چون حدیث من وحیرانی من باز شنید / گفت لاحول ولا قوة الا بالله

گرچه بر سادگیم خنده زدن خواست همی / لیک رحم آمدش وگفت ازین غصه مکاه

دل قوی دار که یار توام و در همه حال / هرگز از خدمت تو دست ندارم کوتاه

زین سخن خاطرم آسود وقوی دل گشتم / هم درین فرصت کالسکه بفتاد براه

اول آهسته همی راند وچو پاسی بگذشت / کانپور آمد وافزود بسرعت ناگاه

چون به بهوپال رسیدم زکسان پرسیدم / هیچ دانید کزین راه گذشتست آن شاه

سیّد آن قافله سالار که در کشور فضل / او بود شاه وحریفان دگر خیل وسپاه

هم ازان جمع یکی گفت که آری دیروز / او گذشت است ازین راه بهنگام پگاه

چون ز بهوپال گذشتم به نگاهم آمد / منظری تازه که افزود مرا نور نگاه

هر طرف می نگری سرو چمان بود وچمن / هر کجا می گذری آب روان بود وگیاه

آخر آن مرحله ها نیز بسر آمد وپس / برسیدیم در اقلیم دکن هفتم ماه

لله الحمد که با این سفر دور و دراز / که شبا روز سه تاریخ گذشت است به راه

طبع من هست بهر وجه که جوئی خرّم / حال من هست بهرگونه که خواهی دلخواه

الغرض چون ز شب هفتم پاسی بگذشت
حیدرآباد رسیدیم وسخن شد کوتاه

ترکیب بند

که به ندوة العلماء لکهنؤ خوانده شد

سنه ۱۹۰۶ء

ای که نیرنگ سراپردهٔ عالم دیدی
جاه کیخسرو و فر حشم جم دیدی

گونه گون بازی گردون به نگه آوردی
پیکر آرائی این برشده طارم دیدی

مسند آرائی جم را به نظر آوردی
تاج سلجوق و خم طرهٔ دیلم دیدی

داستانهای جهانگیری خسرو خواندی
زور بازوی کمند افگن رستم دیدی

فرّ افسر و دیهیم تماشا کردی
سر برافراختن رایت و پرچم دیدی

هم جهانگیری شمشیر و سنان بشنیدی
هم طرازندگی خامه و خاتم دیدی

الغرض هرچه جهان را سر و سامان باشد
همه را دیدی و خود گیر که پیهم دیدی

خود گرفتیم که در جلوه گه دولت و جاه
آنچه هرگز نتوان دید توان هم دیدی

لیک بالاتر ازین جمله جهانی دگر است
که درو کالبدی دیگر و جانی دگر است

عالمی هست که آنجا سخن از جان باشد
عالمی هست که دردش همه درمان باشد

عالمے ہست کہ ہر ذرۂ او را بفروغ — پنجہ در پنجۂ خورشید درخشان باشد

عالمے ہست کہ آن جا بہ رہ و رسم نیاز — چرخ و انجم ہمہ سر بر خط فرمان باشد

خاکِ او معتکفِ دیلم و سلجوق بود — در گہش سجدہ گہِ قیصر و خاقان باشد

سخن آنجا رود از منبر و محراب و دعا — گر حدیثت ہمہ از گنبد و ایوان باشد

تو حدیث از جم و کیخسرو و دارا گوئی — سخن آنجا ز مسیح و ز سلیمان باشد

سامری دم نتواند زدن آنجا کہ خود او — پنجہ بر تافتۂ موسی عمران باشد

داستانہاے تو افسانۂ شاہ است و وزیر — حرف آن بزم ز پیغمبر و یزدان باشد

گفتگوے تو ز توقیع و ز فرمان، و آنجا — سخن از وحی و ز الہام و ز قرآن باشد

تو حدیث از جم و دارا بسرائی و آنجا — گفتگو از عمر و حیدر و عثمان باشد

ہیبت درۂ عدل عمری برگوید — گر حدیثت ز دم خنجر خاقان باشد

تو بہ فرمودۂ اسپنسر و بیکن نازی — سخن آنجا ہمہ از گفتۂ یزدان باشد

حکم ز آئینِ جہانداری سولن نبود — آن اساسے کہ برآوردۂ نعمان باشد

زین دو عالم کہ ترا در نظر آمد اکنون — تو کرا خواہی و کارت بچہ عنوان باشد

ہان نگوئیم کہ آن گیری و این بگذاری
حیف باشد کہ تو سر رشتۂ دین بگذاری

خوش بود این کہ ترا جاہ و حشم ہم باشد — لیک حیف است اگر حرمت دین کم باشد

ملک و دین ہر دو بپا گشتۂ نیروی ہم اند — اندران کوش کہ این باشد و آن ہم باشد

بایدت سعی بدان سان که بهر داد رسی — دین و دنیا بهم آمیزی و توام باشد
شرط اسلام نباشد که به دنیا طلبی — التفات تو به دین نبوی کم باشد
روز بازار بود فلسفهٔ و هندسه را — نامهٔ شرع پراگندهٔ و درهم باشد
رسم اسلام نباشد که بتحصیل علوم — هیئت و هندسه بر شرع مقدم باشد
نکتهٔ شرع به افسانه برابر بنهی — یورپ ار گپ زند آن نیز مسلم باشد
حل هر مسئلهٔ فقه ز یورپ طلبی — شرع پیش تو ز تقویم کهن کم باشد
دین نه سنجی که ز آئین خرد دور بود — اینکه بیگانه به همرازی محرم باشد
از ابوبکر و عمر هیچ به یادت ناید — گرمی بزم تو از سیزر اعظم باشد
در سخن بگذر و از سیرت و شان نبوی — هرچه گوئی همه از گفتهٔ ولیم باشد
آنچه حق ست ترا در نظر آید باطل — آنچه شهد است بکام تو همه سم باشد
کار ملت همه آشفته و ابتر گشته است — صف جمعیت ما هم صف ماتم باشد
آن که خود خاتمهٔ زندگیش این شده است — آه کو امت پیغمبر خاتم باشد

تو درین غم که زر و زور و زمین نگذاریم
ما درین فکر که سررشتهٔ دین نگذاریم

درد دین گر قدرے نیز بود بس باشد — زان گذشتیم که بسیار و فزون می باید
کار امروز به فردا نتوان باز گذاشت — زین سپس آنچه توان کرد کنون می باید
فرصت از دست بشد هرچه کنی زود بکن — این نه کارے که درو صبر و سکون می باید

این چنین کار به تمکین و سکون بر ناید — اندکے نیز درین شیوه جنون می باید

کار ملت نه به افسانه و افسون باشد — سینهٔ سوخته و درد درون می باید

شبلیا وقت دعا شد قلم از دست بنه — آه پرسوز و دل آغشته به خون می باید

ما نه آنیم که جاه و حشمے می خواهیم

داورا از تو نگاه کرمے می خواهیم

ترکیب بند

در ۱۸۹۱ء آنریبل سر سید احمد خان صاحب با جمعے از دیدہ وران روی بحیدرآباد آوردند۔ در آنجا بہ صدارت جناب نواب اقبال الدولہ وقار الامرا انجمنے ترتیب یافت و سر سید و دیگر عزیزان لختے از حقیقت حال مدرسۃ العلوم برگفتند و بہم دریوزہ از بزرگان آن دیار یاوری خواستند۔ مصنف ہم یکے از جملہ گدایان بود لب سوال بدین آہنگ کشاد

اے بزرگان گرانمایہ و اصحاب کبار — اے عزیزان وفا پرور و اخلاص شعار

ہیچ دانید کہ ما راہ نوردانِ دکن — ہیچ دانید کہ ما تازہ غریبانِ دیار

تا چہ جوئیم و چہ خواہیم و چہ در سر داریم — چہ کسانیم و رسیدیم درین جا بچہ کار

طے نمودیم چرا این سفر دور و دراز — در نوشتیم چرا این ہمہ دشت و کہسار

گرچہ این ناحیہ بس دلکش و خرم جائیست — گرچہ دل مے برد از دیدہ وران این گلزار

ہر طرف می نگری لالہ بُوَد یا ریحان — ہر کجاے گذری سبزہ بُوَد یا اشجار

لیک این جملہ ز ما دل نتواند بُردن — نفریبیم باین جلوہ گریہا زنہار

این ہمہ سیر و تماشا نہ بآن مے ارزد — کہ با دل بتوان بست و توان گشت نثار

از تماشاے گل و لالہ چہ بندیم طرف — ما کہ ہستیم بصد رنج و جگر سینہ فگار

پے توان برد کہ ما را سر و سودائی ہست — اگر از ناصیۂ حال بجویند آثار

می نہ بینید کہ سر سید ما آنکہ بہ فضل — رہبر قافلۂ ماست بہ ہر راہ گذار

چیست آخر که باین پیری این ضعف و ملال — از علیگڈه به دکن آمد و جوید تیمار
تا چه خواهد که بدریوزه گری خاسته است — تا چه دارد که ازین ننگ ندارد انکار
تا چه حال ست که آتش ز نفس می بارد — تا چه حال ست که خون میچکدش از گفتار
این همه غلغله آخر نبود بے چیزے — این همه ولوله بے صرفه نباشد زنهار
حضرت حالی و شمس العلما را بنگر — وان دگر دیده ورانی که بودندش انصار
تا چه پیش آمده کین ناموران را بجهان — دربدر گشتن و دریوزه گری گشت شعار

شرح این قصهٔ جان سوز نه گفتن تا کے
سوختم سوختم این سوز نهفتن تا کے

هان وهان گوش بدارید که می گویم باز — داستانیکه غم افزا بود و زهره گداز
فرصتی بیش نرفته است که با شوکت و جاه — ما درین ملک بودیم بهر پایه فراز
تیغ اگر بود و گر نامه و قرطاس و قلم — همه را بود همه از نسبت ما زیب و طراز
ناگهان شعبدهٔ تازه برانگیخت سپهر — ناگهان نقش دگر زد فلک عشوه باز
بازی چرخ بدست دگرے داد عنان — رفت یکبارہ ز ما خرمی نعمت و ناز
این قدر بود که در حلقهٔ طاعت کیشان — پایهٔ ما ز حریفان دگر بود فراز
ما ازان جمله باین قدر رضی بودیم — کز پس پردهٔ فلک بازی نو کرد آغاز
رسم و آئین حکومت روش تازه گرفت — بزم تعلیم بآئین دگر یافت طراز
بعلومی که جدید اند سرو کار افتاد — درس پارینه و تقویم کهن گشت ایاز

جابجا مدرسه‌ها طرح نهادند که زود
هیئت و فلسفهٔ تازه به پرگست و بهاز
دفتر دانش ما جمله بتاراج برفت
گشت کوتاه بیک باره سخنهای دراز
بزم برهم شد و سر برنگرفتیم ز خواب
جلوه‌ها پیش و ور دین نکردیم فراز
ما همان مست بخواب اندر و یارانِ دگر
در رهِ منزلِ مقصود همان در تگ و تاز
تا بجائیکه بهر پایه و هر فن ما را
خواری افزود و حریفانِ دگر را اعزاز
نتوانیم که این قصهٔ غم شرح دهیم
شب بُوَد کوته و افسانه دراز است دراز

مهر لب گشت همانا تزبانم گفتن
که توان گفتن و هرگز نتوانم گفتن

روزگاری همه بودند بدان خواب و خمار
ناگهان رحمتِ حق پرده فگند از رخسار
مردی از غیب عیان گشت و بیاران بدمید
دم گرمیکه ز تیغ تیز برون داد شرار
می ندانم که بیک بار چه افسون بدمید
می ندانم که چه اعجاز نمود از گفتار
غلغلی خاست ز هر ناحیه و برزن و کوی
شوری افتاد بهر کشور و اقلیم و دیار
منکران نیز بافسانه اش از جا رفتند
بسکه هنگام سخن سحر همی برد بکار
الغرض انجمنی داد ز یاران ترتیب
تا کند خسته دلان را بنوا از پیش تیمار
فکر کردند و بر اسباب مرض پی بردند
زان سپس چارهٔ آن درد نمودند اظهار
کین مرض را بجهان هست اگر درمانی
غیر تعلیم نبوده است و نباشد زنهار
حالیا چاره جز این نیست که بنیاد نهند
بیت علمی که کسان را بود از جهل حصار

پس بدریوزه بهر کوچه و بازار شدند
تا مگر کاسهٔ شان پُر شود از زر عیار

رشتهٔ سعی و طلب گرچه بسی گشت دراز
لیک افسوس که آماده نشد چارهٔ کار

لاجرم رو به شهنشاه دکن آوردند
وان همه خستگی خویش نمودند اظهار

داورِ دادگرِ خسروِ اقلیم دکن
میر محبوب علیخان که بُوَد عرش وقار

بر ره و رسم شهان چاره نوازی فرمود
شاه را چاره نوازی بُوَد آئین و شعار

آستینِ کرم افشاند و تو گوئی مثل
ابر نیسان بزمین دُر و گهر کرد نثار

مبلغی خاص عطا کرد و بفرمان بنوشت
که بهر ماه رسانند ز ما این مقدار

باری از فیض شه آن مدرسه برپا گردید
آنچه ما مے طلبیدیم مهیا گردید

دولت از پردهٔ تقدیر چو شد چهره کشائے
هست آن مدرسه امروز بصد فر و بهائے

طالبان هنر از جهت دنا چیتی
جمع گشتند و گرفتند درش را ماوائے

تا بکے حسرت غرناطه و بغداد خوری
قدمے رنجه کن و در حرم مدرسه آئے

طالبانش همه فرمانده معنی گشتند
دامن تربیتش هست مگر ظل همائے

گرچه امروز بدین آب و طراز است ولی
نه توان گشت از اندیشهٔ ادبی پروائے

آن بنا ها نه رسیده است به اتمام و هنوز
خود ز سر رشتهٔ تعلیم نداریم غنائے

لاجرم چارهٔ این کار بجستیم از عقل
از ره چاره گری شد بدکن راهنمائے

پس بفرمودهٔ دانش ز علیگڈھ آخر
کاروان شد سوئے اقلیم دکن راه گرائے

به نیایش به در دولت سلطان رفتیم — هم به فرمان ادب پشت نمودیم دوتاے
از پس کرنش و تسلیم به آداب نیاز — عرض مطلب بنمودیم و ستادیم بپاے
شاه از لطف اشارت به نشستن فرمود — امر چون فوق ادب بود نشستیم بجاے
پس ازان معتمد شاه عماد الدوله — که دبیریست هنر پرور و معنی پیراے
به ادب آمد و توقیع همایون برخواند — ما همه گوش بر آوازش و او نکته سراے
شه بدستور گران مایه فرستاد پیام — کاینک آن مبلغ پیشینه دو چندان فرماے
بسکه زین مژدهٔ جان بخش بخود بالیدیم — غنچه سان در بر ما تنگ همی گشت قباے
چون بما بیش ز اندازهٔ خواهش بخشید — بیش ز اندازهٔ خواهش دهدش اجر خداے
شاه تنها نه کرم کرد و نوازش فرمود — که شدیم از همه اعیان دکن بهره رباے
آسمان جاه فلک پایه بشیر الدوله — بازوی دولت و دستور شه و ملک آراے
وان وقار الامرا زبدهٔ اعیان دکن — آن هنر پرور و دانا دل و فرخنده لقاے
پایهٔ ما بفزودند و کرم فرمودند — شکر این منت و احسان چه توان کرد اداے
شایگان گشت قوافی و ازین چاره نبود — خوشتر آنست که اکنون کنم آهنگ دعاے
یارب آن باد که شه با همه اعیان و وزیر — تا ابد باشد و گردون بدرش ناصیه ساے
بعد ازین جمله دعاها که پذیراد خدا — خویش را گر بدعا یاد کنم هست بجاے

یعنی از نسبت آن شاه گرامی باشم
شه نظام ست و بزیبد که نظامی باشم

قصیدہ

سنہ ۱۸۹۰ء

دلِ پُرحوصلہ آخر چو ز دعوے ماند
تا کہ آرد کہ بدردِ تو شکیبا ماند

راضیم از نگہِ شوق کہ گوید ہمہ باز
از زبان ہرچہ دم عرضِ تمنا ماند

مگر از زاہد افسردہ۔ دلی وام کنیم
کہ برخ ہیچو ہشش بیند و برجا ماند

راست ما نا غلطی ہست کہ آوازہ شن است
مہر۔ گویند بآن عارض زیبا ماند

بر سراپاے جمالِ تو نگاہم گوئی
رہروی ہست کہ از ضعف بہرجا ماند

آہ ازان رنگِ ندامت کہ پس از کشتنِ غیر
یک دو دم بر رخ زیباے تو پیدا ماند

ناتوان جان حزینم رہِ لب پیش گرفت
آہ ازان غصہ کہ بیچارہ۔ بہرہ وا ماند

ارمغانی نبود در خورِ خاکِ درِ او
مگر آن سجدہ کہ آمادہ بہ سیما ماند

مست و پژمردہ۔ آنگاہ یکبدن خواہم
کہ لب لعل تو از بوسہ معرّا ماند

نو بہاران ہمہ نرگس بدماند کہ چمن
بر جمالت ہمہ تن محو تماشا ماند

می بیاشام و لب لعل می آلود بپوس
کین گنہ در روشِ عشق بہ تقوے ماند

یک جہان شیفتہ طرزِ دل آرائی اوست
روضۂ خلد بکوے تو ہمانا ماند

او نظارت گریم آید و من آن خواہم
کار معانی و ہمش انچہ زلیخا ماند

خضر۔ در وادیِ غم تازہ براہ افتاد است
مگذارید کہ غربت زدہ۔ تنہا ماند

بگذر از خلد که در کیش توکل نبود — هر که امروز در اندیشهٔ فردا ماند

صدره افتاد که مجنون غلطش کرد بدشت — کلبه ام بسکه بزیبائی صحرا ماند

پندمی دادیم و نام تو بروی ناصح — تا بدین بدرقه آن زهر گوارا ماند

جادهٔ پیشروان رفتم و دانم که خرد — اندرین شیوه نه بامن بمدارا ماند

ننگ همت بود آری که زبان تازه کنی — هم ازان جرعهٔ باقی که بمینا ماند

نیست جز دونی فطرت که ببازار کمال — چشم دوزی بمتاعی که زیغما ماند

صرفه نبود که همان بر روش پیشروان — خامه در راه سخن بادیه پیما ماند

داستان چند توان کرد ز محمود و ایاز — تا یکی خود سخن از وامق و عذرا ماند

گر نسیم از شکن زلف کشاید گرهی — فکر را با تو صد آویزش بیجا ماند

اشک خود بر شمری آنچه ز باران آید — خون دل نام کنی هرچه بمینا ماند

سفله را بستائی و بگوئی که بجاه — کمترین بندهٔ او با جم و دارا ماند

هرزه چند بهم بافی و سنجی که بدهر — سخنت خاتمهٔ دفتر انشا ماند

گرچه بر هیچی این شعبده پی برد ظهیر — کین هنر ازیست که مستور ز دانا ماند

لیک با این همه از گرمی هنگامهٔ آز — نتوانست کزین هرزه روی وا ماند

پستی طالع ازین بیش چه باشد که کسی — پای در بند خطا ماند و عمدا ماند

شیوهٔ مدح و غزل گرچه دل آرا روشیست — مبتذل گشت نه چندان که گوارا ماند

شعر اگر دامن دل می نکشد بانگ خرست — نغمه گر نیست دل آشوب بغوغا ماند

من ویزدان که اگر پایهٔ فن برنگشتند | حیف باشد که سخن را بجهان جا ماند

هان وهان چند توان بود به تقلید اسیر | وای آن کس که بره سلسله بر پا ماند

پای ازین دایرهٔ تنگ برون نه که سخن | خود محیطیست که هر قطره بدریا ماند

جادهٔ مغز بیان گیر که این طرز نوی | دلپذیر است و دل آویز و دل آرا ماند

راستی درز و چنان پیکر گفتار آرای | که فروغ اثر از ناصیه پیدا ماند

هم به هنجار نوی تازه نوای بکشم | باد آنیکه در آغوش دلش جا ماند

ببشل گر سخن از صبح برانم گویم | سحر آید که جهان گرم تماشا ماند

مشک شب جمله بتاراج رود و زدم مهر | شوشهٔ سیم پراگنده همه جا ماند

سحر از جیب افق سر بزند خنداخند | شب بخود پیچد و از غصه بسودا ماند

آید از صحن حرم بانگ موذن در گوش | دیر از نالهٔ ناقوس پرآوا ماند

رند با شیشه و می راه چمن گیرد و شیخ | در غم سبحه و مسواک و مصلا ماند

چمن از غلغلهٔ مرغ بجنبش افتد | کوه از قهقههٔ کبک پرآوا ماند

پاسبانان ز سر کوچه و ره برخیزند | در میخانه بروی همه کس وا ماند

کاروانها بره افتند و جرس ناله کشد | دشت و صحرا پر از آوازه و غوغا ماند

رهرو خسته که از زحمت دوش است بتاب | دو سه گامی رود و باز بره وا ماند

رند میخواره که از بادهٔ دوشین سرمست | همچنان فارغ از اندیشهٔ فردا ماند

گاه سر برزند از خواب و رود باز بخواب | گاه مخمور ز جا خیزد و از پا ماند

دست در گردن معشوق چو خیزد عاشق — ہم بدست دگرش گردن مینا ماند
در چنین وقت بہ نعمانی آشفتہ گذر — کہ قلم در کف و آمادۂ انشا ماند

الحق ار شبلی آزادہ بداوش نرسد
زود بینی کہ اساس سخن از پا ماند

قصیدہ

متضمن حالات سفر روم (مئی ۱۸۹۳ء)

بہر تکمیل فن و رسم پی تحصیل عبر — روزگاریست کہ میداشتم آہنگ سفر
فارغ از حج و زیارت چو مرا کرد خدای — خواستم تا بسوی روم شوم راہ سپر
گرچہ من گرم طلب بودم و بس مستعجل — لیک تاخیر ہمی رفت بلطف آن قدر
دیر آن مایہ شد آخر کہ حسودان گفتند — کہ فلان جز ہوس خام ندارد در سر
روم گوئی دو سہ گام است کہ این خام طمع — بے تکلف بسفر چست ببندد کمر
رہ چنین دور و دراز و سفر این مایہ خطیر — چون میسر شود آنرا کہ نہ زور است و نہ زر
من درین غصہ و غم خون جگر می خوردم — ناگہان شاہد مقصود درآمد از در
اتفاقی عجب گشت مرا عقدہ کشا — کہ از و وہم و گمان نیز نمیداشت خبر
یکدو مہ بیشترک زانکہ زنم کوس رحیل — بودم از زحمت تب خستہ دل و تفتہ جگر
چون ستوہ آمدم از تب بدل آمد کہ مرا — چارہ جز نقل مکان ہیچ نباشد ایدر

عزم دیرینه بیاد آمد و گفتم چه خوش است — که بیک حیله دو تا کار بر آرد داور
آرنلد آنکه رفیق ست و هم استاد مرا — هم درین عرصه بانگلند همی خواست سفر
گفتم این صحبت و این واقعه نادر افتد — پس بعزم سفر از جاے بجستم مضطر
چون ازین داعیه مردم همه آگه گشتند — هم بیاران و عزیزانِ وطن رفت خبر
همه را مهر بجنبید و بدرد آمد دل — جمله گفتند که این زحمتِ بیجا سفر مبر
دل بهجران منه و رسم وفا را مگذار — ور نخواهی که کشی پاے ازین راهگذر
روزکے چند بیاساے و سپس ساز بده — ساز و برگ سفر آن گونه که باشد درخور
با خود از نقد و هم از امتعه آن مایه بگیر — که اگر دیر بپایانی نبود هیچ خطر
مصلحت نیست که این مرحله تنها سپری — لاجرم خادمکے نیز بهمراه ببر
گفتم این جمله که گفتید بود عین صلاح — لیک طالب نبود در گروِ نفع و ضرر
مرد این مرحله گامے که فرا پیش نهاد — باز پس پے نکشد گر همه مرگ آرد بر
الغرض از رمضان بست و ششم بود که من — گرم برخاستم از جاے و شدم راه سپر
اوفتادم بره کوه و بیابان یکچند — لیک کشتی بنشستم من و یارانِ دگر
زحمتی صعب کشیدیم بکشتی دو سه روز — بسکه از موج بهر لحظه شدی زیر و زبر
کس نیارست سرش باز گرفت از بالین — کس نیارست جدا کردن تنش از بستر
نبود مایه آزار بکشتی چیزے — غیر ازین محنت سه روزه کزو نیست مفر
نان خورش بود ز هر گونه مهیا ما را — از کباب بره و مرغ و مے و نقل و شکر

گرچه من زان می پالوده نیالودم لب — دیگران لیک علی الرغم زدندی ساغر

هفتم ماه مئی چون برسیدیم عدن — کشتی آسود و بینداخت زمانی لنگر

من فرود آمدم و روی بشهر آوردم — تا خبر جویم ازین مملکت از بدو و حضر

کوهساریست که هرچند بلندست و فراخ — لیک از سبزه و گل نیست درو هیچ اثر

هرکجا میگذری ریگ روانست و خزف — هر طرف می نگری خاک سیاهست و حجر

گبر و ترسا که نزیل اند درین بقعه بهم — بزبان عربی حرف زدندی یکسر

مردم شهر که خود را به سمالی نامند — حیوان اند بل از حیوان هم بدتر

خوار و بدبخت و تبه کار و سیه چرده و زشت — سفله و پرفن و کج روش و بدگوهر

خویشتن را به عرب بسته و حاشا که عرب — این چنین خوار و زبون شان ببیند داور

چون زبان همه تازی بود و هم چو عرب — نام شان بسته بود بالقب جد و پدر

عامیان در غلط افتند و گمان باز برند — که مگر در نسب و نسل ز معد اند و مضر

تخم و هم ریشه این نخل ز خاک حبش ست — که درین جای ببار آمد و افشاند ثمر

ساعتی کشتی ما باز برفتار آمد — تا بیک هفته گذر کرد ز بحر الاحمر

به سویز آمد و استاد چنان زود گذشت — که ز کیفیت و حالش نشدم هیچ خبر

این همان نهر عجیبست که زفیسان کاری — جز دو افسانه پارین نشنیدیم دگر

بست فرسنگ درازست و به پهنا چندان — که دو دو ابور توانند ازو کرد گذر

مردی از اهل فرنسا که لسپش نامست — زده این نقش و در اقصای جهان گشت سمر

آن خرو درچو در آغاز بدعوی برخاست
که توان آمدن از عهدهٔ این کار بدر

مردمان سخره گرفتندش و گفتند که این
هرزه هست که فرزانه ندارد باور

از مئی چاردهم بود که در پورٹ سعید
برسیدیم و نشستیم به دابور دگر

درمیان من و ارنلڈ بیفتاد فراق
زانکه راهِ من و او گشت جدا زین معبر

پورٹ جائیست که تا چشم و نگه کار کند
زورق و کشتی و دابور بود سر تا سر

صد به بینی که برافراشته اینجا رایت
صد به بینی که در انداخته آنجا لنگر

تا مگه کشتی ما باز روان گشت و گذشت
از رهِ یافه و پس کرد به بیروت مقر

من بساحل شدم و مردی از ابنای حلب
همرهم گشت و بهر ناسیه ام شد رهبر

خوب جائیست که ناخواسته در باز دل
هر که سوزی بدلش دارد و دردی بجگر

موضعی خرم و سبزی خوش و جای دلکش
راه هموار و زمین پاک و مکان خوش منظر

گبر و مسلم همه خوش جامه و موزون اندام
خاص و عامی همه گلگون تن و زیبا پیکر

جامهاشان بعرب ماند و در زی و لباس
هیچ فرقی ز مسلمان نبود تا کافر

چون برون رفتم ازین جای ازان چاره نبود
پیش میرفتیم و بازم بتقاضا بود خطر

از مئی شانزدهم بود که گشتیم روان
پس به قبرس برسیدیم بهنگام سحر

این همان جای قدیمیست که در عهد امیر
سپهی رفت به تسخیرش و زو فال ظفر

یعنی امیر معاویه

حالیا دولت انگلنڈ گرفتش از ترک
لیک با صلح نه از یاوری تیغ و تبر

مسجد جامع و ایوانگه قبرس دیدم
سیر این بقعه مرا بس عجب افزود و عبر

رودس و سکندریه آمد وزان پس از مصر
کشتی استاد به ازمیر و شبی بود بسیر

من سوی شهر روان گشتم و یک یک دیدم
مسجد و مکتب و بازار و ره و کوچه و در

فرض آدینه ادا کردم و از بعد نماز
در کتب خانهٔ سلطانیم افتاد گذر

مجلسی از فقها بود در آن جا و بهم
بحث از متعه همی رفت و هم از قول عمر

زان یکی رو بمن آورد که چونی چه کسی
تا چرا بر زدهٔ دامن محنت بکمر

گفتم از هندم و از خوان ادب زله ربای
طرفی می برم از هر جهت و هر کشور

گفت حالا سخن از متعه همی رفت و تو هم
گر توانی سخنی گوی و مثالی آور

من به پاسخ در معنی زدم و مستمعان
لب بتحسین بگشادند پس از بحث و نظر

پس ز ازمیر روان گشتم و در عرض دو روز
طی شد این راه و بپایان برسید این دفتر

مختصر گفته ام این حرف و تو هم میدانی
که درین بادیه بس تنگ بود راه گذر

هر که جویا بود از حال من و رحلهٔ من
بایدش گفت که این نظم بخواند یکسر

قصیدهٔ بهاریه - ناتمام

سنہ ۱۸۸۸ء

دوش این مژده بگوش گل و ریحان آمد
که بهار آمد و بسیار بسامان آمد

ابر گوهر همه افشاند چو گریان بگذشت
گل همه زر بپراگند چو خندان آمد

آب را سلسله بر پای به بستند ز موج — بسکه دیوانه وشش از طرف بیابان آمد
لاله چون مغبچگان چهره برافروخت بباغ — سنبل آشفته تر از طرهٔ خوبان آمد
سبزه سر بر زده از خواب - و گرفت بخواب — بسکه بادِ سحرش مروحه جنبان آمد
هر حبابے که سر از آب برارد - گوید — باید از سر بتماشاے گلستان آمد
عیدِ نوروز بهارست که در خدمت گل — سرو و عرعر بمیان برزده دامان آمد
می دمد گه بچمن - گاه خرامد لبِ جوی — بادِ صبح آمد و بر شیوهٔ مستان آمد
بوی گل هست که بر دوش صبا تکیه زده است — من غلط کردم و گفتم که سلیمان آمد
آتش افروخت گل و مرغ چمن گشت خلیل — که بر و آتش سوزنده گلستان آمد
زین دو سه حرف فزون نیست مغان را سخنے — که بهار آمد - و ابر آمد و باران آمد
دور دورِ گل و مل هست که در جوشِ طرب — زاهد از صومعه در میکده مهمان آمد
بزم آراے و گل افشان و قدح گیر که باز — آمد آن شوخ و چگویم بچه سامان آمد
رخ برافروخته و طرّه فروهشته بدوش — جام در دست و گل و لاله بدامان آمد
طرهٔ پرشکنش بسکه بپیچید بپاے — هم بهر گام چو مست افتان خیزان آمد
چون بیکباره نقاب از رخ زیبا برداشت — تا چگویم که چها بر سر ایمان آمد
ادهمان یک نگهِ ناز زیان کرد و مرا — روزگارِ خرد و هوش بپایان آمد

جام مے داد بدست من وانگه بسرود
غزلے تازه که آرایش دیوان آمد

مطلع ثانی

برمن این مایه بلا از لب جانان آمد — چکنم آه بدردے که ز درمان آمد

قصیدهٔ کشمیریه

دوستان! ایکه ره و رسم وفاکیش شماست — هیچ دانید که شبلی بچه حال ست و کجاست

ورندانید و نه دارید زحالش خبری — باید البته شنودش که ز شوریده هش زوفاست

از سیه کاری ایام و زخودرائی خویش — هست یک سال که بیچاره گرفتار بلاست

بود در گوشهٔ تنهائی خود فارغ و شاد — که به ناگاه به عزم سفر از جا برخاست

سوی کشمیر روان گشت بدان گرم روی — که نمی خواست دران ره نفسی کردن راست

گرچه شک نیست که آن ناحیه در زیبائی — گر تنزل بکنم خلد برین را ماناست

بسکه جوشید زهر سوی گل و لاله بدشت — از کران تا به کران. روی زمین ناپیداست

هیچ جائے زگل و لاله تهی نتوان یافت — پاے دیوار اگر هست. وگر سقف[1] سراست

جاده را خود ز خیابان نتوان کرد تمیز — بسکه گل صف زده سرتاسر او از چپ و راست

جام گلرنگ که در بزم. بآئین چینند — هم بدان گونه گل از پهلوی گل جلوه نماست

نقشبند چمن طبع ز تردستی فیض — دشت را هم بگل و لاله دمشتا و آراست

[1] اینجا از قدیم الایام رسم است چنانکه جهانگیر شاه در توزک هم ذکر کرده که بامهارا خاکپوش کرده لاله می نشانند و سال بسال در موسم بهار می شگفد.

سبزه برکوه فرو ریخته از سر تا بن ... یا قبائیست که بر قامت شخص آمد راست

راهرو راند بدل که نهد گام براه ... بسکه بر هر قدمش لاله و گل در ته پاست

دیده طفل که بر دامن مادر غلطد ... جنبش باد بدان گونه بروی صحراست

گل به هر شاخ ز برگست فزون تر گوئی ... همه بر گل بفزود آنچه که از برگ بکاست

سرو اگر پای بدامن نکشد خود چه کند ... زانکه از جوشش گل و لاله چمن تنگ فضاست

بسکه بر هر قدم از لاله چراغی بنهند ... در شب تار کسی گم نشود از ره راست

آبگینه که بشهر ست بود ناحش ڈل ... گوئیا آینه در دست عروسی زیباست

سینهٔ صاف دلان ست همانا کز لطف ... هرچه در بن بود از صفحهٔ رویش پیداست

گرد بر گرد ڈل آن صف زدن لاله و گل ... چون طرازیست که بر دامن شوخی رعناست

شالمار ست و نشاط است و نگین ست و نسیم ... باغهائی که به پیرامن ڈل غالیه ساست

شالمار ست ازان جمله فزون تر بجمال ... که چو نه چرخ طبق بر طبق و تا ثریاست[1]

آب بالای زمین باشد و اینجا بینی ... که زمین بر سر آبست و همان پا برجاست

در بن آب دمد سبزه و نیلوفر و گل ... قوت نامیه بنگر ز کجا تا بکجاست

گرچه دانم که سخن خود بدرازی بکشید ... چه توان کرد سخن هم ز سر نشو و نماست

بخت بنگر که ازان بزم گه مستی و ناز ... بهره ام هرچه بود درد و غم و رنج و عناست

---

[1] شالامار و هم نشاط نه طبق دارد که بالای هم ست و ارتفاع هر طبقه از طبقهٔ دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود [2] این تصرف مخصوص کشمیر ست که روی آب نوعی از گیاه می گسترند و او را خاکپوشش کرده درو از هر جنس ترها می کارند۔

بعد یک هفته که آسوده تن از رنج سفر
تب به من تاختن آورد و بکیشم برخاست

هی چه تب بود که فرقی نتوانستم کرد
کاین مگر آتش سوزنده بود یا تبی ست

درد آن مایه بیفشرد سراپای مرا
که توان گفت که یک بهره ز اندامم کاست

گرچه با من نه رفیقی بُد و نه خادمکی
اینهمه لیک تباهی زدهٔ غمخوار نخواست

به عزیزان دیار آگهی آمد که فلان
آمد از هند و ز رنجوری تب شکوه سراست

هر یک از مهر دوان آمد و از غمخواری
پرسش و جستجوئی بسزا کرد و پی چاره کجاست (علاج)

حاضران از رهِ اخلاص سخنها گفتند
که سخن از رهِ اخلاص هم اندوه رباست

آن یکی گفت که چون تازه ز راه آمده
خستگی خود سبب درد و تب و رنج و عناست

آن دگر گفت "همانا که شبت خواب نه بُرد
خواب ناکردن شب از پی رنج و درد پیداست"

چاره گر آمد و بنشست و ز اسباب و علل
حالیا پی به مرض برد که دردم ز کجاست

چون هم از نبض و هم از رنگ رخ اندازه گرفت
گفت فوراً اندیشه مکن هیچ که امید شفاست

هرچه از چارهٔ تیمار و دوامی بایست
در زمان جمله مهیا شد و ز انسان که سزاست

رسم بیگانه نوازی بود آئین عرب
میتوان گفت که کشتیم مهر پی ایماناست

خاصه آن پیشرو جادهٔ معنی یعنی
سعد دین آنکه پسین قافیهٔ بیت قضاست[۱]

خاصه مخدوم من (و) دیار من و یاد من
میرزا سعد که شهرامیر الامراست

آنچه با من ز سر خسته نوازی کرده است
هر بن موی هنوزم به سپاسش گویاست

[۱] منصب قضا از باستان زمان در دودمان ایشان بوده است۔

سبزه بر کوه فرو ریخته از سر تا بن
یا قبائے ست که بر قامت شخص آمده راست

راهرو را ندهد دل که نهد گام به راه
بسکه بر هر قدمش لاله و گل زیر پاست

دیدهٔ طفل که بر دامن مادر غلطد
جنبش باد بدان گونه بروی صحراست

گل به هر شاخ ز برگ ست فزون تر گوئی
همه بر گل بفزود آنچه که از برگ بکاست

سرو اگر پای بدامن نکشد خود چه کند
زانکه از جوشش گل لاله چمن تنگ فضاست

بسکه بر هر قدم از لاله چراغی بنهند
در شب تار کسے گم نشود از ره راست

آبگینه‌ایست* که شهرست بود نامش ڈل
گوئیا آینه در دست عروسے زیباست

سینهٔ صاف دلان ست همانا کز لطف
هر چه در بن بود از صفحهٔ رویش پیداست

گرد بر گرد ڈل آن صف زدن لاله و گل
چون طرازیست که بر دامن شوخی رعناست

شالمارست و نشاط است[1] نگین ست و نسیم
باغهائے که به پیرامن ڈل غالیه ساست

شالمارست ازان جمله فزون تر بجمال
که چو چرخ طبق[1] بر طبق و تا ثریاست

آب[2] بالائے زمین باشد و اینجا بینی
که زمین بر سر آبست و همان پا برجاست

در چمن آب دمد سبزه و نیلوفر و گل
قوت نامیه بنگر ز کجا تا بکجاست

گرچه دانم که سخن خود به درازی بکشید
چه توان کرد سخن هم ز سر نشو و نماست

بخت بنگر که ازان بزم گه مستی و ناز
بهره ام هر چه بود درد و غم و رنج و عناست

---

[1] شالامار (و هم نشاط) نه طبق دارد که بالاے هم ست و ارتفاع هر طبقه از طبقهٔ دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود [2] این تصرف مخصوص کشمیرست که روے آب نوعے از گیاه می گسترند و او را خاکپوشش کرده در وے از هر جنس ترها مے کارند۔

بعد یک هفته که آسودتن از رنج سفر
تب به من تاختن آورد و بکینم برخاست

سهی چه تب بود که فرقی نتوانستم کرد
کاین مگر آتش سوزنده بود یا تبی ست

درد آن مایه بیفشرد سراپای مرا
که توان گفت که یک بهره ز اندامم کاست

گرچه با من نه رفیقی بد و نه خادمکی
ایزدم لیک تباهی زده و خوار نخواست

به عزیزان دیار آگهی آمد که فلان
آمد از مشهد و ز رنجوری تب شکوه سراست

هریک از مهر دوان آمد و از غمخواری
پرسش و جستجوی بسزا کرد و پی چاره بخاست
علاج

حاضران از ره اخلاص سخنها گفتند
که سخن از ره اخلاص هم اندوه رباست

آن یکی گفت که چون تازه ز راه آمده
خستگی خود سبب درد و تب و رنج و عناست

آن دگر گفت "همانا که شبت خواب نبرد
خواب ناکردن شب از پی رنج و درد و تب پیداست"

چاره گر آمد و بنشست و ز اسباب و علل
حالیا پی به مرض برد که دردم ز کجاست

چون هم از نبض و هم از رنگ رخ اندازه گرفت
گفت فوراً اندیشه مکن هیچ که امید شفاست

هرچه از چاره و تیمار و دوا می بایست
در زمان جمله مهیا شد ز انسان که سزاست

رسم بیگانه نوازی بود آیین عرب
می توان گفت که کشمیر عرب را ماناست

خاصه آن پیشرو جادهٔ معنی یعنی
سعد دین آنکه ببین قاضی بیت [1]قضاست

خاصه مخدوم من و یار من و یاور من
میرزا سعد که در شهر امیر الامراست

آنچه با من ز سر خسته نوازی کرده است
هر بن موی هنوزم به سپاسش گویاست

---

[1] منصب قضا از باستان زمان در دودمان ایشان بوده است۔

بہ شدم گرچہ بزودی و تسلی گشتم — کاین چنین بہ شدنِ زود و از لطفِ خداست

لیک آن بہ شدن از روی حقیقت سنجی — ہمچنان راستی بود کہ ماند با ما راست

باز تپ کردم و تا آخر ایام قیام — آن تپم گاہ فزودن گشتی و گاہی می کاست

لاجرم رو بوطن کردم و گفتم با خود — کہ اگر چارہ - وگرنہ - بفرمان قضاست

یکشبم آنقدر از ضعف زبون گشت احوال — کہ بیک حرف زدن ہم نتوانستم راست

چون یقین شد کہ مرا نوبت رفتن برسید — بہ وصیت ورق و خامہ نمودم درخواست

شکر ایزد کہ دران حالت آسیمہ سری — از زبان ہرچہ برآمد ہمہ آن بُد کہ سزاست

ہرچہ از سیم و درم بود و ز املاک قدیم — وان کتب خانہ کہ انواع کتب را داراست

زان ہمہ بیشترے وقف نمودم کو را — صرف آن کار توان کرد کہ در شرع رواست

خاصہ بر مسجد پارینہ کہ در خانقہ است — کہ ز بیمہری ما خستہ و بی برگ و نواست

خاصہ آن مدرسۂ* کز پئے ابنای وطن — طرحش افگندم و امروز بآئین بہاست

طرفہ تر زین ہمہ افسانہ حدیثے بشنو — چہ حدیثے کہ شگفت آورد و ہم خندہ فزاست

من باین حالِ تبہ بودم و از یارانم — ملک الحاج علیگڑھ کہ بدانش یکتاست

می شنید این ہمہ احوال و نکردی باور — خود ندانم کہ ز جانِ من بیچارہ چہ خواست

تا بہ حدے کہ بمن نامہ فرستاد و چو من — آنچہ رو داد نوشتم ہمہ را بے کم و کاست

باز باورش نیامد بمن نامہ نوشت — کاین چہ حرفست؟ کہ شوخی نہ درین کار رواست

* محمڈن نیشنل ہائی اسکول اعظم گڈھ

اینهمه بیهوده بهتان نتوان بست بخویش ‌ ‌ ‌ به ظرافت نتوان گفت حدیثی ناراست

تنگدل گشتم و از غصه بخود پیچیدم ‌ ‌ ‌ کاین چنین بیهوده انکار چه آیینِ وفاست

من ستوه آمدم از نامه و پیغام آخر ‌ ‌ ‌ لیکن آن یار همان بر سخنِ خود برجاست

آخرش کار ز لطف و کرم بار خدای ‌ ‌ ‌ مردی از غیب ورن آمد و کارم شد راست

مصطفی خان که اسسٹنٹ سول سرجن هست ‌ ‌ ‌ از رهِ لطف به اعظم گده آمد ناخواست (اتفاقاً)

داشت چون سابقهٔ معرفتی با اسحاق ‌ ‌ ‌ که اخِ اصغرِ من هست و بهر پایه سزاست

(آنکه از دولتِ او بازوی من هست قوی ‌ ‌ ‌ آنکه از نسبتِ او نازشِ من هست و بجاست)

از پیِ دیدنِ من آمد و بر رسمِ فرنگ ‌ ‌ ‌ دید اعضای درون را که مرض را مبداست

روی من کرد و بفرمود که از غایتِ ضعف ‌ ‌ ‌ کارِ خود می نکند دل که رئیس الاعضاست

لیک با این همه از کار نرفته است هنوز ‌ ‌ ‌ میکنم چارهٔ او از ایزدم امید شفاست

از سرِ مهر به تدبیر و علاجم پرداخت ‌ ‌ ‌ هم بدان شیوه که طرز و روشِ اهلِ صفاست

تا دو مه رسم چنین بود که هر روز مرا ‌ ‌ ‌ امتحان کردی و جُستی خبر از هر کم و کاست

بارے از فضلِ خداوندِ جهان بعد سه ماه ‌ ‌ ‌ به شدم گرچه هنوزم اثرِ ضعف بجاست

مژدهٔ صحتِ من هان برسانید کنون ‌ ‌ ‌ هر کسے را که بمن دعوی اخلاص و وفاست

بتوان گفت به مهدی و به حالی و عزیز ‌ ‌ ‌ به شد آن بنده که از حلقه بگوشانِ شماست

شبلی امروز بود بلبلِ بستانِ سخن ‌ ‌ ‌ که از و گلکدهٔ هند پر از صوت و نواست

بعد یک عمر که از بنده غم آزاد شده است ‌ ‌ ‌ همچنان باز به آهنگِ کهن نغمه سراست

ترکیب بند

که

دربزم دعوت منعقده (۶) دسمبر سنه ۱۸۹۲ء که از طرف دانش آموزان کالج بتقریب مبارکباد واپسی مصنف از سفر روم و شام ترتیب یافت خوانده شد

قاصد خوش خبر امروز نواساز آمد
کز سفر یار سفر کردهٔ ما باز آمد

از سفر شبلی آزاده به کالج برسید
یا مگر بلبل شیراز به شیراز آمد

دوستان مژده که آن بلبل خوش لهجه دگر
اندرین تازه چمن زمزمه پرداز آمد

رفت هرچند بسی بی سر و سامان امّا
شکر ایزد که بااین برگ و بااین ساز آمد

نقدِ کار آگهی و تجربت آورد بکف
رفت بی مایه و گنجینهٔ صدراز آمد

هرکجا بود ز هر گوشه تمتع برداشت
هرکجا رفت بهر طائفه همساز آمد

گاه با صدرنشینان ادب گشت قرین
گاه با حاشیه پوسان شه انباز آمد

گاه در بزم فقیهانِ گران مایه رسید
گاه در حلقهٔ رندانِ نظرباز آمد

گاه با ساده دلان شیوهٔ تقلید گرفت
گاه با دیده وران پرده در راز آمد

گاه در بیت مقدس بر مفتی شهر
از رخ شاهدِ فن پرده برانداز آمد

گاه در قاهره پنهان به تقاضای هوس
به تهیتر شد و در جلوه گه ناز آمد

دلش از ذوق سفر گرچه نیاسوده ولی
یاد یاران وطن حوصله پرداز آمد

جذبهٔ شوق دمی رخصت آرام نداد — لاجرم رو بوطن کرده عنان تاز آمد

روز بیش گشت که امشب زنند یمان شماست — وین شرف مایهٔ صد نازش و اعزاز آمد

بزم کاین جلوه واین فره وآئین دارد

شکر ایزد که همان رونق پیشین دارد

کالج امروز بآن فرّه وشان ست که بود — بزم را گرمی هنگامه همان ست که بود

همچنان تشنه لبان از نم او سیراب اند — جوی این فیض بدانگونه روان ست که بود

همچنان این چمن تازه علی الرغم عدو — ایمن از غارت ایام خزان ست که بود

تا بکامیم و حسودان تنک حوصله را — همچنان دیدهٔ حسرت نگران ست که بود

بسکه آوازه اش اطراف جهان را بگرفت — همچنان بر درش انبوه جهان ست که بود

آستانش که بود مجمع ارباب کمال — همچنان قبلهٔ دانش طلبان ست که بود

کار تسلیم بآن نظم وطرازست که داشت — پایهٔ فن بهمان اوج و نشان ست که بود

یونین آنکه بآن شیوهٔ گفتار آموخت — هم بدانسان هنرآموز بیان ست که بود

هم چنان شام و پگه در حرم مسجد پاک — شور و آوازهٔ تکبیر و اذان ست که بود

هر یکی از بکف مارسین وارنالڈ و ہورسٹ — همچنان مدرسه را اوج و روان ست که بود

وان دگر دیده وران را که باسکول دراند — همچنان سعی و طلب از ته جان ست که بود

شبلی غمزده آن جرعه کش طرف بساط — هم بآن طرز نوی زمزمه خوان ست که بود

جمله زین پیش که گفتم به تنزل گفتم — ورنه هر شیوه بسی بهتر از آن ست که بود

بزم واین گرمیِ ہنگامہ نیز زد بشگفت | ساقی بزم ہمان پیرِ مغان ست کہ بود

تا جہان ماند و این گنبدِ مینا ماند
یارب این ساقی و این بزم دل آرا ماند

ترکیب بند

برای مجلسِ عام ندوۃ العلماء

منعقدہ ۷ رجب المرجب سنہ ۱۳۲۰ھ مطابق ۱۰- اکتوبر سنہ ۱۹۰۲ء

بمقام امرتسر

اینکہ پرسی چہ کسانیم؟ و چہ سامان داریم | انچہ با ہیچ نیرزد بجہان آن داریم
ما نہ آنیم کہ دیہیم سکندر طلبیم | ما نہ آنیم کہ اورنگ سلیمان داریم
ما نہ آنیم کہ بر شیوۂ اربابِ حشم | روی در راہِ بدر دولت سلطان داریم
ما نہ آنیم کہ با حاجب و دربان باشیم | ما نہ آنیم کہ بام و در و ایوان داریم
ما نہ آنیم کہ با مسند و بالین ارزیم | ما نہ آنیم کہ سرداب و شبستان داریم
ما نیرزیم بدان پایہ کہ چون محتشمان | جامہ از قاقم و استبرق و کتان داریم
ما نہ آنیم کہ یک شیوہ بآئین گیریم | ما نہ آنیم کہ یک کار بسامان داریم
خاکسارانِ جہانیم و ز اسبابِ جہان | بوریائیست کہ در کلبۂ احزان داریم
جز نئے خامہ و اوراقِ پریشان نبود | بیش و کم انچہ بہ پیدا و بہ پنہان داریم

گاه گاهے بسوی کلبهٔ ما باز خرام
تا ببینی که چه برگ و سر و سامان داریم

تو کباب برهٔ و شهد و شکر می جوئی
ما همان پارهٔ نانے بسر خوان داریم

تو غلامان کمر بسته بفرمان خواهی
ما غلامیم خود و خود گوش بفرمان داریم

همه بیک حال بود بے سر و سامانی ما
کهنه هرگز نشود جامهٔ عریانی ما

عجز و افتادگی و طوع و رضا خواهی هست
گر ز ما شیوهٔ پیشینهٔ ما خواهی هست

افسر و تاج و کمر بند و کله جوئی نیست
جامهٔ کهنهٔ و پارینه ردا خواهی هست

قصر و بام و حرم و گنبد، اگر خواهی نیست
مسجد و منبر و محراب و دعا خواهی هست

آن مے کوز فرنگ است نداریم بجام
بادهٔ خمکدهٔ صدق و صفا خواهی هست

شرح افسانهٔ روم نتوان جست ز ما
در ولا و بحدیث خلفا خواهی هست

ما مداواے تپ و درد ندانیم ولے
گر ز رنجوری التجا و شفا خواهی هست

ما خرافات کهن یاد نداریم ولے
گر ز ما سلسلهٔ حمد و ثنا خواهی هست

گفتهٔ بیکن و ڈیکارٹ نداریم بیاد
در حدیث ز رسول دو سرا خواهی هست

بے نوائیم ز ما نقرهٔ دنیا مطلب
آنچه در کیسه نداریم، تو از ما مطلب

ما که با آن همه نیرنگی این چرخ حرون
هیچگه پاے ز خلوت ننهادیم برون

ما که از جای نرفتیم بصد جور و جفا
کی بیارفت ز دست فلک سفله دون

تا چه پیش آمده باشد که بیکبار ز ما
رفت تمکین و قرار و خرد و صبر و سکون

تا چه پیش آمده باشد که ز هر گوشهٔ ملک
برسیدیم سراسیمه باین حال زبون

درد زاندازه گذشت و بلغ السیل زباه
رفت سر رشتهٔ صبر از کف و للّه فنون

بار این غم که ز ما تاب شکیبائی برد
خود ببینید که چندست دم پرسید که چون

چند در سینه توان داشت نهان شعلهٔ غم
خوش بود صبر و لی خود نتوانیم کنون

شرح این آتش جانسوز نگفتن تا کی
سوختم سوختم این سوز نهفتن تا کی

جمع اسلام که صیتش بدیار افتاده است
حالیا با غم و دردش سر و کار افتاد است

آن که در معرکه تاج از سر قیصر بربود
دست و بازوش بیکبار ز کار افتاد است

آن که چون مهر جهانتاب بعالم میتاخت
خاک رہ گشته و در راه گذار افتاد است

آن که صد قلعهٔ روئین بیکی حمله کشود
حالیا از همه سو خود بحصار افتاد است

دست و سرپنجهٔ آن شیر ژیان رفت ز کار
تهمتن در تگ چه آمد و خوار افتاد است

آن که در پیکر صد مرده همی جان بدمید
هست بر بستر بیماری و زار افتاد است

آن عزیزی که جهانش همی داشت عزیز
حالیا خسته و آواره و خوار افتاد است

مرغ خوش زمزمه را کار بصیاد افتاد
دامن شاهد گل در کف خار افتاد است

می نه بینی که نژاد عرب و آل لوی
خوار و سرگشته بهر شهر و دیار افتاد است

دست هر سفله بغارتگریش گشته دراز
همچو بغداد که در دست تتار افتاد است

ورقِ دفترِ عباسی تباراج برفت / اخترِ فاطمیان خود ز مدار افتاد است

کاروان رفته و اندازهٔ جاهش پیداست / زان نشانها که بهر راهگذار افتاد است

آسمان از حرکت مانده و اختر ز مدار / مهر گم گشته و جهان تیره و تار افتاد است

وین عجب بین که باین فتنه و آشوب بلا / هر کس از ما سمان خواب و خمار افتاد است

سنگ می بارد و در خواب خوش اند اہل حصار / رخنہ ہا در کمر و پاے حصار افتاد است

علما را همه پیکار و نزاع ست، کزو / آتش فتنه بهر شهر و دیار افتاد است

امرا را که بود نیروی ما از درم شان / کار با بربط و رود و دف و تار افتاد است

بکه نالیم؟ و به پیش که بفریاد رویم؟ / کار ما با فلکِ عربده کار افتاد است

ننگ باشد که به پیش شه و درویش شویم
همت آن ست که خود چاره گر خویش شویم

در چنین حادثهٔ صعب که بر ما افتاد / چاره آن نیست که از عهد کهن داری یاد

چاره آن نیست که بر رسم کهن طرح نهی / مکتب و مدرسه ها در همه اطراف و بلاد

تا چه سود ست دهد آن فلسفهٔ عهد قدیم / تا چه سود ست دهد آن هیئت پارینه نهاد

از عناصر سه و شصت آمده اینک به شمار / تو همان در گرِو آتش و آبی و باد

تا چه سود ست دهد آن شیوهٔ تعلیم قدیم / که بروبیت درِ رزقی نتوانست گشاد

این نه خواری بود آخر که پس از کسب علوم / از رہ وعظ به دریوزه بر آئی ناشاد

عامیان را بفریبی و بصد حیله و فن / آتش و نانے بکف آری که شود توشه و زاد

یا که با همچو خودی بحث و جدل سازدهی | وان نزاع تو شود مایهٔ هر گونه فساد

یا که چون خلوتیان پای بدامن بکشی | تا چه داند که ز اقطاب شدی یا اوتاد

دست بالاست هر آئینه ز زیرین بهتر | این حدیث نبوی هست ترا رفته زیاد

نبود وجه کفافِ تو گر هدیهٔ و نذر | نبود حاصل بحثِ تو مگر کبر و عناد

نتوانی که خود از گوشه برآئی وانگه | عرض اسلام کنی در همه امصار و بلاد

خود بفرمای که زین مشغله مقصود چه بود
گر وجودِ تو زیان نیست بگو سود چه بود

تعلیم جدید

ای که بر مائدهٔ یورپ مهمان باشی | حیف باشد اگر از جملهٔ ایشان باشی

حیف اگر از اثر فلسفهٔ مغربیان | منکر فلسفهٔ سنت و قرآن باشی

مسمر از شعبدهٔ جلوه دهی سر بنهی | منکر معجزهٔ موسی عمران باشی

گفتهٔ سولن و آئین جهانبانی او | بر زبان داری و بیگانه ز نعمان باشی

از هنیبال صد افسانه و دستان گوئی | جاهل از معرکه‌های شه مردان باشی

قیصران را همه یک یک بشماری آغاز | بیخبر از عمر و حیدر و عثمان باشی

از خداوند جهان یاد نیاری گاهی | روز و شب خود پرستاری سلطان باشی

در پیری که درین کار چه تدبیر بود
دین و دنیا بهم آمیز که اکسیر بود

گرچه این مرحله دشوار گذار افتاد است | پای را کار درین راه به خار افتاد است

ندوة العلماء

دین و دنیا بہم آمیختن آسان نبود ۔ گوئیا کشتی و گرداب، دوچار افتاد است

نسبتِ فلسفہ و شرع بدان سے ماند ۔ کہ خزان در عقبِ باد بہار افتاد است

حلِ این مشکل اگر خواہی از ندوہ بخواہ ۔ او کشاید گرہے را کہ بکار افتاد است

حکمت و شرع درینجا بہم آمیختہ اند ۔ نمک و بادہ ۔ درین میکدہ یار افتاد است

عقل را نیست سرِ عربدہ اینجا با نقل ۔ پنبہ را آشتی اینجا بہ شرار افتاد است

شبلی آہنگ دعا کن کہ سخن گشت دراز ۔ گرچہ دانم کہ قلم سحر نگار افتاد است

ہان بدرگاہِ خداے دو جہان روی بہ ۔ کرمِ رحمتِ او بر گل و خار افتاد است

می تواند اثرِ قدرتِ او داد، امان ۔ خرمنے را کہ بہر گوشہ شرار افتاد است

صدرہ افتاد کہ طوفان زدۂ از کرمش ۔ رستہ از لطمۂ موج و بہ کنار افتاد است

صدرہ افتاد کہ فیضِ کرمش جان بدمید ۔ مردہ را کہ در آغوشِ مزار افتاد است

ای خداوندِ جہان رحم بفرما بر ما ۔ کہ چو ما بر درِ فیضِ تو ہزار افتاد است

طرح انجامِ مرا ایسنر چو آغاز انداز

اے خدا، ہان نگہِ لطف بہ ما باز انداز

قصیدهٔ تهنیت سلامت ماندن شهزادهٔ عالی گهر

میر عثمان علیخان بهادر از آسیب تفنگ اطال الله بقاءه

در بزمی که از طرف نواب مدار المهام بهادر برپا شده بود مصنف باصرار بزرگانِ
دولت باین اشعار لب تهنیت کشاد

سنه ۱۹۰۱ع

یارب این بزم چه بزم است که از زینت و ساز ‌ ‌ هست هر گوشه تماشاکدهٔ نعمت و ناز

بارک الله زهی بزمی که نظیرش به جهان ‌ ‌ خود ندیداست و نه بیند فلکِ عربده باز

بزمگاهیست همانا همه رنگ و همه بوی ‌ ‌ جلوه گاهیست تو گوئی همه برگ و همه ساز

پاس آئین ادب بین که باین جوش نشاط ‌ ‌ خنده ها بر لب و چون خندهٔ گل بی آواز

بنگری ساز و نه از جنبش دف و بربط و رود ‌ ‌ بشنوی لحن و نه از پردهٔ عشاق و حجاز

همه سرمست نه زان می که بود هوش ربای ‌ ‌ همه مخمور نه زان باده که باشد غمّاز

دل به جوش آمده و مانده زبانها خاموش ‌ ‌ لب پُر از زمزمه و خانه تهی از آواز

هیچ دانی که چرا این همه جوش است و طرب ‌ ‌ هیچ دانی که چرا اینهمه زیب است و طراز

مجلس تهنیت نو بر اقبال شهی است ‌ ‌ میر عثمان علی زیب دهِ نعمت ناز

گوهر تاج شهی، زیور اورنگ دکن ‌ ‌ آن همایون دم و فرخ رخ و تسلیم طراز

آنکه شهزادگیش فتره شاهی دارد
هم بدان سان که حقیقت بتر او ز مجاز

اختری هست که خورشید درخشان گردد
جوی فیضیست که دریای کرم باشد باز

چون نگه داشتش از حادثهٔ صعب خدای
از دکن غلغلهٔ مژده رسد تا به حجاز

هم برین مژدهٔ جان بخش توان خواند غزل
هم بشکرانهٔ این لطف توان کرد نماز

وقت آن است که بیخویش درآئی از جای
وقت آن است که بر خویش ببالی از ناز

وقت آن است که بی باک نوازی نی و چنگ
وقت آن است که بی پرده شوی زمزمه ساز

وقت آن است که هر شاخ درآید در رقص
وقت آن است که هر برگ شود نغمه طراز

ای زمین وقت تو خوش هان بسر ناز بچم
ای فلک عمر تو کم هان بنشین از تگ و تاز

وقت آن است که دستی بدعا بردارم
وقت آن است که بر خاک نهم روی نیاز

سر بخاک افگنم از عجز و پس آنگه گویم
کای خداوند جهان داور بنده نواز

تا جهان باشد و تا گردش دوران باشد
خسرو ملک دکن باد به دولت دمساز

میر محبوب علیخان نظام آصفجاه
که رسد فیض عطایش ز دکن تا به حجاز

آنکه از معدلتش روز ستم شد کوتاه
آنکه از موهبتش دست کرم گشت دراز

ذوق مدحت گری شاه چنانم بربود
که دعا گویم و آنگاه به مدح آیم باز

مدح خود گرچه ز آئین وفا هست ولی
چه توان کرد که این رشته درازست دراز

لاجرم تن زنم و طی کنم این نامهٔ شوق
پس به آهنگ دعا باز شوم نغمه طراز

تا گل و لاله و نسرین دمد از سینهٔ خاک
گونه گون نقش زند تا فلک شعبده باز

باد خاکِ رهِ او قبلهٔ اصحاب کمال
باد سنگِ درِ او کعبهٔ ارباب نیاز

قصیدهٔ تشکر

هر هائنس نواب سلطان جهان بیگم والیهٔ عالیهٔ کشور بهوپال

(بعطای زر امداد ماهانه دار العلوم ندوه)

سنه ۱۹۰۸ء

انچه با دشت و چمن ابر بهاران کرده است — خسروِ کشور بهوپال به ما آن کرده است

ندوه را گر سر و سامان رساند ازوی چه عجب — زان که هر کار که او کرد به سامان کرده است

چون نگه کرد، که دینِ نبوی در خطر است — لاجرم یاوریِ سنتِ قرآن کرده است

رایتِ علم نگون بوده و افراشته است — چهرهٔ شرع حزین بوده و خندان کرده است

بهر مردان همه آئین عمل خواهد بود — انچه در تربیتِ عالمِ نسوان کرده است

دانش آموختنِ پرده نشینانِ عفاف — مشکلی بود که از فکر خود آسان کرده است

کار آموزش و تعلیم زنان گرچه خوش است — نه بآن شیوه توان کرد که نادان کرده است

هرچه او گفت بآئین شریعت گفته است — هرچه او کرد به فرمودهٔ یزدان کرده است

طرح صد شیوه و رسم و روشِ تازه نهاد — وانچه از پیشروان یافت دو چندان کرده است

معدلت را به سیاست نتوان کرد بهم — وقت او خوش که هم این کرده هم آن کرده است

گوشۂ مقنعہ اش قیمت افسر شکست / نقش دہر نکو کرد کہ "سلطان" کردہ است

مدح غائب گرہ از خاطرِ من نکشاید / فکر را دوری بزمِ تو پریشان کردہ است

بے کسان را نگہ مہر تو بنواختہ است / خستگان را نظرِ لطف تو درمان کردہ است

ہر کرا در چمن دولت افتاد گذر / صد ہزاران گل امید بہ دامان کردہ است

نامۂ جود ترا ناطقہ صد بار ز ذوق / خواندہ است و دگر آغاز ز عنوان کردہ است

وصف توال تو چہ لعل و چہ گہر / کہ یم نیز ہمان کرد کہ با کان کردہ است

وقتہ ز چشم جہان "رابعہ" را گر بنہفت / باز در پیکرِ پاکِ تو نمایان کردہ است

ان زیر بان کز پس بانوی یمن / آسمان نام تو آرایش دیوان کردہ است

وقتہ

شبلی غمزدہ را مدح شہان شیوہ نبود
لیک لطفت ہمہ را بندۂ احسان کردہ است

مراثی

مرثیہ

نواب ضیاء الدین خان مرحوم دہلوی متخلص بہ نیرّ

۳۔ اکتوبر ۱۸۸۵ء

گرم ہنگامہ شو ای نالۂ دل ہان برخیز
از پی برہمیِ عالمِ امکان برخیز

تو ہم ای آہِ جہان سوز بسامان برخیز
ای جنون بازہ بتاراجِ گریبان برخیز

چشم خون نابہ فشان خواست چو طوفان کردن
خون شو ای دل۔ کہ توانم سر و سامان کردن

دو جہان اینہمہ درہم شدہ چون ست و چہ ہست
آسمان حلقۂ ماتم شدہ چون ست و چہ ہست

مہر۔ داغ دل عالم شدہ چون ست و چہ ہست
اختران۔ دیدۂ پرنم شدہ چون ست و چہ ست

شاہد روز بمرگِ کہ؟ بماتم بنشست
از چہ؟ لیلای شب آشفتہ و درہم بنشست

تا چہ ہست این کہ دل از نالہ نیاسود ہنوز
ہمچنان زخمِ جگر ہست نمکسود ہنوز

اشک از دیدہ برآید جگر آلودہ ہنوز
آتشی ہست ہمانا کہ رود دود ہنوز

فاش گویم کہ سخنگوی زمان روی نہفت

تیره شد دهر که نیّرِ زجهان روی نهفت

آن طرازِ سخن آن یوسفِ کنعان سخن
آن که آراست زنو زلفِ پریشان سخن
آنکه صد پایه فزود از سخنش شان سخن
آنکه لعل و گهر افشاند بدامانِ سخن

دو سه روز نیست که از جام اجل مدهوش ست
عالمی ز و بسخن مانده و او خاموش ست

آن گران پایه که دون مرتبهٔ اوست سخن
شاعری کز دم کلکش همه جادوست سخن
فیضِ او بین که باین رنگ و باین بوست سخن
خواجهٔ او بود و توان گفت که هندوست سخن

اینک از دستِ اجل جیبِ وجودش چاک ست
پایهٔ فن بفلک برده و خود در خاک ست

علم و فن را بجهان داوری بود۔ نماند
نکته سنجِ سخن و دیده وری بود۔ نماند
درجهان نخلِ هنر را ثمری بود۔ نماند
نظم را خامهٔ او بال و پری بود۔ نماند

ای سخن گریه بروز سیهت باید کرد
ای هنر رحم بحالِ تبهت باید کرد

شکیبا دست نه در دامن ادراک بزن
شیشهٔ صبر درین حادثه بر خاک بزن
ای جنون جیب و گریبان خرد چاک بزن
تو هم ای ناله سراپردهٔ افلاک بزن

گر نه خون گشته بمژگان ترم می آئی
آخر ای دل بچه کار دگرم می آئی

مرثیہ

مولانا فیض الحسن مرحوم سہارنپوری استاد مصنف

سنہ ۱۸۸۷ع

درین آشوب غم عذرم بنہ گر نالہ زن گریم	جہانے را جگر خون شد ہمین تنہا نہ من گریم
بتحسین صبوری چند بفریبی مرا ناصح	دمے بگذار تا در ماتم **فیض الحسن** گریم
بمرگش علم و فن در نالہ با من ہم نوا باشد	ہنر بر خویشتن گرید چو من بی خویشتن گریم
دو تا غم دارم و ہر یک ز دیگر حسرت افزایم	بمرگش گریم و آنگاہ بر مرگ سخن گریم
خود این آشوب و این ہنگامہ از یادم نخواہد شد	ہمان نو باشد این غم تا درین دیر کہن گریم
گہے بیخود بہ برہم گشتن کار ہنر نالم	گہے بیخویش بر روز سیاہ علم و فن گریم
بہ یکبار انجمن برہم زدی تا از میان رفتی	سزد من گر درین ماتم چو شمع انجمن گریم

چہ در دل داشتی تا از کہ رنجیدی چرا رفتی
زما بگسستہ ای مولای ما آخر کجا رفتی

چو در دل داشتی آخر ز یاران بر کران بودن	دو سہ روزی دگر بایستی آخر میہمان بودن
خود این را سہل می گیریم گر ما دامن افشاندی	بحال فن ہمی بایست آخر مہربان بودن
نگوییم من تو خود انصاف دہ تا از کہ می آید	عرب را زندہ کردن وانگہ از ہندوستان بودن

نوآئین نکتها در ایزدی فرمان نشان دادن
بکشف سر از دین روح القدس را ترجمان بودن

بهنجار دری بر جادهٔ پیشینیان رفتن
باهنگ حجازی یادگار پاستان بودن

نگیرین از کجا سنجند لطف طبع رنگینت
بنافهمان ندانم چون پسندی همزبان بودن

که یارب بود آنجا، باکدامی همنشین خفتی
هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین خفتی

زبس در کار غم دل بوده است و دیده تر هم
بخاک تربت او لعل افشاندیم و گوهر هم

سخن را این چنین شیرازه بستن تا که بتواند
پس از وی دفتر معنی پریشان گشت و ابتر هم

باوج پایه اش من خود ندیدم در جهان کس را
در این پس مثل او هرگز نه بیند چشم اختر هم

بود شور غریب اما باین هنگامه کی ماند
غم مرگش روان فرساست از آشوب محشر هم

صبا گر بگذری بر تربت پاکش بگو از من
گرامی در شیوهٔ دانش مرا استاد و رهبر هم

درودی پیشکش آورده ام باشد که بپذیری
که شبلی خاک بوس درگهت بود است و چاکر هم

ازین خواب گران آخر چو روز حشر برخیزی
چو صور حشر من در ناله ام وقت است اگر خیزی

مرثیہ

جنرل عظیم الدین خان مرحوم

سنہ ۱۸۹۱ء

تا کے ز غمش نہان نگویم
گویند مگو۔ چسان نگویم

دارم جگری دمے توانم
کافسانۂ باستان نگویم

از عربدۂ فلک ننالم
از نیک و بد جہان نگویم

از نالۂ دل اثر نخواہم
از داغ جگر نشان نگویم

رفت انچہ ز دور چرخ بر من
یک حرف ازان میان نگویم

این جملہ ہمی توانم اما
نتوان کین داستان نگویم

در ماتمِ خان اعظم الدین
جز قصۂ خون چکان نگویم

آہ از غمِ این چنین امیرے
شیر افگن و شیر و شیر گیرے

آہ آن بر و دوش برز و بالای
آن پیکر دروی و قد زیبای

آن زور سپہبدی بازوی
آن فرّۂ خسروی بہ سیمای

آن دانش و عقل و ہوش و فرہنگ
آن حوصلہ و درایت و رای

آن کو بہ شرف نداشت مانند — آن کو بہ ہنر نداشت ہمتای

آوخ کہ چنین بلند جاہے — یکبار چنان بخفت از پای

آہ این چہ جفاست کان بر دوش — آلودۂ خاک و خون شود ہای

آن بازو و تیغ باز۔ افسوس — آن پنجۂ شیر گیر۔ ای وای

آہ این چہ مصیبتی ست جانکاہ — آن این چہ غمی ست صبر فرسای

چون زین غم جانگداز گریم
گریم صد بار و باز گریم

در خاک شد آن امیر ذیجاہ — یا تہمتن اوفتاد در چاہ

مہمان یکی بہ شب شد و خاست — تا باز رود بسوے بنگاہ

کم حوصلگان سفلہ چند — بودند نشستہ در کمین گاہ

کالسکہ[1] چو در مقابل آمد — آن کجروشان دون ناگاہ

یکبار بر و کشاد دادند — شش تیر[2] و یکے خطا نشد آہ

بر جبہۂ صبر چین نفگند — با آن ہمہ زخمہاے جانکاہ

بر خاک فتاد و باز برخاست — پس طے بنمود پارۂ راہ

آسودہ دمے براہ وزان پس — افسانۂ عمر گشت کوتاہ

با صد سخنی بماند خاموش
آن بحر بیا رمید از جوش

۱؎ گاڑی

۲؎ اسے گولۂ تفنگ

ای کشتۂ ظلم ہان خبر گیر
وین نالۂ ما بگوش در گیر

این مہ بخسوف سے نیر زد
از چہرہ نقاب خاک برگیر

برخیز و ہمان بر سم پیشین
ہم تیغ بدست و ہم سپر گیر

ترکانہ کلہ بفرق بشکن
چار آئینہ و زرہ ببر گیر

مردانہ خرام و ہمرہی را
اقبال و سعادت و ظفر گیر

کیفر بستان و دشمنان را
آتش شو و در نہاد در گیر

آنگاہ بکار ملک پروانہ
برہم شدہ کارہا ز سر گیر

آن رونقِ رامپور بازآر
آن آئینہ را دگر بزر گیر

این جملہ بکام دوستان کن
زین بعد ہر انچہ خواہی آن کن

مرثیہ
شیخ حبیب اللہ صاحب مرحوم المتوفی ۱۲ نومبر ۱۹۰۰ء
از
شبلی نعمانی خلفِ شیخ مرحوم

ہان ای پدر نہ گو بمیت این درد آن مکن
زنہار عزم رہروی آن جہان مکن

دعوای صبر گہ بغلط ہم نکردہ ام
ہان اے پدر! بصبر مرا امتحان مکن

دستان سرای بزم طرب بودہ ام بدہر
ما را بنوحہ زمزمہ سنج فغان مکن

کوه غم فراق توام که برکشم؟
با چون منی شکسته و زار این گمان مکن

پیسرانه روی روشن تو آفتاب بود
این آفتاب از نظر ما نهان مکن

دانسته‌ام که رو به فنا دارد آنچه هست
این نکته را ولیک تو خاطرنشان مکن

مهدی اگر گذشت سر تن بازمانده‌ایم
با ما بباش و همرهی رفتگان مکن

مپسند این که بیکس و بی‌خان و مان شود
هان آن قدر بمان که مظفر جوان شود

رفتی و حال قوم ندانی که چون شده است
دلها تمام از غم و از غصه خون شده ست

ایوان قوم کز تو سرش چرخ سود بود
در جنبش است و کنگره‌هایش نگون شده ست

آن قوم کز تو پایهٔ جاهش بلند بود
زار و نژند و خسته و خوار و زبون شده ست

آن صفحه‌های دفتر اقبال پاره گشت
آن کاسه‌های خوان نعم واژگون شده ست

مهر از افق دمید و همان تیره مانده دهر
از بسکه دود آه ز دلها برون شده ست

تو از میانه رفتی و ما را به درد تو
از جسم تاب رفته و از دل سکون شده ست

پرسی اگر ز بیش و کم ماجرای ما
کم گشته شادمانی و ماتم فزون شده ست

ای مرگ! ای سیاه‌کن روزگار ما
شرمت نیامد از دل امیدوار ما

در شهر کیست کز غم تو دیده تر نکرد
یک دل نبوده است که صد ناله سر نکرد

دانسته، پاس خاطر ایشان نداشتی
یا کس ترا ز حال عزیزان خبر نکرد

با آنکه شور حشر ببالینگه تو بود
چشم مبارک تو از خواب بر نکرد

با آنکه ناله ام جگر سنگ را گداخت
ور تیر غم که در دل زمت اثر نکرد

زنهار، در کنار روانش جا نداده ام
بر تیر آه کز دل گردون گذر نکرد

عذرم بنه، دراز اگر شد حدیث غم
کین داستان درد کسی مختصر نکرد

معذورم ار دو دیده مرا گشت خون فشان
کرد آن غمت بدل که برگ نیشتر نکرد

تنها نه دوست از غم مرگت اثر گرفت
بود آتشی چنانکه بهر خانه در گرفت

آه آن زمان که درد تنش را نزار کرد
و آثار مرگ بر رخ و نبض آشکار کرد

عمّ بزرگوار که آسیمه سر دوید
حالش بدید و گریهٔ بی اختیار کرد

شبلی رسید و ناله زد و بسمل افتاد
اسحاق آمد و مژه را اشکبار کرد

مستور خانه آمد و از سینه بر کشید
آن تیر آه کز دل گردون گذار کرد

حالی بهم رسید که طفل و جوان و پیر
از هوش رفت و جامهٔ خود تار تار کرد

آه از جفای مرگ که با حالتی چنین
رحمی نکرد و شیوهٔ جور اختیار کرد

المختصر چو جان به جهان آفرین سپرد
جا در کنار رحمت پروردگار کرد

چون هر کسی به درگهش امیدوار هست
آمرزدش خدای که آمرزگار هست

مثنوی ناتمام

۱۸۸۵

فرصت آن برگزیدهٔ احباب / گفت روزی بمن ز روی عتاب

کای به بیجا صلے بسر برده / هرزه خون دل و جگر خورده

تا چه خواهی ز شاعری یعنی / چند ازین ترهات بیمعنی

داستانهاے پاستان تا چند / شکوهٔ جور آسمان تا چند

تا چه سودت دهد زبان گفتن / مژه را ابر خون فشان گفتن

دیده را معدن گهر خواندن / داغ را هدیهٔ جگر خواندن

دل بفکر محال خون کردن / وحشت آموختن جنون کردن

دیر را درکش حرم گفتن / سفله را حریف جسم گفتن

سحر و اعجاز را قرین خواندن / وهم را برتر از یقین خواندن

سخن عشق هرزهٔ چندست / چاک را با جگر چه پیوندست

اینچه!! خواریست عشق ورزیدن / سادهٔ را بجان پرستیدن

خود ببین! ارزش بتان چه بود / پیکری ساده. جان جان چه بود

آن بهار طرب زمانے چند / راند زین گونه داستانی چند

در سخن مهر و کین همی آمیخت / زهر با انگبین همی آمیخت

لطف را با عتاب مے آلود | زہر با قند ناب مے آلود
گرچہ منعم ز ساحری میکرد | خویشتن خود فسونگری میکرد
سخن او کہ متصل میرفت | از رہِ گوش سوے دل میرفت
گفتہ اش را بجان پسندیدم | او گہر مے فشاند و مے چیدم
خواہم اکنون عنان بگردانم | رسم پیشینیان بگردانم
زین بساط کہن چو برخیزم | پیکرے تازہ برانگیزم
رسم دیرینہ را براندازم | در سخن طرح دیگر اندازم
بدمم خلق را فسون دگر | کردہ ام ساز ارغنون دگر
تا بسنجی کہ با کمال سخن | تنگی نیست در مجال سخن
این روش گر قبول دوست نبود | مے توان جادۂ دگر پیمود
شاعرے نہ ہمین سخن سازیست | کہ درین پردہ گونہ گون بازیست

طرز اندیشہ نو کنم اکنون
نشنیدی کہ الحدیث شجون

دیباچہ
سیرۃ النعمان

حمد و ستایشش کہ بعنوان خوشست | نعت ہمان گونہ ہمان سان خوشست

شیفتگانیم و همه سرپرست — سجده اگر نیست زمین بوس هست

تا بخودی پایه نگهدار باش — دم ز شریعت زن و هشیار باش

هرچه ز بیش ست و زکم باز دان — سجده و تعظیم ز هم باز دان

در ره الفت که بود پیچ پیچ — پا چو نهی بر تو نگیریم هیچ

تمهید

من که درین دائره از دیرباز — پای ز خلوت ننهادم فراز

باز برآنم که درین داوری — دل برم از خلق بافسونگری

خواسته‌ام طرح دگر ریختن — شعبدهٔ تازه برانگیختن

بزم دگر هست و تماشا دگر — باده دگر آرم و مینا دگر

زمزمهٔ تازه بساز افگنم — غلغله در حلقهٔ راز افگنم

باده فرستم بحریفان دگر — از می دوشین قدری تندتر

زخمه که بر تار سخن میزنم — هان بنگر تا بچه فن میزنم

قاعدهٔ سحر طرازیست این — نیک نگه کن که چه بازیست این

پا چو درین معرکه افشرده‌ام — پایهٔ فن تا بکجا برده‌ام

ق

حرمت این کار نگهداشتن — نامه به لعل و گهر انباشتن

کار من ست این حد هر خام نیست — این بود آن می که بهر جام نیست

دست اگر سوی قدح برده‌ام — جای عنب لخت دل افشرده‌ام

کان معانی همه کاویده ام
کین گهری چند فرا چیده ام

غارت بتخانهٔ چین کرده ام
تا صنمی چند گزین کرده ام

خاک در میکدها بیختم
کین مے صافی بقدح ریختم

وایه اگر از دگران خواستم
چاره نه زو بود ازان خواستم

فن سیر گرچه بود دلپذیر
نیست درو خود ز روایت گزیر

گرچه متاع از دگر آورده ام
قطره ربودم گهر آورده ام

گرچه مرا شیوهٔ فن این نبود
حرف بر آوردن آئین نبود

پیشتر ار گرم طلب بوده ام
بادیه پیمای عرب بوده ام

بزم چو آن فرّه و آن ساز داشت
ساغر من بادهٔ شیراز داشت

لیک چو آن مطرب و ساقی نماند
بوئے ازان میکده باقی نماند

بزم بطرز دگر آراستم
خوشتر ازان نیست که میخواستم

گرچه سرو برگ سخن دیگر است
شمع همان است لگن دیگر است

باد گوارا به عزیزان تمام
بادهٔ گلگون به سفالینه جام

مثنوی ناتمام

جون سنہ ۱۸۹۲

مقام قسطنطنیہ

قاصد فرخندہ من ہان تعال / متعک اللہ بحسن المآل

پیش رسیدست سفرے ناگزیر / گرم زجا خیز ورہ ہند گیر

زود درود منکرد و عالم بکن / ور نفسی راست کنی ہم بکن

دین براہ اند عزیزان ہند / جملہ گرامی گہرکان ہند

چون تو دران بزم کشی زمزمہ / دائرہ گردند بگردت ہمہ

تا ز حدیث تو شود بہرہ مند / ہر یکے از جای جہد چون سپند

جملہ بدین حرف کہ ای نیکخوی / حرفے از ان یار سفر کردہ گوی

تا بچہ حال ست و چسان ست خود / رفت چہا بر سرش از نیک و بد

بر روشش دیدہ وران میزید / یا کہ چو مہمان و فلان میزید

از پس این محنت و رنج شگرف / از سفر روم چہ برداشت طرف

بزم خوشی بود تماشا چہ کرد / کار بسے بود از آنہا چہ کرد

در صف دانش طلبان چون نشست / زان چمن تازہ بدامن چہ بست

طے چو شود مرحلۂ پرسش جوی — از من آوارہ بیاران بگوی

کای ہمہ گنجینہ کشایان فن — صدر نشینان سر خوان من

از کرم داور بالا و پست — حال من آن گونہ کہ بایست ہست

ہم بہمان طرز و روش میزیم — زندہ ام و فارغ و خوش میزیم

گرچہ خودم با سر و سامان نیم — نازکش حاجب و دربان نیم

نیست سر انجمن آرائے — این منم و گوشۂ تنہائے

دینکہ بپرسید کہ زان جلوہ گاہ — تا چہ بود حاصل چشم و نگاہ

ہی چہ توان گفت کہ ذوق سخن — ہر نفسم میبرد از خویشتن

گرچہ بخواہم کہ نشینم خموش — فرصت آن کو کہ بیایم بہوش

گرچہ بعرض سخن آمادہ ام — مست ز کیفیت این بادہ ام

بگذر ازین حرف و مکرر مپرس — خواب خوشی دیدم و دیگر مپرس

خوان سخن گرنہ خود آراستم — عذر ہنر محو تماشاستم

تشنۂ بود خضر ایم ہنوز — دیدن من باز دبخوابم ہنوز

با تو چہ گویم کہ چہا دیدہ ام — شعبدہ ہا پیش نظر چیدہ ام

بزم چو از جلوۂ زیبا پر است

دامن چشم ز تماشا پر است

موکب همایون

یعنی

برآمدن سلطان المعظم

بگذاردن نماز عید الضحیٰ

مهر چو از جیب افق سر کشید ‏ ‏ ‏ خاست ز هر ناحیه گلبانگ عید

دیده پر از خواب چو برخاستند ‏ ‏ ‏ پیر و جوان جمله تن آراستند

طفل که این شیوه نداند درست ‏ ‏ ‏ مادرش از مهر تن و روی شست

شیوه و آئین طرب تازه گشت ‏ ‏ ‏ کوچهٔ و بازار پر آوازه گشت

مژده رسید این که شهِ چاره ساز ‏ ‏ ‏ زود بر آید با داے نماز

تا برد از خوان کرم توشهٔ ‏ ‏ ‏ خلق برون ریخت ز هر گوشهٔ

بسکه عنان طلب انگیختند ‏ ‏ ‏ طفل و جوان بر سر هم ریختند

پیک نظر راهِ تماشا نیافت ‏ ‏ ‏ نقش قدم هم بزمین جا نیافت

جمله بصد شوق و بصد آرزوی ‏ ‏ ‏ سوی نشاطش نهادند روی

سرمهٔ خاکِ رهِ شه خواستند ‏ ‏ ‏ جا بگذرگاه سپه خواستند

از دو سوی راه بکسب شرف ‏ ‏ ‏ خلق بآئین ادب بست صف

مهر چو در هر جهت افشاند نور — کوکبهٔ شاه عیان شد ز دور
گشت روان از پی هم خیل و فوج — موج تو گویی که شکستی بموج
بود شعار همه از هم جدا — مهر همه را رایت و پرچم جدا
پرتو آن اسلحهٔ تابناک — نور همی ریخت بدامان خاک
با همه تمکین چو گذشت این گروه — گشت بیکبار زمین پرشکوه
غلغله برخاست که با دانوید — مهر جهانتاب خلافت دمید
داغ نه جبهه خورشید و ماه — حضرت خاقان خلافت پناه
قاعدهٔ دولت و دین را مدار — آئینهٔ رحمت پروردگار
پیکر لطف و کرم کبریای — سایهٔ یزدان شه کشورگشای
خسرو لشکرشکن و قلعه گیر — شاه فلک عتبه و گردون سریر
فاتحهٔ دولت و طغرای دین — زیب ده افسر و تاج و نگین
شاه فلک کوکبه عبدُالحمید — اَیَّدَهُ اللهُ بِنَصرٍ مَزید
فرّهٔ شاهی ز جبین آشکار — حاشیه بوسان بیمین و یسار
مرکب شه پیش چو بگذاشت پای — خلق بیکبار درآمد ز جای
طلعت شه باز چو پرتو فگند — بانگ دعا گشت ز هر سو بلند
شور برآمد که بود تا جهان — باد بکام تو زمین و زمان
چرخ بدان مایه که گردنده است — زنده بمان کز تو جهان زنده است

زیب و طراز همه عالم توئی — سایهٔ یزدان بجهان هم توئی

جمله بدانند که در غرب و شرق — هست ترا تاج خلافت بفرق

آن توئی امروز که در روزگار — هست برو دولت و دین را قرار

تازگی بدر و حنین از تو هست — زیب و طراز حرمین از تو هست

جز تو که هست ای شه انجم سپاه — آنکه بود شرع نبی را پناه

فرهٔ دین نبوی از تو هست — بازوی اسلام قوی از تو هست

شرع بجاه تو چو شد ارجمند — باد بفرمان تو چرخ بلند

سکهٔ اقبال بنام تو باد
هر چه بگیتی است بکام تو باد

تشبیب و غزل

غزل ناتمام

اندازهٔ وفا نگرفت از جبین من — خوانا مگر نبود خطِ سرنوشت ما
از ردّ و هم قبول تو فارغ نشسته ایم — ای آنکه خوب ما نشناسی ز زشت ما

دیگر

صحبت مگرت بود با غیار که امروز — ابروے تو یکباره فرو ریخت شکن را
عرض هنر از هردو۔ جداگانه توان خاست — با غمزه میا لا نگه عربده فن را

دیگر

بندهٔ تازه۔ بهر دا وریش بود هوس — صدره آن عربده جو داد من باز مرا
ایکه یک موی نگنجد به میان من و تو — جلوه بنماے و ز من نیز بپردا ز مرا
نه همین از مژه این رخنه بکارم افتاد — ماجراهاست بآن چشمِ فسون ساز مرا

دیگر

بهر عضوی ده امشب رخصت هنگامه نازی — که من یک قد و بالا چیده ام ذوقِ تماشا را
به تاراج نگاهش رفت وحق در دستِ ما باشد — ز کفر ار پایه برتر می نهم آئین تقویٰ را
زمی این مایه مستیها نمی آید مگر شبلی — نگاهِ مستِ ساقی۔ ریخت چیزی در قدح ما را

دیگر

ہمین تنہا نگاہِ لطف را لذت شناس استی | پپرس از تشنہ کامانِ ستم ذوق عتابش را

دیگر

چشم تو ز خواب ناز برخاست | یا فتنہ بہ ترکتاز برخاست
بیتاب غمِ تو شعلہ آسا | صد بار نشست و باز برخاست
بنشست نیاز مند با غیر | وز پہلوی من بہ ناز برخاست
نے صرفہ چہ مے توان نہفتن | چون پردہ ز روی راز برخاست
معمورۂ عشق ماند ویران | تا شبلی پاکباز برخاست

دیگر

عہدہ بر تست اینکہ از جنبش نگہداری زمین | اینکہ گفتی رقص بسمل جز اضطرابی بیش نیست
حسن را نازم کہ ہر موی ادای داشتست | ورنہ زلفِ عنبرینش پیچ و تابی بیش نیست
خلد و حور و کوثر ای واعظ اگر خوش کردہ | بزم ما ہم شاہد و نقل و شرابی بیش نیست
وا و زان پیر حرم کز چشم چو سیل اشک ریخت | خندہ اش بگرفت و گفتا ناز آبی بیش نیست

دیگر

افسانہ بخوان زو کہ شکیبم بیادش | وقتے۔ اگر ای دل شب ما ہم سحری داشت
جز سجدہ متاع دگر از کس نہ پذیرفت | خاکی کہ ز نقش قدم او اثری داشت
خود پے بتوان برد ز وارستگی دل | کان نرگس مستانہ بما نیز سری داشت

همت به نگاهی کند و حوصله بنگر … کان نیز گهی با من و گه با دگری داشت
پا رینه حدیثی است به تسلیم چه دارد … گویند که زین پیش فغان هم اثری داشت
خون ریختن دیده ام از دولت دل بود … بیمایه فضولی به متاع دگری داشت
از زین خدنگ مژه تست که شبلی … تا بود در آغوش جگر نیشتری داشت

دیگر

عشق پر پایه دگر عرض هنر میخواهد … لخت دل باز بآرایش مژگان برخاست
در جهان هیچ کس از عربده این نه نشست … تا بغارتگری آن نرگس فتان برخاست
بغلط هم بر شبلی نه نشستی یکبار … گرچه بیچاره بسودای تو از جان برخاست

دیگر

ذوق را فزوده که در محکمهٔ جور دگر … نوبت داوری از غمزهٔ پنهانی هست
بگذرای ابر ز دعوی که هنوزم بمژه … نم اشکی ست که آبستن طوفانی هست
وسعت حوصلهٔ سعی عمل بین که هنوز … کف خاکم بهوای سر دامانی هست
خال جا کرده بران عارض روشن گوئی … آتش افروخته هندوی فسون خوانی هست
داشت دعوی مسیحائی و از من بگذشت … چون بدید آنکه هنوزم رمقی جانی هست
روشنم شد ز نوا سنجی شبلی کامروز … هند را نیز قمی هست و صفاهانی هست

دیگر

از جنون فایست در آئین جنون هم اثری … چاک با آن که ز جیب ست بدامان نساخت

دل که با هیچ نمی ساخت نه آزاده روی — با دهان تو که هیچ است چه عنوان در ساخت
حاسدِ سفلهٔ دون با تو نسازد شبلی — هیچ دیدی که جعل با گل و ریحان در ساخت

دیگر

منکرِ خانقه و صومعه نتوان بودن — اینقدر هست که بت خانه دلاویزتر است
ایکه از چاشنی لعل شکر خا گفتی — گفته شبلی ازان نیز شکر ریزتر است

دیگر

غمزه از گوشهٔ چشم تو بر آید بیباک — همچو ترکی که بناگه ز کمین برخیزد
بر سر کوی تو تنهائی آشفته و زار — شاد بنشسته و ترسم که حزین برخیزد

دیگر

بتماشا قدمی رنجه بفرمای که من — دارم از داغ تو در سینه گلستانی چند
حشر این گرمی هنگامه کجا داشت مگر — پرده بر داشته اند از رخ تابانی چند
زانجمن رفتنی و چون دستهٔ نرگس بغل — همچنان باز بود دیدهٔ حیرانی چند
گه فغان کردم و گه ناله و گاهی فریاد — نغمهٔ عشق سرودیم بدستانی چند
زاهدا این همه غافل چه نشینی که دگر — سوخت برق نگهش خرمن ایمانی چند
خوبرویان چه جفاها که نه بر من کردند — در قیامت من و دست من و دامانی چند

دیگر

بر فشانی چو طرهٔ پرچین — هر طرف نافهای چین بچکد

بردماند ز خاک لالهٔ و گل — اشک خونین که بر زمین بچکد
آستانِ که باشد این که مرا — سجده هچو است از جبین بچکد
شبلی از چشم یار افتادم — هچو اشکی که بر زمین بچکد

دیگر

عالم همه برهم زدهٔ فتنهٔ چشمی است — بیهوده مرا عربده با چرخ حرون بود
تا از جگر و سینه به پهلوی که نشست — دیدم که خدنگِ نگه آغشته بخون بود

دیگر

گیرم که بآن نرگس جادو ندهم دل — با غمزهٔ بیباک ندانم چه توان کرد
دل را ز خم زلف کسی باز گرفتن — میخواهم و لیکن نتوانم چه توان کرد
زین پیش مرا نیز دلی بود و شکیبی — شبلی مگر امروز نه آنم چه توان کرد

دیگر

مانند لاله از جگر داغدار خویش — هستم خزان خویشتن و هم بهار خویش
تو آمدی به بزم و من از خویش رفته ام — لختی بباش تا بکشم انتظار خویش
برپای دوست لعل و گهر کرده ام نثار — از دستیاری مژهٔ اشکبار خویش

دیگر

در شرح سوز هجر شریکِ همیم ما — من سر کنم فسانه چو ماند زبان شمع

دیگر

در جلوه گاه حسن دل پاره پاره را
شبلی نگر که تا بچه عنوان فروختم

نیمی از ان به نرگس مستانه باختم
نیمی دگر به غمزهٔ پنهان فروختم

دیگر

خود گرفتم که ز لفش نفروشم دل و دین
ور بغارت برد آن نرگس فتان چه کنم

چاکی از دست جنون بهرهٔ من باشد دگر
ارمغانش نفرستم بگریبان چه کنم

دیگر

چون نبود به هجر تو ناله و گریه کار من
گز دل و دین ام یکی نیست باختیار من

مرگ و حیات در فراق هر دو بپایهٔ هم اند
بر اثر خزان رود بی رخ تو بهار من

بهر خرابی دو کون دامن سعی بر زدند
نرگس فتنه زای او گردش روزگار من

دیگر

دیدی سحاب را که ز چشمم گرو نبرد
با آنکه داشت از همه اعضا گریستن

دیگر

نالهٔ من گر اثری داشتی
یار بما نیز سری داشتی

زلف تو کی صید خودم میگرفت
گر ز من آشفته تری داشتی

دست من از کار نرفتی اگر
جای به طوق کمری داشتی

دیگر

هوش میگفت بآن فتنه گر هوش ربای
یکره از جلوه بپایم که آیم بر جای

غمزه در کار شد ای حوصله‌ها ان گرم بخیز | ناز هنگامه بپا راست توای صبر مپای
جای راحت نبود سینهٔ پرسوز ایدل | آی و در سایهٔ مژگان ترم مے آسای

دیوان شبلی تمام شد

دستهٔ گل

چند بیهوده پی بند غم دنیا باشم
زین سپس با قدح و باده و مینا باشم

جبهه سای حرم کعبه چو بودم یک چند
بر در بتکده هم ناصیه فرسا باشم

گرچه رندی و هوس شیوهٔ دانا نبود
حاجتم نیست که فرزانه و دانا باشم

باده هر چند ته خرقه توان نیز کشید
نرگس مست کسی خواست که رسوا باشم

مست و بی پرده تنگش بکشم در آغوش
تشنهٔ وصلم و تا کی به تمنا باشم

باهمه دعوی تمکین نتوان خواست ز من
که تو از پرده بدر آئی و برجا باشم

جلوهٔ او نگذارد که برم بهره ز وصل
بدمد صبح و همان محو تماشا باشم

ای خوش آن روز که رازم فتد از پرده برون
از دو سو خلقی و من نی زده رسوا باشم

ق

محتسب دست بدامان من، و من سرمست
دست در دامن آن شوخ خودآرا باشم

دامن عیش زدستم نرود تا شبلی
دامن بمبئی از کف ندهم تا باشم

ستمبر سنه ۱۹۰۶ء

تماشای بمبئی کن هر متاع کهنه و نو را
طراز مسند جمشید و فر تاج خسرو را

بهر سو از هجوم دلبران شوخ بی پروا
گذشتن از سر ره مشکل افتاد ست رهرو را

فغان از گرمی هنگامهٔ خوبان زردشتی
بهم آمیخته از زلف و عارض ظلمت[1] و ضو را

[1] پارسیان دو خدا را معترف هستند یزدان و اهرمن و اینها را به نور و ظلمت هم تعبیر میکنند،

"بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت"
کنار آب چوپاٹی و گلگشت اپالو را

ستمبر ۱۹۰۶ء

بیا شبلی به یاد پنجه گیرائی مژگانش
دگر ره پاره سازم این قبای زهد صدتو را

غمزه اش طرح نهد رسم جفا کوشی را
جلوه یادش دهد از خویش فراموشی را

بنگر معجزه حسن که آن نرگس مست
بهم آمیخته هشیاری و مدهوشی را

من فدای بت شوخی که بهنگام وصال
بمن آموخت خود آئین هم آغوشی را

می به اندازه زدن گره ورسمی ست قدیم
طرح نو در فگن آئین قدح نوشی را

بمبئی

شبلی نامه سیه گرچه سراپا گنه است
بس بود دامن عفو تو خطا پوشی را

گردم از مدحت شیراز و صفاهان زده ام
شرم بادم که نواهای پریشان زده ام

بمبئی بود مرا منزل مقصود و عبث
پیش از این گام طلب در ره حرمان زده ام

ساغر زندگیم (حیف) که عزّ درو نداشت
جز همین جرعه آخر که به پایان زده ام

اندکی نیز به کام دل خود بین باشم
روزگاری چو دم از دانش و عرفان زده ام

چند در پرده توان کرد سخن، فاش بگوی
سنگ بر شیشه تقوی زده ام هان زده ام

داستان گردم ازین پس که بر این شهر و ورع مشهور شدن
با بتان جام طرب بانی و دستان زده ام

ساغری چند به یاد رخ رنگین خوردم
قدحی چند در آغوش گلستان زده ام

می درینجا نتوان خورد نهانی زین پس
فاش گویم هم ازان باده که پنهان زده ام

تا ازین هر دو به جانِ که خطر خواهد بود / دوش پیمانهٔ می بر سر پیمان زده ام

از پریشانی ایام میندیش که من / دست در حلقهٔ آن زلف پریشان زده ام

کارم افتاد به آن بادشهِ کشور حسن / دست رد بر چشم قیصر و خاقان زده ام

آن نگار عجمی چهره بد انسان افروخت / کآتش آورده و در خرمنِ ایمان زده ام

جامهٔ زهد چو بر قامت من راست نبود / شیشهٔ تقوی سی ساله به سندان زده ام

آن شد ای دوست که آراسته پیکر فن / نقش زیبا صنمی بر ورق جان زده ام

آن شد ای دوست که در ندوه بینی بازم / که دم از صحبت آن دشمن ایمان زده ام

هان و هان دست بدارید ز من ای حباب / که به زیبا صنمی دست به پیمان زده ام

هر یک از فتنه گرانِ عرب و هند و عراق / یم حسن است و من دل زده طوفان زده ام

کس چه داند که به خلوت گه آن ماهِ تمام / زده ام ساغر و بر یادِ حریفان زده ام

جای آنست که گلشن دمد از کنج لبم / بوسه ها بسکه بر آن عارض خندان زده ام

صد چمن لاله و گل چو شدم از جیب و بغل / قرعهٔ فالِ هم آغوشی جانان زده ام

صد دو کان لعل و گهر چیده ام از گفتارش / طعنه بر بی سر و سامانی عمان زده ام

بوسه ها بر لب نوشین زده ام از پی هم / طوطی گرسنه ام بر شکرستان زده ام

تا دگر آن بتِ خود کام ز یادم نبرد / گرهی چند در آن زلفِ پریشان زده ام

سالها گوشِ جهان زمزمه زا خواهد بود / زین نوا ها که درین گنبد گردان زده ام

پی توان برد که این زمزمه بی چیزی نیست

[illegible]	شبلی این تازه نواها نه چو مستان زده ام	نمبر

دوش کان دلدار با من هم وثاق افتاده بود — غلغلے در گنبدِ فیروزه طاق افتاده بود

حالیا من هیچو زاهد پارسائی شیوه ام — باده خوردن در شبابم اتفاق افتاده بود

زهد را من آشنائی داده ام با عاشقی — ورنه عمری هر دو را باهم نفاق افتاده بود

گوئیا دشمن هم از ذوقش نصیبی برده است — باده وصلش چشیدم از مذاق افتاده بود

گرچه من مرد هوسبازی و رندی نیستم — این چنین هم گاه گاهم اتفاق افتاده بود

زاهد ار دم زاد میست می زند بس خیرگی ست — کاو هم از روز ازل ناهل و عاق افتاده بود

بوده ام در بزمِ مے با محتسب هم همنشین — گرچه این صحبت مرا بسیار شاق افتاده بود

[illegible]	از دل صد پاره ات آگه نیم شبلی ولے شیشه دیدم که از بالائے طاق افتاده بود	۲۶ نومبر سنه ۱۹۰۶ء

من که در سینه دلے دارم و شیدا چه کنم — میل با لاله رخان گر نکنم تا چه کنم

من نه آنم که به هر شیوه دل از دست دهم — لیک با آن نگهِ حوصله فرسا چه کنم

هست چل سال که بیهوده نگه داشتمش — گر نه بر سنگ زنم شیشهٔ تقوی چه کنم

ساغرِ باده و طرفِ چمن و لاله رخے — چون به اینها نفتدم کار بفرما چه کنم

دل متاعے ست گران مایه که نتوان دادن — رائگان گر بر دآن ترک بیغما چه کنم

مایهٔ تقوی سی ساله فراهم شده است — ارمغانش به نگارے بدهم یا چه کنم

	شاهد و باده و طرفِ چمن و جوشِ بهار	

بمبئی	شبلیا خود تو بفرما که به اینها چه کنم	۹ اپریل ۱۹۰۶ء

هلاک گشتست و از اندیشه آزادست پنداری
چنان بیباک خون ریزد که جلادست پنداری

زبس کز سینه تا لب گشت لبریز شکایتها
نوایی کز لبم برخاست فریادست پنداری

زبس هر شیوه اش جوری به آیین دگر باشد
نوازشهای خاصش نیز بیدادست پنداری

زبس کز بیم افشا وصف او در پرده میگویم
حدیثم از گل و نسرین و شمشادست پنداری

چنین کز کوی او قاصد گران رفتار می آید
ز دستش نامه ام در راه افتادست پنداری

دو زلفش دام بر دوش و دو چشمش در کمین سازی
بدان سامان همی آید که صیادست پنداری

بمبئی	به آب و رنگ نظم خویشتن نازد چنان شبلی که در اقلیم معنی کهنه استادست پنداری	۱۰ اپریل ۱۹۰۶ء

جهان برهم‌ست برهم گشته از آشوب خیزیها
هنوز آن چشم پرفن بر سر کارست پنداری

فریب لطف گفتار بت خودکام را نازم
سخن میگوید از انکار و اقرارست پنداری

تو ای قاصد بدین شکرفشانیها نمی ارزی
به لبهای تو حرفی از لب یارست پنداری

محبت را بود هر شیوه آیینی ز جان بازی
به مژگان اشک خون منصور بردارست پنداری

حریفان از نگاه شوخ او زانگونه بدمستند
که محفل سربسر یک بزم خمارست پنداری

خیال بوسۀ آن لعل نوشین دوش می بستم
هنوزم لب ز ذوق آن شکربارست پنداری

به سویم چون گذر افتاد دوش آن ترک پرفن را
بگفت این خسته جان جای گرفتارست پنداری

زهی جان بخشی آب و هوای بمبئی شبلی

طرازدرخ خط نوشادوفرخارست پنداری

شب وصل ست، حیا گر بگذاری چه شود — یکدم تنگ در آغوشش فشاری چه شود

تو بدین حسن توانگر چه زیان برداری — این دو بوسه اگر خود نشماری چه شود

از تو ناید گره بند قبا وا کردن — اگر این عقده به من بازسپاری چه شود

گرچه صیدی چو منے لایق فتراک تو نیست — گر به حالم رسی اے ترک شکاری چه شود

ناله و گریه حریف دل خود کام تو نیست — راست گفتی که ازین گریه و زاری چه شود

غنچه نشگفته جنون تاختن آورده به من — تا دگر از اثر باد بهاری چه شود

بوسه ها بر لب نوشین تو دام ست مرا — دام من هم به من ار بازسپاری چه شود

شبلی دل زده را کار ز اندازه گذشت — تو هم اے خواجه به حالش بگذاری چه شود

۱/ اپریل سنہ ۱۹۰۶ء

چرخ کین فتنه گری هاے تو آغاز گرفت — نگر این شیوه از آن چشم فسون ساز گرفت

من در انجام ره عشق گرفتم در پیش — خنک آن کس که هم این شیوه ز آغاز گرفت

چه عجب جلوه گه دوست شود دیده من — که ز خاک درش این آینه پرداز گرفت

ماجرای من رسوا شده هر جا فاش ست — ابله آن بود که این واقعه را راز گرفت

هر که یکبار نظر بر رخ خوب تو گشاد — بایدش دیده ز دیدار جهان باز گرفت

ابلهی بود که مرغ دل من رم دادی — این هما بود که از دست تو پرواز گرفت

دل به آن نوبر حسن ار ندهم، خود چکنم — دلم از صحبت پیران ریا ساز گرفت

مژده گوئید به رندان سر ایشام که باز — صحبت محتسب شهر بمن سازگرفت (موافق شدن)

روزگاری ست کس این قصه بپایان نرساند — گرچه صد بار فرو خواند و زسر بازگرفت

خبرش نیست ز دامان تر خلوتیان — آن که او خرده به رندان نظر بازگرفت

بزم را دید که از نغمه و شیشه تهی ست — شبلی آن زمزمه را باز ز آغاز گرفت

۲ اپریل ۱۹۰۶ء

هر جا که روی روشن تو جلوه ساز بود — هر ذره را نظر به جمال تو باز بود

هر جا حدیث فتنهٔ ایام کرده ایم — روی سخن به آن نگهِ فتنه ساز بود

جانا! زبان و لب نه شود ترجمان شوق — ما را امید ها ز نگه هاے راز بود

مستور و رند هیچ یکے سر برون نه برد — زان حلقه ها که در خم زلف دراز بود

ما خود سرے به رندی و مستی نداشتیم — اینها گناه دیدهٔ معشوقه باز بود

لذت شناس رندی و مستی نبوده است — آن بوالهوس که در گرو غمزه و ناز بود

با چرخ سفله صحبت آن شوخ در گرفت — کو فتنه دوست بوده و این فتنه ساز بود

چالاک و گرم آمد و دامن کشان گذشت — از بسکه دست شوق حریفان دراز بود

آن شوخ را به صومعه ها چون گذر فتاد — یکباره عشق هاے حقیقی مجاز بود

بنگر که چون به دام حوادث اسیر شد — آن دل که سایه پرور زلف دراز بود

غمگین مباش گر سخن از مدعا نرفت — شبلی هنوز اول راز و نیاز بود

۱۶ اپریل ۱۹۰۶ء

صوفی آن سرّ حقیقت که هویدا میکرد / هر حدیثے که بما کرد هم از ما میکرد

پیکر آراے ازل طلعتِ زیباے ترا / نقش می بست و هم از ذوق تماشا میکرد

برگذرگاه چمن عطرفروشِ سحرے / بوی زلفِ تو بکف داشت که سودا میکرد

ساقی آن می به قدح ریخت کز نرگس خویش / هر نفس دام همی کرد و به مینا میکرد

فلسفی سرّ حقیقت نتوانست کشود / گشت رازِ دگر آن راز که افشا میکرد

دوش رفتیم و بدیدیم که طوطی به چمن / داستانها ز لب لعل شکرخا میکرد

آن گرهها همه در کار حریفان انداخت / که ز پیچاک سرِ طرهٔ خود وا میکرد

پیچ و تابے که دل غمزده در پنهان داشت / شکن طرهٔ گیسوی تو پیدا میکرد

به مسیحا نفسے آن لب اعجاز نماے / مرده را زنده همی کرد و بدعوے میکرد

مایهٔ برهمی هر دو جهان گشت آخر / فتنه‌هائے که قد و زلف تو برپا میکرد

ساقی مصطبهٔ عشق هر آن نکته که گفت / از ره گوش همی رفت و بدل جا میکرد

شبلی از قامت و بالاے تو میکرد سخن / یا مگر خود سخن از عالم بالا میکرد

اپریل سنه ۱۹۰۶ع — الهٰ آباد

بهر سفرهٔ غم چیزے اگر می بایست / پارهٔ از دل و لختی ز جگر می بایست

دید حال من و از جبههٔ خود چین نکشود / گوئیا حالم ازین نیز بتر می بایست

گرمی بزم ترا با همه هنگامهٔ ناز / نالهٔ نیز بآهنگ اثر می بایست

رونق کوی تو ز ارباب تماشا نشود / بسملے چند دران راهگذر می بایست

بخت بدبین که به هجران تو بر سر زده ام ‖ دست شوقی که دران طوق کمری بایست

شبلی نامه سیه را به جزای عملش
پا بریدند[ا] و صدا خاست که سر می بایست

عمری ست عشق ورزم و کارم تمام نیست ‖ این باده پخته نیز نشد گرچه خام نیست

چشمم هر انچه دید نه هر دیده بنگرد ‖ نظارهٔ جمال تو عام ست و عام نیست

شبهای هجر دیده ام و باز زنده ام ‖ گویا که کار مرگ و قضا را انتظام نیست

میخواهد اینکه در ره رندی قدم نهد ‖ زاهد که هم به شیوهٔ تقوی تمام نیست

چندانکه رام تر شوم بدگمان شوم ‖ با آنکه این نوازش خاص ست عام نیست

این پاس وضع باعث ناکامی من ست ‖ خوش عاشقی که در گرد ننگ و نام نیست

۲۷ مارچ سنه ۱۹۰۸ء

در بزمگاه ناز تو شبلی هنوز هم
جا داشته است لیک آن احترام نیست

لکھنؤ

برق عشقی که مرا بر دل و بر تن زده بود ‖ این همان ست که بر وادی ایمن زده بود

تا قدم رنجه کنی بهر تماشای چمن ‖ ابر بهر تو سراپرده به گلشن زده بود

دیدی ای دوست که تا دامن یاران برسید ‖ عشق آن چاک که در جامه و دامن زده بود

هر زمان باز سری تازه بر آورد چو شمع ‖ هر کرا تیغ غم عشق تو گردن زده بود

روزگاری شد و آن نشه هنوزم به سر ست ‖ یکدو ساغر که به من آن دلبر پرفن زده بود

[ا] اشارت است به واقعهٔ زخم خوردن مصنف،

۱۹ اپریل ۱۹۰۸ء

[illegible]

شبلی امروز بہ سجادۂ تقوی بنشست
آن کہ صد سال رہ شیخ و برہمن زدہ بود

چون آگہی کہ فرصت عہد شباب چیست
می خور دگر سخن ز عذاب و ثواب چیست

پرسم کہ ہیچ در دل تو ہست جای من
ہر چند دانم این کہ سخن را جواب چیست

زاہد شراب ناب جز انگور و آب نیست
رم خوردن تو این ہمہ ز انگور و آب چیست

می را بقدر حوصلۂ مردمی دہند
با دشمن این ہمہ کرم بے حساب چیست

شبلی عنان گسستہ مرو سوی بمبئی
ما نیز با تو ہم سفریم این شتاب چیست

چہ غم از بند و زندان شاہد رعنای کنعان را
کہ از یک جلوہ گلشن می تواند کرد زندان را

چہ باشد حال اگر حرفی ز مضمون خواند آن بدخو
کہ از ہم پارہ سازد نامۂ ناخواندہ عنوان را

حدیثے دلکش و افسانہ از افسانہ می خیزد
دگر از سر گرفتم قصۂ زلف پریشان را

بہ لطف ظاہرش دشمن بخود نازان و من شادم
کہ مسکین فرق نشناسد نوازشہای پنہان را

شب وصلی از و با آن درازی آرزو دارم
کہ یک یک بر شمارم حلقہ ہای زلف پیچان را

غلط سازد شمار بوسہ وانگہ ز سر گیرد
نگہ دارد خدا از چشم بد آن طفل نادان را

دل ہنگامہ جو خمیازہ بر خمیازہ می ریزد
نگارش نامزد فرما نگاہ فتنہ سامان را

ز ذوق طبع شبلی من در اول روز دانستم
کہ در آشوبگاہ بمبئی در باز و ایمان را

بیا اینجا کہ ہر سو کاروان در کاروان بینی

ساقی مست چو سوی من مدہوش آید
ساغر از کف بنہد میکدہ بر دوش آید

من بر آنم کہ کنار از ہمہ عالم گیرم
گر مرا یک صنمی شوخ در آغوش آید

کام دل خواہی ازان توبہ خود کردہ بہ شرم
باش تا یک دو سہ ساغر زدہ مدہوش آید

ناصحا زحمت بے صرفہ بہ کارم مپسند
من نہ آنم کہ مرا پند تو در گوش آید

مستی و عربدہ کار چو منے نیست ولے
چشم ساقی ست کہ تاراج گر ہوش آید

حالیا یک نگہ ناز ازان سادہ بس ست
آن بود نیز کہ بیباک در آغوش آید

عاشق آن نیست کہ ہنگام تقاضای وصال
مہرش از بوسہ زنی بر لب خاموش آید

این غزل اول فیض اثر بمبئی ست
باش تا بادہ این میکدہ در جوش آید

۲۱ دسمبر ۱۹۰۷ء | بمبئی

میرسد وقت کہ شبلی بہ بتے بادہ گسار
از در صومعہ تا میکدہ ہمدوش آید

اسمی نماند خلوتیان حجاز را
دیدی تطاول خم زلف دراز را

ذوقی دگر بود بہ تماشاگہ وصال
چشمے بخواب در شدہ نیم باز را

لعل لبش اگرچہ بکامم شکر نریخت
با ما سری ست آن نگہ جان نواز را

ہرگز یکے بہ خوبی و رعنائی تو نیست
ما دیدہ ایم گلرخان طراز را

بیچارہ نکتہ دان اداہای عشق نیست
ضائع مکن بہ غیر نگہ‌ہای راز را

ما از بلند و پست جہان در گذشتہ ایم
از بسکہ دیدہ ایم نشیب و فراز را

هر چند جور نیز ز معشوق خوش بود — ما بنده ایم دلبرِ عاشق نواز را

چیزے ز لطف نیز بیامیخت در ستم — تا اعتدال داده تندیِ ناز را

آور برم که کار ز اندازه درگذشت — دستِ دراز گشته و آغوشِ باز را

تا نازے که میکنی نه به اندازه میکنی — تیزی ز حد مبر مے طاقت گداز را

ناوک بزد به غیر و مرا بر جگر نشست — قربان شوم خطاے نگه‌هاے ناز را

من خود نخواهم اینکه برافتد حجابِ راز — اما چه چاره کلکِ حقیقت طراز را

بر چین زردی صفحه که شبلی به سرخوشی
از هم گسست سلک گهرهاے راز را

وقتِ سحر که عارض او بے نقاب بود — در بزمش اول آن که رسید آفتاب بود

بزم شراب و شاهد رنگین و بانگ نی — این حرفے از فسانهٔ عهدِ شباب بود

اندازه دان حوصلهٔ هر کسے ست دوست — با دیگران به لطف و به ما در عتاب بود

شب بود و صد هزار تماشاے دلفریب — صبح از کرانه سر زد و دیدم که خواب بود

با چشمِ سرمگین تو کارے نداشتیم — ما را سخن به غمزهٔ حاضر جواب بود

ناز غرور حسن نه دادش اجازتے — ورنه سوالِ بوسه ما را جواب بود

بیدار کرده است بهر گوشه فتنهٔ — با آن که چشمِ سحر طرازش بخواب بود

آخر ز آن لبانِ می آلود چاره چیست — گیرم که از شراب و میم اجتناب بود

دسمبر ۱۹۰۸ء — شبلی خراب کردهٔ چشمِ خراب اوست — بمبئی

تو در گمان که مستیٔ او از شراب بود

زیستیم بهر سود و زیان کرده ایم ما
در کعبه نیز یاد بتان کرده ایم ما

بی حاصلی نگر که به این دوری از رخش
صد جای بهر بوسه نشان کرده ایم ما

نام خدا سے برلب و ذوقم نمے دهد
از بسکه یاد نام بتان کرده ایم ما

سرّ زیان و سود نشد هیچ آشکار
صد بار اگرچه سود و زیان کرده ایم ما

جان را به راه مهر و وفاے تو باختیم
دین کار را هم از ته جان کرده ایم ما

از نام نیک در رهِ رندی و عاشقی
از ما بپرس تا چه زیان کرده ایم ما

شبلی سخن اگرچه ز راهِ فسانه بود
لختے ز راز نیز بیان کرده ایم ما

دسمبر ۱۹۰۶ء — بمبئی

من که خود را فارغ از گبر و مسلمان کرده ام
آنچه چشم کافرش فرموده است آن کرده ام

غیر ازین از رندی من تا به تقوی فرق نیست
برملا هم کردم، اکنون آنچه پنهان کرده ام

زهد و رندی را بهم کردن چه مشکل کار بود
سعی ها انگیختم کاین مشکل آسان کرده ام

رسم و آئین هم آغوشی نمی دانم که چیست
دست گستاخ آنچه فرموده است من آن کرده ام

این همه آخر فیض شبهای دراز هجر بود
گر شمار حلقه هاے زلف پیچان کرده ام

ذوق ها بردم هم از روی عتاب آلود او
آتشی بوده است و من گلستان کرده ام

دین و دنیای اگر داری ای دل مفت نیست
یار میگوید که نرخ بوسه ارزان کرده ام

چیده ام بهر سر نوک مژه لختے ز دل
باز کار گریه را لختے به سامان کرده ام

شام وصلش هست و ایمن گشته‌ام از بیم صبح
آفتاب آوردم و در حنا نهان کرده‌ام

در سخن با خاکیان هند می‌سنجی مرا
ای چه میدانی که این فن را چه سامان کرده‌ام

۹ نومبر ۱۹۰۶ء

یار می‌پرسید شبلی را که چون بر باد رفت
مشت خاکے در هوا پیشش پریشان کرده‌ام

شب که تیر نالهٔ من برگ و سامان کرده بود
رخنه‌ها در گنبد گردون گردان کرده بود

باد صبح امروز از هر کوچه مشک افشان گذشت
شب مگر مشاطه زلف او پریشان کرده بود

ترک چشمش چون پی تاراج دین آمد برون
تا خبر گیری حرم را کافرستان کرده بود

در چمن رفتی و از بهر نثار آورد باز
غنچهٔ گل رنگ و بوی را که پنهان کرده بود

رفتم و در سایهٔ زلفش پناه آورده‌ام
زان ستم‌هائے که بر من شام هجران کرده بود

غازه هر رنگے که بر روی دل افروز تو بست
هم ز رنگ روی گلگون تو سامان کرده بود

روی رنگین ترا دید و بروی خاک ریخت
آن همه گلها که گلچین خود بداماں کرده بود

طالع رسوائی مجنون بلند افتاده است
ورنه شیدای تو هم صد کار پنهان کرده بود

از دم باد بهاری شاهد رعنای باغ
از گل و غنچه طراز جیب و داماں کرده بود

لعل معجز کیش او طرح مسلمانی نهاد
ورنه چشمش رخنه‌ها در کار ایمان کرده بود

سنبلستان می‌دمد از جیب و آغوشم هنوز
زلف مشکین در برم روزی پریشان کرده بود

در وصالم نیز کام دل از و حاصل نشد
بسکه شرم خویش را بر خود نگهبان کرده بود

۱۱ نومبر ۱۹۰۶ء

شیوهٔ رندی چنان شبلی به آب و رنگ کرد

بمبئی	گوئیا زین پیش ہم گرد و بہ سامان کردہ بود	۱۱ دسمبر ۱۹۰۶ء

آن دل کہ خاک گشتۂ آن رہ گزار بود
سرجوشِ بادۂ کہنِ روزگار بود

شرم از لبِ تو مہر حیا گرچہ برنداشت
شادم بہ این کہ غمزۂ پرفن بکار بود

آن شہ سوارِ ناز رسید و زرہ گذشت
ما را ہمان نگہ بہ رہِ انتظار بود

آغوشِ شوق و دیدۂ گستاخ و دستِ شوخ
در وصل ہرچہ بود ز من خود بکار بود

از بسکہ تند بود می خوشگوارِ وصل
مستی برون ز حوصلۂ اختیار بود

صوفی کہ پیشِ خلوتیان جلوہ می فروخت
پنہان بہ بزمِ بادہ بہانہ شمار بود

با آن کہ جامِ وصل پیاپے کشیدہ ایم
خمیازہ ہائے شوق ہمان برقرار بود

شبلی بیا کہ گرمیِ بازارِ بمبئی
امسال نیز ہست بہ رنگے کہ پار بود

چون در طریقِ عشق گذر مے کنیم ما
از روی شوق پائے ز سر می کنیم ما

در راہِ عشق پیروِ پیشینیان نہ ایم
این شیوہ را بہ طرزِ دگر می کنیم ما

واعظ ز ما مرنج کہ ترکِ می و سرود
شب گر نکردہ ایم سحر می کنیم ما

از ما بدار دست کہ رندی و عاشقی
صد بار کردہ ایم و دگر می کنیم ما

ضائع مساز خرقۂ مستوری مرا
وقتے رسد کہ باز بہ بر می کنیم ما

شبلی ز فیضِ تربیتِ طبعِ نکتہ سنج
بُردیم قطرہ و گہر می کنیم ما

راهی دگر بغیر حریم حرم نداشت
زاهد که تاب جلوهٔ روی صنم نداشت

دلها ز بس ربود گران بار گشته است
زین پیش ورنه زلف تو این مایه خم نداشت

عرض متاع عشق نمودیم ما و غیر
مسکین هنوز مایهٔ یک چشم نم نداشت

وحشی دلم به سایهٔ زلف دراز او
آسود آنچنان که دگر هیچ رم نداشت

صد چشمه جوش می زند اکنون ز دیده ام
روزی که با تو بوده ام این خانه نم نداشت

ما را به بوسهای شکر ریز بر نواخت
تا کس نگوید این که طریق کرم نداشت

از غمزهٔ تو بسکه جهان برهم اوفتاد
یک کس ازین میان دل و ایمان بهم نداشت

دل را به هر که عرضه نمودیم در جهان
انصاف داد و گفت که این جام جم نداشت

ما سجدهٔ نیاز تو ای کجکلاه ناز
زان عهد برده ایم که این قبله خم نداشت

شبلی ز خیل زمزمه سنجان حشم گرفت
با آنکه هیچ گونه ز خیل و حشم نداشت

۱۷ دسمبر سنه ۱۹۰۷ء — بمبئی

تا چهرهٔ زیبای تو ام در نظر افتاد
یکباره اساس خرد و هوش بر افتاد

در جیب و گریبان چمن عطر فشان ست
بوی تو که در دست نسیم سحر افتاد

عمری شد و یک روز نیفتاده به دستم
از بسکه هر امروز به روز دگر افتاد

مانندهٔ آن بادهٔ تندیم که از جوش
از شیشه برون جست و ز مینا بدر افتاد

زین پس هدف تیر تو هم تو باشد
پیکان تو از بسکه یکی بر دگر افتاد

ای باد صبا مشک فشان باز گذشتی
گویا که گذار تو دران رهگذر افتاد

روکرہ متاعی ست بہ بازار محبت — آن داغ کہ اے لالہ ترا در جگر افتاد

شبلی دگر از صومعہ در میکدہ آمد
این غلغلۂ تازہ بہ میخانہ در افتاد

آن شوخ چو از پردہ بیکبار بر آمد — ہنگامۂ مستوریِ زاہد بسر آمد
لب تشنۂ زخم ست ہمان این دل بیتاب — کان ناوک پیشین کہ زدی بر جگر آمد
ممنون سبک پائیِ مرگم کہ شبِ ہجر — از صبح دمیدن قدرے پیشتر آمد
اوجِ قد و بالاے دل افروز تو نازم — کاب دم شمشیر ترا تا کمر آمد
تردستی آن غمزۂ چالاک توان دید — تیرے کہ بزد تیر دگر بر اثر آمد

لب راز تبسم نتوانست نگہ داشت
وقتے کہ زجان دادن شبلی خبر آمد

۷ ادسمبر ۱۹۰۷ء — بمبئی

اے کہ صد طعنہ بہ خورشید و بر اختر زدۂ — باز بر قتل کہ دامن بہ کمر بر زدۂ
گرچہ لعل لب جان بخش تو حاشا زدہ است — میتوان یافت زچشم تو کہ ساغر زدۂ
(انکار کردن)
من نہ آنم کہ سر از تیغ جفا بر دارم — گرچہ صد مرتبہ چون شمع مرا سر زدۂ
آنچہ از گرمیِ ہنگامۂ محشر گفتند — ہست بزمے کہ تو صد بار بہم بر زدۂ
یاد بادت کہ شبے زاول شب تا دمِ صبح — مست بودی و با بادہ دو ساغر زدۂ
از دو چشم تو عیان ست کہ در بزم طرب — زدۂ جام مے ناب و مکرر زدۂ
ہیچ نقشے بہ مراد دل عاشق نہ نشست — مگر آن نقش کہ از بوسہ بہ لب بر زدۂ

دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء	بوی زخم از دل آغشتہ بہ خون می آید شبلیا سینہ مگر بر دم خنجر زدۂ	بمبئی

چنان نہ شہرت عشق تو بر زبان انداخت — کہ پردہ بر رخ این کار میتوان انداخت

حدیث لطف تو با غیر گفتنی است ولی — دلم مرا از رہ رشک در گمان انداخت

ترا کدام جفا پیشہ این سبق آموخت — کہ چشم لطف بہ حالم نمی توان انداخت

فغان کہ آن ہمہ گنجینہ ہای راز مرا — غمت ز سینہ برون اد بر زبان انداخت

فریب نرگس مست و کرشمۂ ساقی — مرا بہ پیروی شیوۂ مغان انداخت

پدید نیست میانش مگر کہ شاعر صنع — ز مصرع قد او حرفی از میان انداخت

دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء	بہ پارسائی شبلی ہمہ اعتماد نماند نگاہ شوخ تو، تا فتنہ در جہان انداخت	بمبئی

ای آن کہ ہمی گوئی کز راز خبر دارم — اندیشۂ خامی ہست من نیز بہ سر دارم

ای دوست بپرس از من رسم و رہ تقوی را — اکنون کہ من بیدل سودای دگر دارم

ای رنگ ز رخ جستہ یک لحظہ توقف کن — من نیز ازین عالم آہنگ سفر دارم

تا سال دگر خواہد شد رہن مے و مطرب — این خرقۂ مستوری کامسال بہ بر دارم

سے روی چنین روی شایان نہفتن نیست — بگذار کہ این پردہ از روی تو بر دارم

رندی و سیہ کاری مستی و نظر بازی — زین گونہ اگر خواہی بسیار ہنر دارم

یک دیدۂ حیرانی از ہستی من باقی ست — وان نیز ہمی خواہم کز روی تو بر دارم

ای معتکف کعبه این جلوه فروشی چیست
من هم به سرے کوی گه گاه گذر دارم

از زهد و ورع خود بفریفته ام خلقی
ای دوست چه می پرسی تا من چه هنر دارم

ای شبلی نعمانی این پرده دری از چیست
اینها که ز خود گفتی من نیز خبر دارم

از همه کار جهان دل مے و مستی بگزید
بعد عمرے که درو اندیشۂ هر کار بماند

سبحۂ داشتم از جملۂ اسباب دریغ
رفت از یادم و در خانۂ خمار بماند

تا به این مایه شب هجر نبوده ست دراز
چرخ گردنده همانا که ز رفتار بماند

وام داران همه از وام برستند هنوز
بوسه ها وام مرا بر رخ دلدار بماند

عارف از کشمکش رد و قبول آزاد ست
یوسف آن نیست که در بند خریدار بماند

مژده گوئید مغان درِ مے کده را
کز جهان رفتم و از من مے و زنار بماند

مرغ در دام بیفتاد و بدر جست و رمید
دل همان در خم زلف تو گرفتار بماند

در وادی سلوک ز خود دور بوده ایم
یعنی که مست بادۂ منصور بوده ایم

هر جلوۂ مرا نتواند فریب داد
پروانۂ چراغ سر طور بوده ایم

از ما بگیر درس فنون ریا که ما
عمرے دراز زاهد مستور بوده ایم

مهجوریم ز دولت وصلت هم از من ست
تو بس قریب بودی و ما دور بوده ایم

ما را به نقل و بادۂ و می احتیاج نیست
ما از نگاه مست تو مخمور بوده ایم

معذورم ار بہ فہم نیاید حدیث دوست | | در بزم رازِ از دو قدَمے دور بودہ ایم

۱۰ر اپریل ۱۹۰۷ء

شبلی مباش منکر رفتار ما کہ ما
مست از مے شبانۂ پُر زور بودہ ایم

الہ آباد

ای اجل گر بہ من خستہ ترا کارے ہست | | اندکے باش کز و وعدۂ دیدارے ہست
بوسۂ لعل تو گویند بہ جان می ارزد | | گر بہا میکنی اید دست! خریدارے ہست
از جفا ہائے غمِ ہجر تو از جان رستم | | این بود اندک ازان جملہ کہ بسیارے ہست
بہ خریداری یک بوسہ تہی مایہ نیم | | اینکہ بر سی دل و دینے بہ تو ہست؟ آرے ہست
کار با طرۂ گیسوی بتان افتادہ است | | ما چہ دانیم کہ تسبیحے و زنّارے ہست
از سراپائے تنم آنچہ بجا ماندہ بہ ہجر | | دیدۂ ہست و در و حسرت دیدارے ہست

اپریل ۱۹۰۷ء

شبلی شیفتہ در حلقۂ سوداز دگان
گوئیا قافلۂ و قافلہ سالارے ہست

الہ آباد

طوطی گلشن عشقم شکر افشان نشوم | | تا نہ آئینۂ روی تو مقابل دارم
خنک آن کس کہ بہ ذوق نظری شد قانع | | وای بر من کہ صد اندیشۂ باطل دارم

کوششِ ناخنِ تدبیر چہ سودم بخشد
من کہ یک رشتہ و صد عقدۂ مشکل دارم

بہ ہر سوی متاع عقل و دانش ابتر افتادہ است | | بہ غارت برد باز آن چشم پرفن کاروانے را
بہ دست آوردنِ دل یک حدیث لطف میخواہد | | بہ این کمتر بہا از کف مدہ جنس گرانے را

دلم از شیوهٔ این کافران از جا نمی آمد
خلیل آهنگ طرحِ کعبهٔ اسلامیان دارد

فلک بگماشت بر من دلربای نکته دانی را
بدست آورده ام من نیز خاک آستانی را

حدیث عشق خوش بوده است اما شبلی خوشتر کرده است
شنیدن میتوان زین حرفِ رنگین داستانی را

دوش مستی خبر آورد که در عرصهٔ حشر
گفتگو از خم و مینا و سبو خواهد بود

دیده ام در حرمِ آئینه زیبا حسنی
که اگر چون تو کسی هست هم او خواهد بود

ز ورِ سر پنجهٔ مژگان تو گر این باشد
ای بسا خرقه که محتاج رفو خواهد بود

عاشقان را همه آئینِ عمل خواهد گشت
ماجرای که میانِ من و تو خواهد بود

نیست فرقی ز میانِ تو تنِ زار مرا
در بود نیز همین یک سر مو خواهد بود

نوازش های او رسمی بود دانسته ام اما
تنک ظرفی چو من را بوی از می نیز بس باشد

تو هم دانی که کارش تا کجا خواهد کشید آخر
مبادا آنکه شبلی را به وصلت دسترس باشد

به یاران آشکارا گفته ام این حرف پنهان هم
که شوخی نکته دانی برد از من عقل و ایمان هم

نگه، کاش آنقدر سرمایه کردی از تماشایش
که می آمد بکار ما و دل، در روز هجران هم

بدآموزی لطفِ آشکارای بتان نازم
که دل قانع نشد با آن نوازشهای پنهان هم

حدیثی اینچنین کم اتفاق افتاده دوران را
که من نادان و ناصح هست نادان تر ز نادان هم

شب وصلی ورانی خواهم و از بهر آن خواهم
که خواهم گفت با او شکوهٔ ایام هجران هم

دو دل بودن درین ره سخت تر عیبی ست سالک را
خجل هستم ز کفر خود که دارد بوی ایمان هم

اکتوبر	مده از دست خود نگین نوای همچو شبلی را تو شاه حسنی و در کار داری یک غزلخوان هم	سنه ۱۹۰۸ء

پیک فرخنده قدم مژده سرای آید ❊ کز سفر یار سفر کردهٔ ما می آید

رفت ازین شهر بدان سان که بهاران ز چمن ❊ آمدان گونه که در باغ صبا می آید

گوئیا یوسف گم گشته به کنعان آمد ❊ یا نگار یمنی سوی سبا می آید

رفتنش گرچه بکام دل احباب نبود ❊ چون بیاید، به مراد دل ما می آید

خوی خوبش به همان لطف و صفاهست که بود ❊ هم بدان قاعدهٔ مهر و وفا می آید

شیشه های دل عشاق بچینید ز راه ❊ که گزندش رسد، ار در ته پا می آید

مزنید آب به خاک سر راهش، کین کار ❊ شیوهٔ هست که از دیدهٔ ما می آید

دیده و دل همه دکّان تماشا چیدند ❊ کان تماشا کدهٔ حسن و ادا می آید

ابروان خنجر و گیسوی فرو هشته کمند ❊ ترک شوخی است ز میدان وغا می آید

بوی جانی که مشام دل و جان تازه کند ❊ میتوان یافت کز آن بند قبا می آید

هر کجا می گذرد، عطر فشان میگذرد ❊ هر نسیمی که از آن زلف دوتا می آید

آمد و از دل ما صبر و سکون می طلبد ❊ شاه بنگر که به آیین گدا می آید

کار زاندازه ببر ای نگه شوق که او ❊ روی ننهفت و به آیین حیا می آید

ای دعای سحر از چرخ فرود آی کنون ❊ کان که میخواستی او را بدعا می آید

شبلی غمزده آورده دل و دین به نثار

۱۴ر اکتوبر	غیر ازین چیست که از دست گدا می آید	سنہ ۱۹۰۸ء

هر چه هست از لب گلفام خوش است — خواهی این بوسه که دشنام خوش است

عشق را اول و آخر نبود — هم در آغاز و هم انجام خوش است

مدعی از هوسِ خام گذشت — گریه ما نیز نشد رام خوش است

باده را نیست خود از نقل گریز — بوسه از پس دشنام خوش است

می نیرزد به جوی مسند جم — وین حکایت ز لب جام خوش است

هر دمی بنده خویشم میخوان — که مرا نیز همین نام خوش است

بوسه بی طلبش نیز نکوست — گرچه این شیوه به ابرام خوش است

نتوان پرده به خورشید کشید — روی او جلوه گهِ عام خوش است

۱۵ر اکتوبر سنہ ۱۹۰۸ء	بگذر از باده به پیری شبلی زانکه هر کار به هنگام خوش است	لکھنؤ

آن شوخ بین که پایه حسنش بلند بود — هر شیوه اش بلای دلِ دردمند بود

در شوق پاس گرمی نازش بجا نماند — با آن که کار با صنمی خودپسند بود

سنجیده ایم فتنه محشر به قامتش — یک نیزه قد فتنه طرازش بلند بود

هرگز حدیثِ شوق به پایان نیامده است — یارب کدام جا سر این رشته بند بود

می بینم این که قیمتِ دل تا کجا کشد — پرسد ز من که نرخ متاعِ تو چند بود

تو یک نگاه ناز زیان کردی و مرا — سرمایه که بود دل مستمند بود

۱۶/ اکتوبر	شبلی ز ہجر اوست کہ ذوقِ سخن نماند شکر فشانیم ہمہ زان نو شخند بود	سنہ ۱۹۰۸ء

نسیم صبح بیا، راحتے بہ جان برسان ۔۔۔ پیام بندہ بہ آن خاک آستان برسان

متاع جان دہم ار پاسے مزدمی خواہی ۔۔۔ دگرنہ لطف بفرماسے ورائگان برسان

وفورِ شوق شکیبائی تواند شد (اجرت) ۔۔۔ روا مدار درنگ وہمین زمان برسان

حدیث شوق نہ چندان کہ در بیان گنجد ۔۔۔ اگر نہ جملہ توان انچہ میتوان برسان

تصرفے مکن از پیش خود درو چیزے ۔۔۔ چنان کہ با تو بگویم تو ہمچنان برسان

بہ آستانۂ او سر بنہ وز روسے ادب ۔۔۔ درود گوی و دعایم زمان زمان برسان

بگو کہ بر طبقِ وعدہاسے پے در پے ۔۔۔ بیا و مژدۂ من بہ آسمان برسان

۱۷/ اکتوبر	سلام شوق و تمنا ز بندہ نعمانی بہ ساکنانِ در او یگان یگان برسان	سنہ ۱۹۰۸ء

دل و دین باختم زین پیش و اکنون جان فدا کردم ۔۔۔ محبت را ہمین یک نام بر من بود ادا کردم

تماشا داشت آن ہنگامہ خیز یہای امیدم ۔۔۔ دریغ از زود کاریہا کہ مکتوب تو وا کردم

خیالِ خام پختن ہاسے یاران عالمی دارد ۔۔۔ غلط کردم کہ آن بے مہر را در دا آشنا کردم

متاعی گر بدست آسان فتد قدری نمیدارد ۔۔۔ بہ او دل را سپردن خواستم اوّل بہا[1] کردم

شب وصلے و شغلے اینچنین صد رہ نصیبم باد ۔۔۔ کہ تو بند قبا را عقدہ بربستی و وا کردم

[1] بہا کردن مول کرنا۔

نیم در بند پاسخ او دل کارست میدانی	به این شادم که آن بت را به پیغام آشنا کردم

۱۷ اکتوبر

دل افسرده را آئین عشق آموختم شبلی
مسی میداشتم با خویش رفتم کیمیا کردم

سنہ ۱۹۰۸ء

زجان گذشتم و بازم به بر نمی آید	که نیست زورم و آن بت به زر نمی آید
اگرچه پایه بلند است پارسائی را	ولی ز فتنهٔ چشم تو بر نمی آید
زبسکه از همه سو در کشاکش افتاده ست	خدنگ ناز ز دل تا جگر نمی آید
فراق و هجر دیار خوشی بود که درد	پس از گذشتن شب هم سحر نمی آید
دل ار بدست تو افتد نثار خوبان کن	که این متاع بکار دگر نمی آید
به جان سپردن من دیر اگر بود این است	که یار زود تر از زود تر نمی آید
جدا ز دوست شب ماهتاب را چکنم	که کار عارض او از قمر نمی آید
چنان به حلقهٔ آغوشم آن نگار آمد	که مه به هاله ازین خوب تر نمی آید

۱۸ اکتوبر

به خواری که ز کوی تو رفت نعمانی
گمان برم که ازین پس دگر نمی آید

سنہ ۱۹۰۸ء

به حال خسته اش رحمی توان کرد	که مرگم عشق را بی خانمان کرد
ره و آئین تقوی نیز دیدنیست	اگر کاری نباشد می توان کرد
نصیب عاشق از درویش همین بود	که جای بوسه را یک یک نشان کرد
به رندی نام نیکو زان بر آورد	که دل را هر چه من گفتم همان کرد

بہ وقت جان سپردن گفت ناہد	نکردم عشق اما مے توان کرد
دل از خوبان گرفتی خوب کردی	ولیکن ذوق و عرفان را زیان کرد
محبت پایہ بالا برد، دل را	زمینے را ربود و آسمان کرد
بہ بوسہ دل نوازی کردی اما	ازین ہم خوب تر کاری توان کرد
چو تنہا با حریفان بر نیامد	حیا را خواند و بر خود پاسبان کرد
نہفت از دیدۂ اہل نظر ہم	جمالے را چنین برائگان کرد
اگر سرگشتگی بختم ہمین است	زمین را میتواند آسمان کرد
مرا از پیر گردون شکوۂ نیست	کہ با من ہرچہ کرد آن نوجوان کرد
لبم چون خواست با او شرح الفت	نگہ را نیز با خود ہمزبان کرد
بگو با سامری کاموزشش فن	ترا می باید از چشم فلان کرد
مرا از عشق خود، خود میکند منع	چنانش چرخ بر من مہربان کرد
بہ یاران مسیحی تیر قضا را	نگاہ شوخ او خاطر نشان کرد
جنون یا رندی و شاہد پرستی	یکے زین کارہا آخر توان کرد

۲ ر اکتوبر	ہمان کرد او سخن در ہند شبلی کہ صائب در سواد اصفہان کرد	سنہ ۱۹۰۰ء

من اگر پیرویِ شیوۂ مستان کردم	کسب این فن ہمہ ز ان نرگس فتان کردم
کار مستوری و شاہد طلبی ہر دو خوش است پارسائی	شکر ایزد کہ ہم این کردم و ہم آن کردم

نگہ گرم در آخر ہمہ پیدا بہ تو گفت
آن ہمہ راز کہ عمرے ز تو پنہان کردم

با می و بادہ بہ پیرانہ سرم کار افتاد
آہ ازان تقوی سی سالہ کہ نقصان کردم

بوسہ بے ادبم با تو بہ مستی کردہ است
شیوہ ہاے کہ ہم از لعل تو پنہان کردم

چشم لطف از تو بہ اندازۂ آن می دارم
کہ من از نام نکو بہر تو نقصان کردم

زان بہ سرمستی و رندی شدم آوازہ کہ من
انچہ آن نرگس مینخوارہ بگفت آن کردم

جان سپردم بہ فراق تو و از غم رستم (مشہور)
مشکلے بود کہ بر خویشتن آسان کردم

در جنون نیز ز اندازۂ د آئین نشدم
زلفت آن سان کہ بفرمود ہمان سان کردم

ہر غبارے کہ ز کوی تو بخیزد گویم
سرمہ در رہ گذر باد پریشان کردم

شبلی این فن نہ بہ این شیوہ د آئین بودہ است
پیش ازین کالبدے بود کہ من جان کردم

۲۱ر اکتوبر — سنہ ۱۹۰۹ء

حکایت من و او۔ اگرچہ راز نہان بود
بے نماند کہ این حرف داستان گردد

ز نیش عشق ہنوز ار نجے بری ذوقی
بپاش تا قدرے آشنای جان گردد

بلند پایگی خاک کشتگان این است
کہ با نسیم رہ دوست ہمعنان گردد

بہ پیش غیر چو دشنام اشتبا زدہ
روا مدار کہ خود سود من زیان گردد

اگرچہ زخم دلم را بسے بہی آورد
ز خندۂ نمکین باز مہربان گردد

ز بسکہ نام تو از ذوق بر لبم گذرد
عجب نباشد اگر غیر بدگمان گردد

اگر بہ وصل تو ستانہ چو شیم این است
متاع بوسہ بہر سم کہ رائگان گردد

به این صفت لب دلبر نمی مکد عاشق / حدیث دوست به ذوقی که در دهان گردد

۲۲ر اکتوبر

به سینه گوهر فطرت که نام او شبلی است
چنان مکن که ز دست تو رائیگان گردد

سنه ۱۹۰۶ع

چشمش به سوی ما نگه نا تمام کرد / ساقی به جام ریخت مے نا رسیده را
ذوق نظر به لذت کاوش نمی رسد / داغم ازین که دل نتوان کرد دیده را
صد بار در حریم چمن پیش روی تو / گلچین به خاک ریخت گل تازه چیده را
هنگامه خرام تو شوریده وقت کرد / آن کشتگان مرگ به خاک آرمیده را
شیرینی لبش به شکر غوطه میدهد / دشنام های تلخ مکرر شنیده را
آه از کرشمه تو که تعلیم ناز داد / آن چشم های مست به خواب آرمیده را

۲۲ر اکتوبر

شبلی اگر حریف و نظر باز بوده است
عیبش مکن که در نتوان بست دیده را

سنه ۱۹۰۶ع

روزگاری ست که فرزانه و دانا بودم / حالیا مصلحت آن است که نادان باشم
عشق هر چند به دست تو به هیچم بفروخت / قیمتم کم کن ازین بیش که ارزان باشم
خون دل میخورم از حسرت ناکرده کنون / آن شد ای دوست که از کرده پشیمان باشم
به شکرخنده لطف تو تسلی نشوم / من که خو کرده آن غمزه پنهان باشم
هندوی زلف تو چون کفر فروشی بکند / ننگ من باشد اگر زان که مسلمان باشم

۲۳ر اکتوبر | من نه از ارباب تقوی بوده ام / با می و نے بوده ام تا بوده ام | سنه ۱۹۰۶ع

از جمالش هم نه بردم بهرهٔ
آن قدر محوِ تماشا بوده‌ام

هیچ از صبر و سکون با من نبود
در فراقِ دوست تنها بوده‌ام

قیس ز آئین جنون بیگانه بود
روزگاری هم به صحرا بوده‌ام

ترک دانش کردم و نادان شدم
این دلیل آن که دانا بوده‌ام

با خیالش بس که بودم همنشین
گوئیا با دوست هر جا بوده‌ام

بوسه‌ها می بردم از روی لبش
در شبِ وصلش به یغما بوده‌ام

وام وصلِ او ادا ناگشته ماند
گرچه عمری در تقاضا بوده‌ام

۲۳ر اکتوبر

هم ز فیضِ شبلی نعمانی است
این که در هر شیوه یکتا بوده‌ام

۱۹۰۸ء

این چنین گردن دعوی نه فرازد چه کند
لمعی گر همه بر خویش ننازد چه کند

غیر ازین هیچ متاعی نبود عاشق را
در قمار تو دل ار نیز نه بازد چه کند

عاشق از بسکه به پیش تو ز تو محروم است
دست اگر سوی تو گستاخ نه یازد چه کند

بسکه دردِ من از اندازهٔ درمان بگذشت
چاره‌گر با من بیچاره نه سازد چه کند

۲۳ر اکتوبر

شبلی دل زده، در وادی غم دیر رسید
گرم اگر در رهِ عشق تو نتازد چه کند

۱۹۰۸ء

آن شوخ را به من سر آن پرسش چو نماند
یعنی گلِ مراد مرا رنگ و بو نماند

دل در ادای طاعتِ حق حیله جو نبود
عذرم بجو که باده بشست و وضو نماند

افسون طرازی نگه نازرا ببین	چیزی به من نگفت و هر گفتگو نماند
بنگر به پست فطرتی صوفیان دهر	چیزی نیافتند و سر جستجو نماند
هر چند آن نوازش ظاهر همان بجاست	پیداست این که آن روش مهر و خو نماند
در دور چشم باده گسار تو میفروش	خون میخورد که میکده را آبرو نماند

۲۳ اکتوبر

شبلی هر آنچه داشت به دل بر زبان فگند
گویا که کار با صنم تندخو نماند

۱۹۰۹ء

دل نثار غمزهٔ غمازی بایست کرد	آنچه آخر کردم از آغاز می بایست کرد
کار عشق خوبرویان ناگزیر شیوه ایست	گرچه صد ره کرده‌ای ای دل باز می بایست کرد
در بدمستان اگر زاهد زبان بگشوده بود	هم دهان شیشه‌ای باز می بایست کرد
خودپرستی ها ترا ای دل به عشق آوازه ساخت	پرخطر کاری است با ما راز می بایست کرد
بار غم ای قیس تنها میکشی از ابلهی	در چنین کاری مرا انباز می بایست کرد
شیوهٔ دل بردن آسان نیست با چشمش بگوی	پیروی غمزهٔ غماز می بایست کرد
دل تمنا کرد از یک بوسه خالش نشست	من برانم کین سوالش باز می بایست کرد
دل که زنگ آلود و آتش شد سزای عشق نیست	اول این آئینه را پرداز می بایست کرد
عمر آخر گشت و در اندیشه ام کین کار را	هم به عنوان دگر آغاز می بایست کرد
گر سپاه حسن را فرمان خون کردن دهی	ابتدا از آن غمزهٔ غماز می بایست کرد
گر خداوندی هوس داری در اقلیم سخن	بندگی حافظ شیراز می بایست کرد

۲۵ اکتوبر — ۱۹۰۸ء

ما به این قدرها ز تو راضی نیستیم اندر سخن
شبلیا سحرست این اعجاز می بایست کرد

شاهدانِ باغ در هجر تو زار افتاده اند
این قیاس از نرگس بیمار می بایست کرد

شرط همت نیست تنها بادهٔ و ساغر زدن
محتسب را نیز با خود یار می بایست کرد

نا تمامی های سحر سامری دانی ز چیست
کسبِ این فن از نگاهِ یار می بایست کرد

از غلط رفتی به یوسف در تماشا گاهِ حسن
انتظار گرمیِ بازار می بایست کرد

شیوه های دلبری را خوب می داند ولی
آنچه با ما کرد، با اغیار می بایست کرد

ما هم چشم لطفی ای چمن پیرای صنع
آنچه با گل کردهٔ، با خار می بایست کرد

هر سرے چون شیخ میدانِ ریا را مرد نیست
اندرین فن زحمت بسیار می بایست کرد

جام مے یا بوسهٔ لعل شراب آلود او
زین دو کار دلنشین یک کار می بایست کرد

منبر و محراب درس عشق را شائسته نیست
شرح اسرارِ نهان بر دار می بایست کرد

نامه و قاصد حریفِ آن بتِ خودکام نیست
خود ترا ای جذب دل اینکار می بایست کرد

بوسه تنها بشکند خمیازهٔ ذوقِ مرا
تلخی دشنام هم درکار می بایست کرد

۲۵ اکتوبر — ۱۹۰۸ء

گرچه شبلی در جهان جز عاشقی کاری نکرد
من برآنم کین چنین صد کار می بایست کرد

هر ذرهٔ ز مشت غبارم همان بجاست
بنگر روش شیوهٔ بیگانگی که دل

گویا نسیم دوست به خاکم گذر نکرد
در کوے یار رفت و مرا هم خبر نکرد

۲۶؍ اکتوبر — سنہ ۱۹۰۶ء

دشمن بہ حال شبلی دلخستہ خون گریست
وان دوست بین کہ خود مژۂ نیز تر نکرد

بارہا گفتہ ام و حاجت تکرار نماند — کہ مرا جز بہ می و بادہ سروکار نماند
چشم مست تو چنان بادہ کشی داد رواج — کہ مرا نیز درین مسئلہ انکار نماند
آنقدر محو تماشائے جمالش بودم — کہ نگہ را خبر از لذت دیدار نماند
شور حسن تو چنان بزم چمن برہم زد — نالۂ بلبل شوریدہ بہ ہنجار نماند
کار آن نرگس مستانہ بود این کہ بمن — نگہے کرد کہ با ہیچ کسم کار نماند
یا جگر کاوی آن نشتر مژگان کم شد — یا کہ خود زخم مرا لذت آزار نماند
فتنۂ حسن تو از بسکہ جہان برہم زد — در میان تفرقۂ سبحہ و زنار نماند
رسم خود کامی خلق از تو چنان عام شد است — کہ درین عہد کسے را بہ کسے کار نماند

۲۷؍ اکتوبر — سنہ ۱۹۰۶ء

گرچہ شبلی بمن آن لطف عیانش برخاست
التفاتے کہ نہان بود ز اغیار نماند

بسکہ رنجوری این خستہ ز تیمار گذشت — عیسی آخر ز علاج دل بیمار گذشت
بسکہ از مستی چشم تو جہان شد سرمست — محتسب بے خبر از خانۂ خمار گذشت
شیوۂ نالہ بدان پایہ رساندم کہ کنون — کار از حوصلۂ مرغ گرفتار گذشت
حسن جان پرور او روز بروز افزون بود — تا بجائے کہ از اندازۂ گفتار گذشت
نہ ہمین دل کہ ہم از خویش نہان داشتہ ام — ماجرائے کہ میان من و آن یار گذشت

بے سبب نیست کہ یوسف ز بہا افتادہ است[1]
دلبر شوخ من از خانہ بہ بازار گذشت

آہ جان سوز کہ در سینہ ام آرام گرفت
این ہمان است کہ از گنبد دوار گذشت

داد ازین پیری بے صرفہ کہ ناخواندہ رسید
آہ ازان عہد جوانی کہ بہ ناچار گذشت

بسکہ سودازدۂ رندیِ روز افزونم
شبلیا مستی امسال من از پار گذشت

۲۶ راکتوبر ۔ سنہ ۱۹۰۸ء

مرا کہ در رہِ عشق تو اولین گام است
امید بوسہ اگر ہست ہم بہ پیغام است

شیخم شریک بادہ و ساغر نگشتہ است
یعنی کہ از طریق ریا بر نگشتہ است

داغم ازین کہ رندی و مستیم ہنوز
با تقوی گذشتہ برابر نگشتہ است

ذوقِ حدیث عشق توان دید کین سخن
صد بار گفتہ ایم و مکرر نگشتہ است

آلودگی بہ دامنِ پاکان نمیرسد
گوہر در آب بود ولی تر نگشتہ است

یک کس نبودہ است کہ بر من دلش نسوخت
وان شوخ دیدہ را مژہ تر نگشتہ است

شبلی طمع مدار کہ از عشق وا شوم
زین راہ ہر کہ رفت دگر بر نگشتہ است

۲۹ راکتوبر ۔ سنہ ۱۹۰۸ء

با ما بہ ہر معاملہ بدگمان نبود
خوش بود آن کہ رازِ محبت عیان نبود

از لذتِ ادای ستم میتوان شناخت
کین جور از تو بودہ و از آسمان نبود

میگویدم کہ "دل بہ کسے دادۂ" مگر
ما را بہ نکتہ دانی او این گمان نبود

---

[1] از بہا افتادن: نرخ کا گھٹ جانا۔

حاجت بچارہ سازیِ دشمن بریدہ ایم
باآن کہ دوست نیز بہ ما مہربان نبود

با ما بہ صلح ساز و لیکن ہنوز دوش
کز تیرہائے غمزہ یکے در کمان نبود

جانے بہ بوسہ باختہ سود کردہ ایم
در بینش میکشید بہا[1] ہم گران نبود

این شیوہ زین دو سلسلہ بیرون نمی رود
جور از تو بودہ است گر از آسمان نبود

صد حرف راز بود نہان در نگاہِ من
شادم کہ کار با صنمی نکتہ دان نبود

یک بارہ نسیم دوست نیاورد بوئی دوست
گویا بسوی ما رہِ این کاروان نبود

از شرم یار پرس کہ در خلوتِ وصال
ما بودہ ایم و یار و کسے درمیان نبود

صد بار از سحاب گرو[2] برد چشم من
باآن کہ درسِ[3] گریہ ہنوزش روان نبود

در بزم عام نیز بہ ما لطف است لیک
زان شیوہ ہائے خاص یکے درمیان نبود

سنہ ۱۹۰۵ء	در حیرتم کہ پاکیِ گفتارش از کجاست شبلی مگر ز مردمِ ہندوستان نبود	۲۹ / اکتوبر

خواہید اگر کہ عیش و نشاط افزون کنید
دیوانہ ایست عقل ز شہرش برون کنید

عمرے است این کہ عاقل و فرزانہ بودہ اید
ہم بد نباشد ار دو سہ ماہی جنون کنید

دور از وصال دوست نشاطم حرام باد
در جامِ بادہ گر نتوانید خون کنید

من نیز ہمچو شیخ دم از زہد می زنم
اوّل مرا بہ بادہ وسے آزمون کنید

کار از برون گذشت مریضانِ عشق را
گر کردنی است چارۂ دردِ درون کنید

۱ بہا کشیدن قیمت کا بڑھانا ۲ گرو بردن سبقت لے جانا ۳ درس روان بود سبق کا خوب یاد ہونا۔

زاهد بسی دویده به جایی نبرده راه — یاری ببوسی میکده اش رهنمون کنید

سرمستی میسم نتواند ز جا برد — ما را به نشئه نگهی آزمون کنید

فرصت ز دست میرود ای اره دیر میکشد

گر گردن است چاره شبلی کنون کنید

بیمار خسته غم الفت نمی‌توان — من خود به حیرتم چه بگویم که چون کنید

گرچه از دل طمع بود که شکیبا نشود — لیک چون شد نتوان گفت که رسوا نشود

سوز غم هست گزندی که به افسون نرود — درد عشق است بلای که ز سر وا نشود

گر عنان نگه شوق به دستم بودی — سهل می بود که عشقم به تو پیدا نشود

شاهد شوخ کسی رام نشود در فرمان — ور شود نیز به لطف و به مدارا نشود

[illegible] اکتوبر — ۱۹۰۸ء

شبلیا مصلحت آن است که سازی با هجر

گرچه این زهر به کام تو گوارا نشود

۳۰ / اکتوبر — سنه ۱۹۰۸ء

در کودکی ز چهره من می شناختند — سوز عیان نگشته عشق نبوده را

لطفی نکرده وگران بار منتیم — ما از تو می‌خریم متاع نبوده را

از بسکه خوش محاوره افتاد چشم او — کردیم فهم از و سخن ناشنوده را

لطفش به غیر بیش ز ما بوده است و بیش — گویا عزیز داشت دل نربوده را

دل را ز غمزه باز گرفتن طمع مدار — نتوان ز دزد خواست متاع ربوده را

در قتل عاشقان چه قدر چیره گشته است — تا آزمود بازوی نا آزموده را

ازبس گنہ پسندی من کاتب عمل
در نامہ ام فسرد گناہ نہ بودہ را

۳۱ اکتوبر

شبلی زجہل بود کہ در شیوہ ہائے عشق
ما آزمودہ ایم دل آزمودہ را

شملہ ۱۹۰۸ء

یک سر و صد گونہ سودائے نہانے داشتم
یاد آن روزے کہ من با خود جہانے داشتم

یاد آن روزے کہ دور از ماجراہائی جہان
ماجراے با نگار نکتہ دانے داشتم

یاد آن روزے کہ پنہان از حریف بدگمان
آشتی ہائے نہان با پاسبانے داشتم

یاد آن روزے کہ دست افشان گذشتم از حرم
از غرورے آنکہ من ہم آستانے داشتم

خود تو دانی با جہانم تا چہ خواہد بود کار
من کہ در آغوش خود جان جہانے داشتم

ہیچ باک از گردش گردون گردانم نبود
گر زمین کوچۂ او آسمانے داشتم

یاد آن روزے کہ از ناکردہ کاری ہای خویش
ہم بہ اوے گفتم ار دردِ نہانے داشتم

گرچہ حرفی سے نیارستم بدو گستاخ گفت
از نگاہ شوق با او داستانے داشتم

یاد آن روزے کہ من از سادہ لوحی ہای خود
با عدو می‌گفتم ار رازِ نہانے داشتم

شبلیا آن جلوۂ نیرنگہائے مبئی
بود تا وقتے کہ من خواب گرانے داشتم

ز ہمین عاشق از جہان برخاست
کہ ہم از نام و ہم نشان برخاست

آسمان در کمین ما ننشست
وان جفا جو بہ امتحان برخاست

پرس جوی از وسے نکردند
زاہد از کوچۂ مغان برخاست

سرمۂ بصر چشم من آرید
گردے از کوچۂ فلان برخاست

غمِ او بسکہ پاے کرد دراز
در فراق تو جملہ رنجورند

صبر بیچارہ از میان برخاست
نرگس از باغ ناتوان برخاست

یکم نومبر
شبلی خستہ دل مگر جان داد
شورے از کوچۂ فلان برخاست
سنہ ۱۹۰۸ء

از بسکہ طفل بودہ و کار آشنا نہ بود
دل را بہ این فریب تسلی دہم کہ یار
آن بزمِ ناز بسکہ زبیگانہ پر شدہ است
ہر گل متاعِ خویش بصد ناز میفروخت
محروم ماند ایم ہنوز از شمیمِ زلف
نشگفت اگر دل از ہمہ بیگانہ گشتہ است
زاہد بہ وسعتِ حرمِ کعبہ ناز داشت
از بسکہ جادہ ہاے غلط شاہ راہ گشت

جورے کہ کردہ است بہ طورِ جفا نبود
با ما ازان نہ ساخت کہ زود آشنا نبود
دیدم کہ جاے یک نگہ آشنا نبود
گویا بہ باغ بندِ قباے تو وا نبود
وین شکوہ از تو بود ز بادِ صبا نبود
با ما کہ بود نیز بہ ما آشنا نبود
وان جا بہ قدرِ یک صنمے نیز جا نبود
بے راہہ رفتیم ز طریقِ خطا نبود

یکم نومبر
دانم کہ شبلی از مے و نے کی نصیب ماند
با آن کہ این عزیز ز اہلِ ریا نبود
سنہ ۱۹۰۸ء

آنچہ خوشتر ز انگبین باشد
بہ دو حرفی نہ کردۂ یاد م
برلبِ او نشان بوسہ بود

بوسۂ لعلِ شکرین باشد
راہ و رسمِ وفا نہ این باشد
ہمچو نقشے کہ بر نگین باشد

می رنجم اگر وفا نہ کند ‏ ‏ یار زود آشنا چنین باشد

دوست اگر مہربان بود چہ غم است ‏ ‏ آسمانم اگر بہ کین باشد

دل ز ہر کس کہ برد، باز نہ داد ‏ ‏ شیوۂ دلبری ہمین باشد

این عجب نیست گر حزین باشم ‏ ‏ ہر کہ عاشق بود حزین باشد

۳ر نومبر ۱۹۰۸ء

زاہد و رند ہر دو در کار اند
شبلی آن بودہ است و این باشد

بھوپال

تیغش ز حال خستہ دلان تا خبر گرفت ‏ ‏ یار سرے کہ بر تن ما بود، بر گرفت

مستور و رند ہر دو دم از عشق می زنند ‏ ‏ آہ این چہ آتشے است کہ در خشک و تر گرفت

ہر چند نامہ ام ہمہ بانگشت پارہ کرد ‏ ‏ یکبار میتوان ز کفِ نامہ بر گرفت

ترسم کہ فتنۂ دگر اندر جہان فتد ‏ ‏ کان نو بہارِ ناز ز رخ پردہ بر گرفت

تخم امید ما بہ زمین ماند و غیر را ‏ ‏ نخلِ ہوس شگوفہ فشاند و ثمر گرفت

عاشق نہ دیدہ ایم بہ ذوقے کہ آن قبا ‏ ‏ گستاخ و خیرہ آمد و تنگش بہ بر گرفت

شیرینیٔ بلذتِ دشنام او نبود ‏ ‏ گویا ز نوشِ لعلِ لبش در شکر گرفت

غافل بہ خوابِ ناز تو خفتی و بوسہ ام ‏ ‏ کامم خود از دہانِ دلبران تو بر گرفت

زاہد ز راہ عشق بہ جاے نمی رسید ‏ ‏ معذور باشد ار پے کارِ دگر گرفت

ابر بہار این ہمہ گوہر فشان نبود ‏ ‏ گویا کہ درسِ گریہ ز مژگان تر گرفت

خود یک شبانہ راہ ز بالیں رسیدہ ام ‏ ‏ با آنکہ شمع راہِ فنا پیشتر گرفت

لعلی چنین که لب نتوان داشت باز ازو — روی چنان که زد نتوان دیده برگرفت

با آن لطافتی که شکرخندهٔ تو داشت — بار غمی که بر دل ما بود برگرفت

واعظ تو نیز گر چه که گمراه بودهٔ — گمره ترا ز تو آن که ترا راه برگرفت

آمد بهار و روی زمین لاله زار گشت — یا بود آتشی که به هر گوشه در گرفت

بر تخت گاه شاخ چو خسرو نشست گل — مرغ آن نوای باربدی راز سر گرفت

۳ر نومبر — ۱۹۰۸ء

شبلی فسانهٔ غم الفت تمام گفت — مجنون تمام کردهٔ او را ز سر گرفت

ایمن ز بازی فلک کج نهاد نیست — در وصل نیز عاشق غمدیده شاد نیست

ور یافتیم مستی ذوق وصال را — این نشه هم ز حوصلهٔ ما زیاد نیست

هر لحظه چشم مست تو بنیاد می کند — آن شیوه ها که خود نگهت را به یاد نیست

فارغ دلی به بهرهٔ هر کس نمی رسد — تاجی است این که دست رس کیقباد نیست

سازد بمن که بگذرم از دشمنی غیر — این نیز شیوهٔ ز ستم است داد نیست

اکنون چه گویمت که بهای دلم چه بود — تو خود فرامشی و مرا نیز یاد نیست

مجنون که در گزیدن لیلی غلط نمود — در درسگاه عشق هنوزش سواد نیست

ایمان ما اگر چه به تقلید بوده است — طعنم مزن که کفر تو هم اجتهاد نیست

در قتل ما به تیغ و سنانت چه حاجت است — گویا ترا به غمزهٔ خود اعتماد نیست

می داند اینقدر که ز جان نیستم دریغ — هر چند در وفا به منش اعتماد نیست

شبلی اگر ز اہل صفا نیست گو مباش
این بس کہ آشنائے نفاق و عناد نیست

۴ نومبر

دلبران جور بورزند و جفا نیز کنند
وین جز افسانہ نباشد کہ وفا نیز کنند
فال وصل ار چہ بگیرند ز آغوش و کنار
این شگون از گرہِ بندِ قبا نیز کنند
حرف انکار ز خوبان ہمہ از دل نہ بود
گہ گہ این کار بہ آئین حیا نیز کنند
اینکہ گویند بتان را کرمے نیز بود
باورم ہست بشرطیکہ بما نیز کنند
گاہ گاہے بہ من خستۂ بیدل دارد
التفاتے کہ بہ احوال گدا نیز کنند

۱۹۰۶ء

۵ نومبر

شبلیا نا بلد کوچۂ عشقیم ولے
دوستان تہمت این شیوہ بما نیز کنند

[illegible]

پیرانہ سر ہوائے مے و جام کردہ ایم
ما ابتدائے کار ز انجام کردہ ایم
شام فراق را بہ سحر چون توان رساند
عمری گذشت تا سحری شام کردہ ایم
ما ہر چہ گفتہ ایم بہ ناچار گفتہ ایم
ما ہر چہ کردہ ایم بہ ناکام کردہ ایم
خواہیم ترک شاہد و مے ورزیم این
از زاہد فسردہ دلی وام کردہ ایم
زہد دراز ما بہ امید بہشت بود،
این کار پختہ از طمع خام کردہ ایم
ایفائے وعدہ ساز کہ ما ہم وفا کنیم
آن وعدہ ہا کہ با دل ناکام کردہ ایم

کار ار بہ جد و جہد بود، خوب تر بود
ما نیز کار بوسہ بہ ابرام کردہ ایم

این نمی[۱] دانم کہ گبرم، یا مسلمان نیستم
این قدر دانم کہ زاہد آنچہ ہست آن نیستم

[۱] این غزل خلاف ترتیب نوشتہ شد، و ذالک لان المقطع کان نیاسب الخاتمۃ ۱۲

آسمان طرفی نہ خواہد بست در سودای من
زان کہ او دون طبع و من بی‌پایہ ازان نیستم

پایۂ کفار ارچہ چندے چون منے نبود ولے
من بہ این شادم کہ آخر ہم مسلمان نیستم

لعل جان بخش تو ام گر چارہ فرمائی کند
من ازین دعوی برون آیم کہ درمان نیستم

گرچہ خود دانم کہ چندان عاقل و دانا نیم
باز ہم چون ناصح بے مایہ نادان نیستم

ہندوی زلفش چرا دامن ہمی چیند ز من
اندکے ہم کافرم چندان مسلمان نیستم

فرصتم بادا کہ با مستی و رندی خو کنم
چون رہ و رسم دیار امرد میدان نیستم

شاعری از من مجو دور از سواد بمبئی
حالیا شبلی شدم رند غزل خوان نیستم

تا نرگس تو عربدہ انگیز نبودہ است
این مملکت حسن بلاخیز نبودہ است

نبود عجب ار گرم[1] درآمیخت بہ اغیار
شوخے کہ بہ این نیز کم آمیز[2] نبودہ است

واعظ اگرت کار بہ لعل لبش افتاد
زین گونہ حدیث تو دلاویز نبودہ است

دانم کہ بہار چمن "بمبئی" امسال
بر عادت پیشینہ جنون خیز نبودہ است

ہر چند غلط نیست کہ شبلی دل و دین باخت
این حرف ولے مصلحت آمیز نبودہ است

نومبر — سنہ ۱۹۰۹ء

رفتیم و گرفتیم عیار مہ کنعان
حاشا کہ بہ خمیازۂ ذوق نظرے نیست

بیکار تر از او نبود در ہمہ عالم
آن دست کہ در حلقۂ طوق کمرے نیست

با نالہ خوش افتاد مرا ورنہ تو دانی
کز نالہ و زاریم امید اثرے نیست

[1] گرم آمیختن = گرمجوشی سے ملنا۔ [2] کم آمیز جو شخص لوگون سے کم ملتا ہو۔

نے نالۂ مستانہ و نے گرمی آہے — امروز بکویت مگر آشفتہ سرے نیست

دانی کہ درین معرکہ با نام و نشان کیست؟ — آن است کہ از نام و نشانش اثری نیست

نے ذوق نگاہے، و نہ ہنگامۂ عشقے — اے وائے بہ شہری کہ در و فتنہ گرے نیست

..........[1] — در مملکت حسن مگر داد گرے نیست

۲۴ مئی	قربان دہان و لب آن شوخ کہ فرمود شبلی غلط است این کہ مرا با تو سرے نیست	سنہ ۱۹۱۱ء

من شب وصل بہ این حیلہ فریبش دادم — کین سحر نیست فروغ رخ زیبائے تو ہست

لذت لطف تلافی خمارش نکند — آہ ازان دل کہ بدآموز جفاہائے تو ہست

زاہدا ہیچ کسے را نبود رہ بہ بہشت — حکم اگر حکم تو و رائے اگر رائے تو ہست

دل نہ آن چیز بود کز تو توان داشت دریغ — دیر اگر میرود از ذوق تقاضائے تو ہست

ہمنشین با تو درین مسئلہ ام نیست نزاع — اینکہ گفتی کہ گناہ از دل شیدائے تو ہست

رفت و آن سوئے عدم لرزد و محشر گردید — فتنہ ہائے کہ نہان در قد رعنائے تو ہست

جز تو کس را نبود در دل تنگم راہے — خانہ مختصری ہست و ہمین جائے تو ہست

از نظر رفتی و از شعبدہ پردازی حسن — ہمچنان در نظرم جلوۂ زیبائے تو ہست

اینکہ در قتل گہ از بسمل نشان می جوئی — این نہ دیدی کہ سرے ہست کہ بر پائے تو ہست

۲۴ مئی	می ندانم کہ شکر ریزی شبلی بہ سخن ہست از وی یا اثرے لعل شکر خائے تو ہست	سنہ ۱۹۱۱ء

[1] یہ مصرع پورا نہیں۔

توبه از باده نه کارِ من ناکس باشد — این قدر هم، اگرم عقل بود، بس باشد

اے که گفتی "رہ و رسمِ تو نہ این می باید" — ما ہمینیم که ہستیم و ہمین می باید

ہان! بیا، تا کنم از بوسه نشان بر لبِ تو — شاہِ حسنی و ترا نقش و نگین می باید

از تو با بوسه و آغوش تسلّی نه شوم — شبِ وصل ست و به سامان تر ازین می باید

لطف با قہر در آمیخته در کار ست — خندهٔ بر لب و چینی به جبین می باید

عرشیان را نتوان گفت شبِ وصلِ زمن — کاشکم گوشهٔ از عرشِ برین می باید

غیر را حرفِ بدی گفت به خرسندیِ من — وین ندانست که بر شیوهٔ کین می باید

شبلیا کیست؟ کز و دادِ سخن میخواہی
گر نظیری نبود، شیخ حزین می باید

جولائی — سنه ۱۹۱۱ء

مرا که یک دل و صد گونه آرزوہا ہست — شکیب و صبر چگویم که نیستم، یا ہست

دلم بنازکیِ لعلِ او ہمی لرزد — که بوسه بی ادب و شوق بی محابا ہست

زناوکِ غلط اندازِ خود چه می ترسی — بیا که بر لبِ من شکوہ ہاے بیجا ہست

حدیثِ خلد چه گویند با منِ مجنون — گمان برم که مگر گوشهٔ ز صحرا ہست

زسینه تا بزبانم براست، و غمزهٔ او — ہنوز در ادب آموزی تقاضا ہست

به سخت جانیِ من کس مباد از عمرے — مدار زندگیم وعدہ ہاے فردا ہست

ہزار حیف که در ملکِ حسن نتوان یافت — بجز متاعِ جفاے که ہست، ہر جا ہست

بیا که با تو ہر جا برابر افتادیم — ہر آن قدر که وفا با تو نیست، با ما ہست

جفا کنی و به این خیرگی نمی ترسی
که روز داوگر امروز نیست فرداهست

۲۹ر اپریل — ۱۹۱۳ء

هنوز نشئهٔ دوشینه در سرم باقی است
که درس گویم و چشمم ز جام صهباست

چندی گره کشای خم زلف بوده ام
تا رفته رفته کار به بند قبا رسید

در کار عشق دیده وری شرط بوده است
هر کس نظر کشود و تماشا بها رسید

زلفش دکان مشک فروشی کشاده است
این فرده ام بگوشش نه با صبا رسید

بیچاره دل میان دو قاتل فتاده است
ناوک کشا و غمزه و ناز از قضا رسید

شوخی که از غرور به خود هم نمی رسد
عذرش بنه، اگر نتواند بما رسید

قاصد هزار گونه سخن ساخت در پیام
بیچاره گشت چون به سر مدعا رسید

چند دور از رخ تو هم نفس غم باشم
چند چون زلف تو آشفته و درهم باشم

با من از صحبت آن شوخ خوش افتاد بس
حاجتم نیست که مقبول دو عالم باشم

من به آن مایه نیرزم که به خلوت برسم
بس بود این که به بزم آئی و من هم باشم

بسکه ای بت به جهان نے سرو کار است ترا
آن مبادا که من از راز تو محرم باشم

مستی بادهٔ الفت نه به اندازه بود
عجبی نیست که رسوای دو عالم باشم

من گدای در میخانه شدم از پی آن
که گران مغبچه ام جام ده جم باشم

این کمان را نتوانیم که تا زه بکشیم
شبلیا در فن شعر ارچه مسلم باشم

غمزه چون گفت که در نرگس پرفن باشم
با تو آمیزم و از شوق تسلی نشوم

فتنه برخواست که با قامت او من باشم
تا بجدے که تو جان باشی و من تن باشم

[illegible]

دوش در قتلگهِ عام تو شبلی میگفت
اول آنکس که فدائے تو شود من باشم

به هراداے تو از بسکه مبتلا گردم
همان به بند تو باشم اگر رها گردم

به زیر خرقه اگر باده میتوان خوردن
بران سرم که دگر باره پارسا گردم

ز بمبئی چو بهندوستان رسم شبلی
ز باده بگذرم و باز پارسا گردم

غزل آخرین

امشب این غلغله در کوچه و بازار افتاد
که فلان می زد و بیخود شد و سرشار افتاد

سخن از صومعهٔ و اهل ورع چند کنی
که مرا کار بآن چشم قدح خوار افتاد

بسکه غارتگر حسنِ تو جهان برهم زد
یوسف از خانه بدر جست و ببازار افتاد

چه عجب گر نگه مست تو افتند بر من
باده بیرون فتد از جام چو سرشار افتاد

شیوهٔ مهر ز خوبان نتوان داشت طمع
که مرا کار باین طائفه بسیار افتاد

محتسب از پی و جمعے ز حریفان به کمین
(شبلیا) رندی پنهان تو دشوار افتاد

قطعات

دیباچۂ الفاروق

من کہ یک چند زدم مہر خموشی برلب — کس چہ داند کہ درین پردہ چہ سودا کردم
پیکر تازہ کہ خواہم بہ عزیزان بنمود — لختے از ذوق۔ خودش نیز تماشا کردم
محفل از بادۂ دوشینہ نیاسود ہنوز — بادۂ تند تراز دوش بہ مینا کردم
باز خواہم کہ دمم در تن اندیشہ روان — من کہ دریوزۂ فیض از دم عیسے کردم
ہمنشین نکتۂ حکمت ز شریعت می جست — لختے از نسخۂ روح القدس املا کردم
شاہد راز کہ کس پردہ ز رویش نگرفت — گرہ از بند قبایش بہ فسون۔ اکردم
بسکہ ہر بار گہر پاش گذشتم زین راہ — دشت معنی ہمہ پر لولوے لالا کردم

خط منظوم

شمس العلما مولانا شبلی اپنے ایک غیر زباندان دوست کے خط کی داد جسکی اردو صحیح اور با محاورہ تھی

ذیل کی نظم مین دیتے ہین

دی یکے گفت کہ در ریختہ انشای سخن — شیوہ ہست کہ مخصوص زباندان باشد

گفتمش البته چنین است که گفتی۔ امّا — نیست کارے که برون از حد امکان باشد

مرد دانا بتواند که به تحصیل و بسعی — با عرب حرف زند گرچه ز ایران باشد

ما درین حرف که پیکے برساند به من — نامهٔ را که گران مایه تر از جان باشد

نامه واکردم و بازش بسپردم که ببین — اینچنین حرف دل آویز نه آسان باشد

نامه را خواند و بفرمود که شک نیست درین — کاین چنین حرف زدن کار زباندان باشد

که بود؟ صاحب این نامه و اصلش ز کجاست — اعتبارِ گہر از فرّخی کان باشد

گفتمش ریختهٔ خامهٔ ...... هست این — گر دکن هست و مرا همچو عزیزان باشد

یارب آن دست و قلم در کنفِ حفظ تو باد — تا جهان باشد و تا گنبد گردان باشد

قطعہ

معذرت ترتیب دستۂ گل

هرزهٔ چند هم بافتن و پیش کسان — عرضه دادن نه پسندیدهٔ عاقل باشد

من هم این کار نمی خواستم از دل امّا — چه توان کرد چو فرمودهٔ بیدل[۱] باشد

[۱] یعنی سیّد حامد حسین صاحب بیدل شاہجہانپوری۔

نامۂ منظوم

هنگام سفر بدیار مصر و شام بیکے از یاران از بندر عدن نوشت

چون کمر بستم بعزم این سفر از روی عزم
هر کسے رابس شگفت آمد کہ حاصل چیست ازین
هر یکی پندم همی داد و همی گفتے کہ من
چون لجاجت را ز حد بر دند گفتم بس کنید

دشمن و هم دوست را در پیچ و تاب انداختم
تا چرا خود را بدین سان در عذاب انداختم
زین سخن از عارضِ معنی نقاب انداختم
هر چہ با دا باد من کشتی در آب انداختم

خطاب[1] سر آغا خان بترکان عثمانیہ

هنگام جنگ بلقان

گفت با ترک حضرتِ آغا
بگذارید خاک یورپ را
ایشیا مسکنِ قدیم شماست
دل بصید رمیدہ نتوان بست

انچہ گویم بگوش در گیرید
دل ازین مرز بوم بر گیرید
باز آن خاک را مقر گیرید
یاک شکار شکستہ پر گیرید

[1] جنگ بلقان کے زمانہ مین سر آغا خان کا ایک مضمون شائع ہوا تھا کہ ترکون کو چاہیے کہ یورپ کی سرزمین کو چھوڑ کر وہ ایشیا سے کو چک چلے جائین تاکہ یورپ کے حملون سے محفوظ رہین ۔ اسپر مصنف نے یہ طنزاً قطعہ کہا ۔

اسپ گرز پران نمی آید
کار پشینۂ شما گشت است
بانگ توپ و تفنگ و ردِ سرات
نوبت ریل و تلغراف گذشت

بگذارید و مادہ خر گیرید
مرغزارے و گاو نر گیرید
ناوک و خنجر و سپر گیرید
قاصد و پیک و نامہ بر گیرید

کار دنیا کسے تمام نکرد
ہر چہ گیرید مختصر گیرید

بر حادثۂ گزندِ پائے خویش

حالت از گردشِ ایام اگر گشت بتر
شبلیِ نامہ سیہ را بجزای عملش

صبر فرما کہ ازین نیز بتری بایست
پا بریدند و صد خاست کہ سری بایست

مسلم یونیورسٹی

مصنف ہمراہ وفد مسلم یونیورسٹی کہ سر دفتش ہز ہائنس آغا خان بود۔ چون بلاہور رسید۔ در بزم مسلمانان انجالب باین آہنگ کشاد

ہمین یکحرف از یونیورسٹی مدعا باشد
علوم تازہ را با سرع و حکمت باہم آمیزیم
بساطے تازہ چینیم و طرحے نو در اندازیم

کہ این سر رشتۂ تعلیم با در دست ما باشد
الٰہی با ریاضی و طبیعی آشنا باشد
کہ در بزم نوی پیشینیان را نیز جا باشد

کنون ده سال شد کین خواب نوشین در نظر دارم ... که خواب این چنین خود جان فزا از دو جان فزا باشد

ولی پیدا نشد این خواب را چون صبح تعبیری ... گمان بردیم کین اندیشه از روی خطا باشد

گهی با خویش می‌گفتم کاسان گردد این مشکل ... ولی وابسته صد محنت و رنج و عنا باشد

بود آسان که چون طفلان ده و سه نقش کشتی وانگه ... بگوی کین در و بام است این قصر و سرا باشد

ولی آسان نباشد در سگاهی را بنا کردن ... که خود هر گونه گون رنجوری ما را شفا باشد

درین بودیم ما کز پرده گاه غیب سر بر زد ... هما یون طلعتی کین عقده را مشکل‌گشا باشد

سر آغاخان که خود خواب است این تعبیر نوشین را ... چه خوش باشد که خواب از ما و تعبیر از خدا باشد

بکیش شیعی و سنی سر آغاخان خدا نبود ... ولیکن کشتی اسلامیان را ناخدا باشد

کنون بینی که زود آن گلشن رنگین بپا گردد
که شبلی هم در و یک بلبل رنگین نوا باشد

قصائد و غزلیات آغاز شباب

در نعت سید المرسلین علیه الصلوٰة والتسلیم

یا سائلی عن حالتی بر حسرتم کامروز هم دگر ... از دیده شد خون جگر وز دود آه بی اثر

آید جهانم در نظر از بخت خود هم تیره تر ... تا کی توان کردن بسر آتش زده در جان و تن

آه از جفای چرخ دون فریاد از بخت زبون ... گرچه پریشانم کنون از دیده ریزد سیل خون

شبها درین جوش جنون در باخته صبر و سکون ... چون شمع با سوز درون گریم بحال خویشتن

بنگر که چون در هر فنے، از دانه کردم خرمنے
هم از گلے وز گلبنے، آراستم صد گلشنے

گردون ندارد چون منے، فضل و هنر را مامنے
اینک بفکر روشنے، شمیم در هر انجمن

بازم باین خواری نگر، در گریه و زاری نگر
حال تبه کاری نگر، وز چرخ خونخواری نگر

خویش دل آزاری نگر، وز بخت بدیاری نگر
همواره خونباری نگر، از چشم خون پالای من

اعدا ز یکسو در کمین، وز یکطرف گردون کین
من با دل اندوهگین، افتاده در کنج غمین

وین ناکسان چندین، با من طرف گشته چنین
از بهر یک جان حزین، صد گونه بین رنج و محن

در بیکسی اکنون همی، خوش کرده ام کنج غمے
نے مونسے نے همدمے، تا راز دل گویم دمے

آوخ که سوز ماتمے، نگذاشت در چشمم نمے
زخم دلم را مرهمے، نبود درین بیت الحزن

بنگر با چندین هنر، از جور چرخ هفت سر
چون لاله ام خون شد جگر، ناسازی بختم نگر

کاندر چنین حالے بتر، هردم دهد داغے دگر
از من که بگذارد خبر، در بزم آن شاه زمن

آن خسرو عرش آستان، آن داور گیتی ستان
آن قبله گاه انس و جان، آن خاتم پیغمبران

دانای اسرار نهان، روح الامینش پاسبان
گردون به تک چاکران، خاک درش را بوسه زن

پیش از همه شانش نگر، عیسیٰ ثناخوانش نگر
چرخ از علا شانش نگر، وان قدر ایوانش نگر

برتر ز کیوانش نگر، جبریل دربانش نگر
در بند احسانش نگر، آبای علوی هفت تن

عالم همه خاک رهش، قصر فلک عشر گهش
وین بارگاه خرگهش، گشته کمینه خرگهش

گیتی وزین هفت و شش، باشد غبار درگهش
وز جلوهٔ نور رخش، روشن شد این انجمن

آن تاجدار ملک دین، دارای اقلیم یقین
دانای علم اولین، فرمان برش روح الامین

عالم شدش زیر نگین پرخشش همی بوسد زمین
آدم همان در ما و طین او گشته میر انجمن

شاها مرا بنگر که چون از دست این چرخ حرون
شد دیدهٔ و دل جمله خون هر لحظه در جوش جنون

چون غم بود از حد فزون از خویش می آیم برون
رحمی بحالم تا کنون آسایم از رنج و محن

مسکین نوازا دادگر جز تو ندانم کس دگر
بیچارگان را چاره گر اے مسلی شوریده سر

بنالد از درد جگر بر حال زارش کن نظر
اَنقِذهُ یا خَیرَ البَشَر مِن کُلِّ غَمٍّ والحزن

در مدح سلطان عبدالحمید خان

هان دگر فصل بهار آمد و آراسته شد
بزم عیشی که درو نیست جز از باده سخن

گفت ساقی بحریفان که بر و مژدهٔ مے
شیشه از خویش برون آمد و برخاست که من

مفت آنست خود امروز که برغم حسود
عهد با پیر مغان بسته و شد توبه شکن

زاهدا باده خور اینک به تقاضاے بهار
ور حرام است مراهست گنه در گردن

چون بفردوس روا داشته است ایزد ما
هان دگر باده ننوشیم مگر در گلشن

ساقیا چند توان کرد حدیث از جم و کے
باده ام در ده و میگوی هم از باده سخن

فتنه خفت است و جهان سرخوش و طالع بیدار
مے توان خورد بیادِ کرمِ شاهِ زمن

آن جوان بخت و جهان پرور و گیتی آرای
آنکه از بخشش او شد کفِ سائل معدن

مطلعِ تازه کنم پیشکشِ بزمِ حضور
مدح غائب نشود عقده کشاے دلِ من

مطلع

اے شد از راے منیر تو جهانے روشن
آز را دوخته دست کرمت چشم و دهن

ذرّه از تابشِ احسانِ تو گردد خورشید
قطره از فیضِ نمِ جودِ تو شد درِّ عدن

دانش از رای مصیبِ تو کند کسبِ کمال
خرد از فکرِ صحیحِ تو بیاموزد فن

دشمنت بسکه ز جان سیر بود در محشر
روح او پا نگذارد به نهان خانهٔ تن

با دگرزِ تو چو در معرکهٔ جنگ وزد
صورتِ برگِ خزان دیده بریزد سرِ تن

داورا پایه شناسِ سخنے نیک نگر
تا چها داده ام از طبعِ رسا دادِ سخن

ضبطِ اوصافِ تو بیرون بود از حدِ خیال
گرچه در مدحِ تو بسیار توانم گفتن

من که باشم که بمدحِ تو فرو ماند خرد
بر دعائیه کنون ختم توان کرد سخن

تا زمان است ترا یار بود دولت و جاه
تا جهان است موافق بودت چرخِ کهن

غزل که در دو سه ساعت گفته شد

نگاهے بر منِ مسکین حسن آرا
که گاهے شاه بنوازد گدا را

فغان کز هجر تاب و صبر و آرام
غمت نگذاشت در دل هیچ جا را

نه یاد آری گہے از خستهٔ خویش
فراموش ساختی حرفِ وفا را

سخن را ره نباشد در دهانت
ز تنگی همچو در غنچه صبا را

کجا در بارگاهش بار بخشند
چو نسیم[1] غریبِ بے نوا را

[1] اول تخلص نسیم میکرد۔

تا نه پنداری که خرم میرویم — از وطن با چشم پرنم می رویم

از گداز شعلهٔ غم همچو شمع — بزم یارا کرده برهم می رویم

از فریب مار گیسوی کسی — زین جهان مانند آدم می رویم

خفته پا بس چند بر دامان گل — زین گلستان همچو شبنم می رویم

شبلیا از گردش گردون دون — دوستان رفتند ما هم می رویم

ای گل باغ صباحت روی تو — سنبل تر بستهٔ گیسوی تو

دیده برهم کی زند از فرط شوق — همچو نرگس هر که بیند سوی تو

چو به گلگشت چمن رفتی زناز — ای گل تر محو رنگ و بوی تو

سرو در گلشن به یک پا ایستاد — بهر تعظیم قد دلجوی تو

شبلی دل خسته را دانی که کیست؟
او سگی هست از سگان کوی تو

از بس بیاد آن قد رعنا گریستیم — همچو ابر زیر سایهٔ طوبی گریستیم

با سوز سینه ز اول شب تا دم سحر — چون شمع در فراق تو تنها گریستیم

ما را ز چرخ چشم وفا نبوده است — من بر وفای سست احبا گریستیم

از سادگی بوعدهٔ دونان فریفتیم — اکنون چه سود گر همه دریا گریستیم

چیزی بزرگتر ز هنر در زمانه نیست — شبلی بحال مردم دانا گریستیم

شد هوای عرصهٔ گیتی برنگ آتشین — کز نسیم صبح گردد شعله چون مرغ کباب

بسکه از تفتیدگی در هیچ چیزی نم نماند — شد حباب بحر چون کوزهٔ نادیده آب

ای غم عزیز دار وجودم که روز هجر — صد آب برد از مژه با گریستن

کافی نشد دو دیده پی گریهٔ فراق — دارم چو ابر از همه اعضا گریستن

ای پسر از چه رمیدی از ما — باز گو تا که چه دیدی از ما

گفته ترک وفا یعنی چه — باقی نرد وفا یعنی چه

گرچه دور از تو جدا دیده ستم — هم بران عهد و مواعید هستم

تو بیک دم زدن ای مه رخسار — گشته چون من از من بیزار

وقتها بزم سخن ساختمی — طرح بیت و غزل انداختمی

من تو با دل ماتم زده — خسته سوخته غم زده

بی حجابانه هم از سیر ذوق — عرض می داشتمی حالت شوق

هم تو باین بجشش مستی
عهد و پیمان وفا می بستی

ای چهرهٔ نازکت گل تر — زلف سیه تو سنبل تر

ای لعل تو سحر ساز کرده — چشمت و فتنه باز کرده

زود آی که آتش غم سوخت — دین شعله ز فرق تا قدم سوخت

دور از غم تو باه و زاری — سرپا و کنم ز بیقراری

در هجر تو گاه با دم سرد — این تازه غزل سرایم از درد

کای رشکِ گل و سمن کجائی
وی تازه بہارِ من کجائی

بے تو ہمہ شب نیایدم خواب
افسانۂ مرد و زن کجائی

شبلی بغم تو مے سراید
کای راحتِ جان و تن کجائی

باز بہار آمد و گل در چمن
چاک زد از جوشِ طرب پیرہن

بلبلِ خوش لحن نوا ساز کرد
مرغِ چمن زمزمہ آغاز کرد

نیست جدا از لالہ و گل جائی سُر
در چمن استاد زیک پای سُر

فخریہ

شیرِ عرین سخن درتہ ببر بیان
نادرۂ روزگارہ شبلی نام آورم

نوید شادی مولوی محمد عمر صاحب

در عیش و طرب باز است امروز
جہان را کار با ساز است امروز

متاعِ عیش ہر سو جلوہ گر شد
طرب را روز بازار دگر شد

دگر شد تازہ عہد کامرانی
جہان شد وقفِ عیش و شادمانی

چنان ہر کس بجام و بادہ خو کرد
کہ زاہد تو بہ بر دست سبو کرد

غم از گیتی متاع خود برون برد
مگر این مژدہ در گوشِ جہان خورد

کہ آن سرمایۂ فضل و ہنر را
فروغ دیدۂ معنی ہنر را

بتاریخ فلان در دز بهمان — معین شد نکاح عید سامان

کنون در خدمت یاران صادق — که باشد قول و فعل شان موافق

محبت پیشگان آزرم جویان — براهِ مهربانی گرم پویان

بود عرض از پیٔ انجاح مقصود — که دو یک روز پیش از روز موعود

شرف بخشند غربت خانه ام را — دهند آبادی ویرانه ام را

ز راهِ لطف کار من بسازند — غریبے را باحسانے نوازند

در مدینه منوره پیش روضهٔ اطهر خواند

اے بکرم کار جهان کرده ساز — هر همه را پیش تو روے نیاز

چون بدرت آمده ام با امید — از کرم خویش مکن ناامید

چون بدرت آمدم امیدوار — سایهٔ لطفے ز سرم بر مدار

از زبان زہرا بیگم فیضیہ برسانحۂ ارتحال مادر محترمۂ اوشان

۲۷ فروری ۱۹۰۹ء

بود بست و ششم و سیزده صد از ہجرت
کہ بزد نقشِ دگر بخت ستمگارۂ ما

مہربان مادرِ ما، سایہ زما[1]، بازگرفت
آن ہمایون نفس، آن مونسِ و غمخوارۂ ما

آن کہ بازیچۂ ما[2]، بود کنارۂ وے دوششش
آنکہ کرد از رگِ جان، رشتۂ گہوارۂ ما

آہ ازان مہرِ محبت کہ بدش می ناید[3]
گر کسے گفت، فلان ہست پرستارۂ ما

خانۂ دولتِ ما تیرہ تر از شب گشتہ است
تا برفت آن ششم و سبعۂ سیارۂ ما

مادرا! تا بچہ حالی؟ کہ نداری خبرے
زانچہ بگذشت بہ ما و دلِ صد پارۂ ما

خود ہمان غازۂ رنگین کہ بہ رویم بستی
حالیا گردِ یتیمی است بہ رخسارۂ ما

اختر و مہر و مہ و چرخ ہمہ در کار اند
لیک کس می نتواند کہ کند چارۂ ما

دہر، ہر چند کہ آراستہ تر می است ولی
بے تو، با ہیچ نہ سازد، دلِ آوارۂ ما

تا بہ بینی کہ فراق تو، چہا کرد؟ بہ ما
گاہے از خلد، برون آے بہ نظارۂ ما

بہر ما، مرگ پدر، مرگ نخستین بودہ است
چون روا داشتی این مرگ دگر بارۂ ما

شبلی این مرثیہ گفتم ز زبانِ زہراء
آن کہ صد لطف عیان داشتہ در بارۂ ما

---

[1] سایہ اٹھالینا، [2] ہمارا بازیگاہ تھا، [3] برا نہیں لگتا تھا۔

قطعه

نامهٔ تشکر و منت پذیری بجناب بیگم صاحبهٔ جزیرهٔ جنشان، بر عطیهٔ یک هزار روپیه که بمدرسهٔ دار العلوم ندوه عطا کردند

مشغولِ کارِ مدرسه بودم که ناگهان — دیدم که نامه‌ها زپیِ هم رسیده است

زان جمله هست نامهٔ بی‌نقش و بی‌سواد — کز بارگاهِ حضرتِ بیگم رسیده است

از جای جستم و بگرفتم بدستِ شوق — گویا که خسته‌ایست به مرهم رسیده است

بر سر نهادم و به ادب بوسه دادمش — مانند تشنه‌ای که به زمزم رسیده است

مهر از سرش گرفتم و از جا در آمدم — چون دیدم این که کاغذ زر هم رسیده است

نازم[1] که این عطیهٔ فیضِ امیره ایست — کاوازهٔ سخایش به عالم رسیده است

هر جا که نامِ او برسیده است در جهان — هم فیضِ او رسیده و توام رسیده است

آن بانوی خجسته که از فرخ اختری — بامش باوجِ برشده طارم رسیده است

آئینه را اگر شرفِ دست بوس اوست — این فیض هم به خامه و خاتم رسیده است

یارب بظلِ رحمتِ خویشش نگاه دار — کز ابرِ دستِ او به همه نم رسیده است

[1] اشاره است باسمای مبارکه، خواتین آن خانوادهٔ محترم، نازلی بیگم، عطیه بیگم، امیره بیگم، و فیضی
نام خانوادهٔ مذکور است،

قطعهٔ وداعیه

که به عطیه بیگم هنگام سفر او شان بسمت یورپ نوشته شد

۱۳ر اپریل ۱۹۰۶ء

ای که دل بر سفر نهاده ستی — زود این منزلِ دراز آئی

هم بصد جاه و احتشام روی — هم بصد گونه عزّ و ناز آئی

می روی گرچه با سر و سامان — بیش ازین هم به برگ و ساز آئی

می روی سوی پیرس و لندن — وز رهِ کعبه و حجاز آئی

رسم و آئینِ شرع نگذاری — ره روِ جادهٔ نیاز آئی

نکته پیرای علم و فن باشی — تا بهر پایه سرفراز آئی

دوستان دیده براهت باشند — که تو ناگه ز در فراز آئی

"به سفر رفتنت مبارک باد — به سلامت روی و باز آئی"

وز پسِ آمدن به اعظم گڈه — از رهِ لطف یکّه تاز آئی